Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Том І І

ПСИХОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА

Випуск 11

Київ – 2018

ISSN 2072-4772

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2018. – Том. ІІ: Психологічна герменевтика. – Випуск 11. – Житомир : Вид-воЖДУ ім. І. Франка. –164 с.

Головний редактор:
дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С.Д. Максименко

Заступник головного редактора: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор ***Н.В. Чепелєва***
Відповідальні секретарі: канд. психол. наук, ст.н.с. ***Н.В. Слободяник*** (друкована версія), канд. психол. наук, ст.н.с. ***О.Л. Вернік*** (електронна версія).

Редакційна колегія: ***Моляко В.О.***, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; ***Карамушка Л.М.,*** член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; ***Смульсон М.Л.,*** дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; ***Кокун О.М.,*** доктор психол. наук, професор; ***Максимова Н.Ю.,*** доктор психол. наук, професор; ***Москаленко В.В.,*** доктор філос. наук, професор; ***Пироженко Т.О.,*** доктор психол. наук, професор; ***Швалб Ю.М.,*** доктор психол. наук, професор; ***Музика О.Л.,*** канд. психол. наук, професор; ***Кісарчук З.Г.,*** канд. психол. наук, ст.н.с.; ***Терещук А.Д.,*** канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії: ***Антон Фабіан***, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); ***Марек Палюх***, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); ***Євген Глива***, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); ***Роман Трач***, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); ***Альфред Прітц***, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 9 від 01.11.2018 р.).
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011
Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

© Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018

ЗМІСТ

Чепелєва Н.В. Самопроектування як процес створення потенційної особистої історії…..……..... 4
Смульсон М.Л. До проблеми технологізації процесів самопроектування …… 21
Рудницька С.Ю. Технологізація як тенденція сучасного гуманітарного знання ……..……..…… 37
Зазимко О.В. Конструювання просторово-часових відношень на етапах самопроектування особистості……...….…….. 53
Зарецька О.О. Провокація текстом як дієвий засіб розвитку індивідуального дискурсу самопроектування…… 73
Шиловська О.М. Технології розвитку здатності до самопроектування у підлітків …… 86
Березко І.В. Специфіка дискурсивних технологій самопроектування особистості у кризових життєвих обставинах, які викликані онкологічним захворюванням……..…..…… 99
Гудінова І. Л. Взірцевий текст у контексті самопроектування користувачів Інтернету …… 113
Гуцол К. В. Наративна компетентність як чинник розвитку здатності особистості до самопроектування …… 122
Галунзовский И.С. Проблема самопроектирования личности в контексте гуманитарного проектирования…… 134
Колярова А.О. Проблематизація рефлексії тілесного досвіду особистості в процесі її самопроектування……..… 148

УДК 159.923.2

Чепелєва Н.В.

САМОПРОЕКТУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІЙНОЇ ОСОБИСТОЇ ІСТОРІЇ

Анотація. *Метою статті є теоретичне обґрунтування наративізації як однієї з провідних дискурсивних технологій процесу самопроектування особистості. Дискурсивні технології тлумачаться як технології виробництва, упакування, розшифрування та впровадження смислів. Основними характеристикам дискурсивних технологій є: гнучкість точки зору; усвідомлення конструювання; орієнтація на діалог, комунікацію, співробітництво; орієнтація на дискурс, багатоголосся (тобто різноманіття Я). Показано, що наратив є не лише важливим інструментом розуміння та інтерпретації особистого досвіду, навколишньої реальності, а й провідним засобом самопроектування особистості. Він не тільки є основоположною формою надання сенсу людському досвіду, а й надає можливість поєднувати минуле Я особистості з теперішніми і навіть з майбутнім Я, що проектується. З'ясовано, що у процесі створення наративу особистість, яка створює власний проект, застосовує цілісну модель часової перспективи (минуле, теперішнє, майбутнє). Це дозволяє одночасно утримувати у свідомості історію реального життя разом з історіями про можливе життя і себе в ньому, а також велику кількість їх комбінацій. Визначено, що однією із умов оволодіння технологією створення наративу себе-потенційного є наявність в особистості наративної компетентності. Наративна компетентність має включати такі уміння: уміння вибудувати події у хронологічній послідовності; уміння включити в особисту історію шаблони культурно-типових життєвих сценаріїв; уміння відобразити в історії причинно-наслідкові взаємозв'язки подій життя та патерни «мета – засіб»; уміння організувати історії навколо головної «теми», цінності або життєвого принципу.*

Ключові слова: *самопроектування особистості, наратив, дискурсивні технології, наративізація, наративна компетентність, особистісна історія, особистісний проект.*

Чепелева Н.В. Самопроектирование как процесс создания потенциальной личной истории.

Аннотация. *Целью статьи является теоретическое обоснование нарративизации как одной из ведущих дискурсивных технологий процесса самопроектирования личности. Дискурсивные технологии рассматриваются как технологии производства, упаковки, расшифровки и внедрения смыслов. Основными характеристиками дискурсивных технологий являются: гибкость точки зрения; осознание конструирования; ориентация на диалог, коммуникацию, сотрудничество; ориентация на дискурс, многоголосие (то есть многообразие Я). Показано, что нарратив является не только важнейшим инструментом понимания и интерпретации личного опыта, окружающей действительности, но и ведущим средством самопроектирования личности. Он не только есть основополагающей формой придания смысла человеческому опыту, но и даёт возможность объединять прошлое Я личности с настоящим и даже с будущим проектирующимся Я. Выяснено, что в процессе создания нарратива личность, создающая собственный проект, использует целостную модель временной перспективы (прошлое, настоящее, будущее). Это позволяет одновременно удерживать в сознании историю реальной жизни совместно с историями про возможную жизнь и себя в ней, а также большое количество их комбинаций. Выявлено, что одним из условий овладения технологией создания нарратива себя-потенциального является наличие у личности нарративной компетентности. Нарративная компетентность должна включать такие умения: умение выстроить события в хронологической последовательности; умение включить в личную историю шаблоны культурно-типичных жизненных сценариев; умение отразить в истории причинно-следственные связи событий жизни и паттернов «цель – средство»; умение организовать истории вокруг главной «темы», ценности или жизненного принципа.*

Ключевые слова: *самопроектирование личности, нарратив, дискурсивные технологии, нарративизация, нарративная компетентность, личная история, личностный проект.*

Chepeleva N.V. Self-designing as a process of creating a potential personal story.

Abstracts. *The aim of the article is the theoretical substantiation of narrativization as the main discursive technology of personality self-*

designing process. Discursive technologies are considered as technologies of sense production, packaging, decoding and introduction. The main characteristics of discursive technologies are: the point of view flexibility; awareness of constructing; orientation on dialogue, communication, cooperation; orientation to discourse, polyphony (that is, the variety of ego). It is shown that narrative is not only the most important tool for understanding and interpreting personal experience, surrounding reality, but also the leading means of personality self-designing. It is not only the basic form of giving sense to human experience, but it also makes it possible to unite the past of the personality with the present and even with the future designing self. It is found that in the process of a narrative creation, the personality creating his own design uses an integral model of the temporal perspective (past, present, future). This allows to keep simultaneously in human mind the history of real life, along with stories about possible life and yourself in it, as well as a large number of their combinations. It was revealed that one of the conditions for mastering the technology of creating a self-potential narrative is the presence of a narrative competence. Narrative competence should include such skills: the ability to build events in the chronological order; the ability to include in the personal history patterns of cultural-typical life scenarios; the ability to reflect in the history of cause-and-effect relationships events of life and patterns of "goal - means"; the ability to organize stories around the main "theme", value or life principle.

Key words: *personality self-designing, narrative, discursive technologies, narrativization, narrative competence, personal history, personality design.*

Постановка проблеми. Сучасні цивілізаційні та культурні вимоги суспільства потребують від людини здатності до самодетермінації, саморозвитку та самореалізації, індивідуальної відповідальності за власні вчинки та долю суспільства в цілому, що, в свою чергу, є необхідною передумовою успішної адаптації до мінливих сучасних соціокультурних обставин. Одним із шляхів відповіді на зазначені вимоги є звернення до проблеми самопроектування особистості, яка, на наш погляд, є ключовою при тлумаченні людини як автора власної долі, здатного вибудовувати власне життя та власну особистість, спираючись на актуальні виклики сьогодення.

Самопроектування тлумачиться нами як процес збагачення й трансформації смислового простору особистості, що відбувається в результаті розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду, який

узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів та намірів людини, а також спирається на соціокультурні концепти, що організують особистісний досвід. Воно спрямовано на створення особистістю ідеальних моделей себе, причому зміст цих моделей може багаторазово трансформуватися залежно від завдань, які ставить перед людиною соціум, та які вона приймає шляхом процесів їх перевизначення та довизначення [8].

Метою самопроектування є формування особистісного проекту розвитку, що передбачає створення життєвої стратегії, програми, обрання життєвої перспективи, а також засвоєння способів забезпечення особистісного зростання та втілення їх як в особистісному проекті, так і в проекті власного життя. Ідеальний проект бажаного розвитку будується самою особистістю на основі власного життєвого та узагальненого соціокультурного досвіду. Він є базисним центром смислотворення, що дозволяє вибудувати життєві стратегії та сформувати плани перспективи і програми особистісного розвитку та втілити їх у життєвих практиках.

Ми розрізняємо нормативні та особистісні проекти. Перші задаються культурою і соціумом та містять типові для тієї чи іншої культури автобіографічні події, вимоги до особистісних якостей тощо, другі – створюються людиною на основі засвоєння соціокультурного досвіду та його корегування відповідно до власної життєвої ситуації, власних можливостей (як життєвих, так і психологічних) та наявних обмежень, які не дозволяють людині втілити бажаний проект. Якщо в соціумі створено вимоги до самодетермінованої особистості та умови для її самореалізації, то людина починає ретельніше осмислювати власний та соціокультурний досвід, прагнучи до створення власних смислів та віднайдення шляхів до їх реалізації. Цей процес можливий і за умови зміни культурного контексту, що спонукає людину до переосмислення власного досвіду та власної особистості та усвідомлення необхідності створення особистісного проекту або ж його трансформації.

Результатом самопроектування стає особистісна зрілість, яку ми, спираючись на К.О. Абульханову-Славську, розуміємо як здатність людини до пропорційного життєвим завданням продуктивного застосування своїх можливостей та особливостей власного типу особистості [1]. Інакше кажучи, лише зріла особистість здатна спрямовувати перебіг подій власного життя, зробити себе та власне життя предметом перетворень, а отже, стати справжнім суб'єктом

самопроектування, і, як наслідок, автором власного життя.

Метою статті є теоретичне обґрунтування наративізації як однієї з провідних дискурсивних технологій процесу самопроектування особистості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Ми вважаємо за можливе говорити про дискурсивне самопроектування, оскільки людина самовизначається, самопроектується в дискурсі. Дискурс у більшості досліджень тлумачиться як «текст, занурений у життя», тобто зв'язне висловлювання в сукупності з екстралінгвістичними (психологічними, прагматичними, соціальними) факторами. Це текст у його подієвому аспекті, мовлення як цілеспрямована соціальна дія. У рамках психологічної моделі дискурс розглядається як чинник мовного конституювання суб'єкта, репрезентант його особистого досвіду.

Тут ми спираємося на О.Є. Сапогову, яка зазначала, що знак, символ, текст – все це інструменти не просто привласнення культури, а й особистісного самовизначення людини в культурі, розширення смислових кордонів та вихід за власні межі. Особливість текстових утворень як психічних знарядь полягає в тому, що вони мають подвійну спрямованість – кожен з них звернений одночасно і до соціокультурних реалій, і до суб'єктивності людини. У першому випадку за допомогою таких утворень людина намагається трансформувати навколишній світ, вплинути на інших. У другому – вони стають засобом суб'єктивного перетворення внутрішнього світу [9]. Велику роль у цьому процесі відіграють дискурсивні практики, які дають можливість людині вибудовувати власну психічну реальність, власний життєвий проект залежно від соціокультурного та особистісного контекстів. Останні ми розглядаємо як сталу традицію способів оперування мовою, спрямованих на породження та сприймання текстів у відповідному соціокультурному середовищі та з певними особистісно зумовленими цілями.

Дискурсивне самопроектування можна тлумачити також як імовірнісний процес. Різноманітні життєві події не лише можуть мати різні центри смислотворення та по-різному осмислюватися на окремих життєвих етапах, а й відкривають у кожної людини внутрішні смислові простори, які створюють можливість для реалізації свого внутрішнього потенціалу [14].

На думку Р. Харре, більшість значимих психологічних подій пов'язані з внутрішнім дискурсом або розмовою. Люди розмовляють самі з собою, приймаючи рішення, намагаючись запам'ятати події та

оцінюючи точність своїх спогадів, розмірковуючи про майбутні дії або описуючи епізоди із власного життя. Значить, підсумовує автор, при вивченні психічного функціонування дискурс стає основоположною одиницею аналізу [19]. При цьому не слід забувати, що ми живемо у дискурсивному світі. Все наше соціокультурне оточення складається із дискурсів, занурюючись у які ми вчимося осмислювати свій досвід, черпаємо із нього схеми інтерпретацій, перетворюючи їх по мірі входження в соціум у приватні схеми та особисті наративні тексти. Можна також послатися на Х. Ортегу-і-Гасета, котрий вважав, що для того, щоб зрозуміти дещо людське, чи то індивідуальне, чи то колективне, слід розповісти історію, зазначаючи навіть, що людині притаманна не природа, а історія [6]. Інакше кажучи, найбільш прийнятними для людини, що складає власну історію, є оповідальні дискурси (наративи).

Як зазначають Дж. Капрара і Д. Сервон, життєва історія – це соціокультурно зумовлений наратив, що є складовою Я-концепції (або, за Вільямом Джемсом, – «моє»). Модель життєвої історії – це модель ідентичності, оскільки особиста історія людини надає сенсу її досвіду й виконує виключно важливу роль для визначення «Я». Життєва історія поєднує різноманітні епізоди життя у певний узгоджений патерн. Узгодженість життєвої історії робить життєві події значно осмисленішими [3]. Інакше кажучи, створюючи протягом усього життя наративні історії, людина тим самим зберігає відчуття «Я», свою особисту та соціокультурну ідентичність. Як зазначає Р. Хараре, уявлення про себе формується і виявляється через історії про себе, що їх створює людина. Тому розвиток стабільного відчуття ідентичності базується на здатності людини брати участь у діалозі та створювати узгоджені наративи. Діалог, як й будь-яка інша розмова, розвивається у соціокультурному контексті. Тому «Я» – це вміщений у історичне середовище соціально-культурний конструкт [19].

Отже, наратив виступає не лише важливим інструментом розуміння та інтерпретації особистого досвіду, навколишньої реальності, а й провідним засобом саморозуміння та особистісного зростання. Він є досить гнучкою моделлю, яка дозволяє нам осмислювати реальність, пристосовуючись до неї, оскільки він сам є частиною цієї реальності. Оповідальний текст діє як відкрита та здатна до змін дослідницька рамка, що дозволяє нам наблизитися до меж реальності, що вічно змінюється та вічно відтворюється [16]. Крім того, наратив надає узгодженості та впорядкованості людському досвіду, а

також змінює цю впорядкованість, коли досвід або його осмислення змінюються.

Таким чином, особистісний проект передбачає: 1) створення «задуму себе», тобто конструювання Я-можливого, або Я-бажаного, або ж Я-ідеального; 2) створення схеми або сюжету подальшого життя і себе в ньому; 3) реалізацію цього задуму шляхом вибудовування бажаної, передбачуваної ідеальної історії власного життя або плану, за яким втілюватиметься задум, а також конструювання власної ідентичності, адекватної власному задуму. Проект базується на соціокультурних зразках, а також на наявній в особистості концепції себе і свого життя, яка, з одного боку, задає зміст проекту, з іншого – вибудовує обмеження задуму та можливостей його реалізації.

Провідними дискурсивними форми, в яких може втілюватися проект «Я», є наративи, міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні «версії себе потенційного», програмуючи таким чином власний особистісний розвиток [8].

На думку Дж. Капрари та Д. Сервона, люди здатні впливати на власну долю. Здатність передбачати майбутнє та регулювати дії відповідно до особистих цілей робить можливим вплив людини на свій досвід, свої дії та особистісне зростання. Самоінструкції засновані на певній системі уявлень про власні можливості та про відповідальність за власні дії. Завдяки здатності до саморефлексії, людина може створювати умоглядні моделі не лише зовнішнього світу, а й себе самої. Умоглядні моделі Я містять уявлення про розумові процеси або метакогнітивні уявлення [3].

Трансформуючи знання в мовлення, наратив не тільки стає основоположною формою надання сенсу людському досвіду, а й надає можливість поєднувати наші минулі Я з теперішніми і навіть з майбутнім Я, що проектується [20], узгоджуючи між собою різноманітні версії себе та створюючи завдяки цьому неперервне відчуття ідентичності, з одного боку, з іншого – її реконструювання, втілення «рефлексивного проекту ідентичності» [17], котрий є наслідком неперервного процесу рефлексії як однієї із вагомих процедур самопроектування. Як зазначає Ю.Б. Турушева, оповідаючи історії, ми конфігуруємо «Я-яким-я-міг-би-бути», конструюючи таким чином різноманітні версії себе [10]. У процесі створення історії, завдяки символічному моделюванню реальності, може бути створений такий уявний образ, що зможе реалізуватися.

Таким чином, особиста історія – це історія, котра одночасно розповідає і про минуле, і про теперішнє, і про процес, у якому вони об'єднуються; але вона також і про майбутнє, яке починається в той момент, коли оповідається історія. Отже, мова йде про змішування усіх трьох модусів або модальностей людського часу [10]. Це дозволяє одночасно утримувати у свідомості історію реального життя разом з історіями про можливе життя і себе в ньому, а також велику кількість їх комбінацій. Як наслідок, життя наративу можна розглядати як відкрите, нескінчене, тобто як твір. [15].

Деякі дослідники виділяють три моделі організації оповідування у часі: 1-й тип – оповідь «з минулого в теперішнє», позиція наратора в цьому випадку знаходиться в минулому або теперішньому; 2-й тип – оповідь «з минулого в теперішнє та з теперішнього в майбутнє», позиція наратора в теперішньому; 3-й тип оповідь з минулого в майбутнє», позиція наратора в майбутньому [5].

Базуючись на даній моделі, дослідники вважають, що в процесі створення автобіографічного наративу поєднуються події життєвого шляху в цілісну модель часової перспективи (минулого-теперішнього-майбутнього), використовуючи комбінацію таких чотирьох патернів наративної узгодженості: часова або темпоральна (хронологічна послідовність, «Що і коли сталося зі мною в житті?»); біографічна (культурний життєвий сценарій, « Чим я і моє життя схожі або відмінні від життя інших людей? Чи все я встиг вчасно?»); каузально-мотиваційний зв'язок (динаміка індивідуальності, пов'язана з подіями життя, «Як і чому я змінився впродовж життя?»); тематична організація (відбір подій, що підкреслює єдність ціннісної теми, яка пронизує життя людини, сталість її намірів та особистісних властивостей, «У чому я завжди залишався самим собою? Що поєднує усі події мого життя? Заради чого я жив?») [5]. Ми додали б до цього спрямованість усіх складових даної моделі в майбутнє, тобто питання типу: «Що має відбутися чи я хотів, щоб відбулося в моєму подальшому житті? Як мені треба змінитися в майбутньому, а в чому залишатися самим собою? Заради чого мені слід жити?» тощо.

Виходячи з викладеного вище, ми розглядаємо наративізацію як одну з провідних дискурсивних технологій самопроектування особистості. Оволодіння такими технологіями може стати важливим життєтворчим ресурсом у процесі становлення зрілої особистості в сучасному непередбачувано мінливому світі. Дискурсивні технології тлумачаться нами як технології виробництва, упакування,

розшифрування та впровадження смислів. Вони забезпечують зберігання, репрезентацію і передачу (доставку, транспортування, поширення) ціннісно-смислового ресурсу, інкорпорованого в певну знаково-символічну форму [13].

Наративізація відповідає основним характеристикам дискурсивних технологій, виділених Гергеном: гнучкість точки зору; усвідомлення конструювання; орієнтація на діалог; комунікація; співробітництво; орієнтація на дискурс; орієнтація на багатоголосся (тобто різноманіття Я). Зупинимося на цих характеристиках докладніше.

Безперечно, орієнтація на дискурс є ключовою характеристикою наративізації як технології самопроектування з огляду на те, що наратив є одним із видів дискурсу. Що стосується гнучкості точки зору, то породження наративу як складової дискурсивної технології передбачає перегляд різноманітних бажаних «версій себе» або ж таких, що за будь-яких умов є неприйнятними. Можливо це лише за умови включення рефлексивних процесів та децентрації як здатності прийняти до уваги різні можливі точки зору, зіставленні часто протилежних позицій, що спонукає особистість до трансформації власних смислів. Джерелом децентрації є діалог (у тому числі й внутрішній), який і веде до породження нових смислів, а отже й до створення смислової основи потенційної особистісної історії. Звідси випливає також і орієнтація на діалог як важливу характеристику дискурсивних технологій, у тому числі й наративізації, та орієнтація на багатоголосся як комунікацію різноманітних «версій себе».

Згідно розробленої нами нормативної моделі самопроектування особистості [13] наративізація підключається на таких етапах:

Побудова життєвого проекту на основі передбачуваних особистістю життєвих подій та породження сюжету бажаного життя. У побудові сюжету важливу роль відіграють базові соціокультурні сюжети, що можуть мати надзвичайно важливе значення для людини при розв'язанні «задач на Я потенційне», які вона ставить перед собою в процесі самопроектування. Особистість мов би виводить себе за межі наявного смислового поля і, тим самим, породжує можливість своєї внутрішньої трансформації.

Моделювання різноманітних варіантів (сюжетів) життєвого проекту й оцінки їх життєздатності на основі аналізу власних особистісних ресурсів та соціокультурних умов.

Створення особистісного проекту. Його можна тлумачити як

проект зміни особистісних характеристик на основі обраних людиною «версій себе» (особистісних моделей), необхідних для втілення особистісного проекту, подальше доопрацювання на цій основі бажаного «Я-тексту» особистості. Тут людина вже менше звертається до соціокультурних зразків, більше спрямована на свій внутрішній світ, власні ресурси, інтереси, цілі, орієнтири і, як наслідок, переходить до самостійної постановки смислових завдань самопроектування.

Таким чином, наративізація є однією з технологій дискурсивного самопроектування особистості. Однак, щоб засвоїти дану технологію, особистість повинна володіти наративною компетентністю, однією з характеристик якої є вміння побудувати автонаратив, який відповідав би усім вимогам, що ставляться до оповідального тексту. Звичайно, умінням розповідати історії ми оволодіваємо ще з дитинства, слухаючи розповіді дорослих, читаючи казки та інші твори художньої літератури, однак цей процес відбувається стихійно, і, як свідчить практика та наші дослідження [7], не всі люди, будуючи оповідь про себе, дотримуються всіх канонів побудови наративу. Це стає особливо актуальним, коли вибудовується історія «себе потенційного», тобто коли створюється наратив майбутнього. Звернення до минулого полегшується тим, що людина спирається на подієву канву свого життя, певної мірою й на свої особистісні характеристики, які дозволити розв'язати ті чи інші життєві проблеми, виконати поставлені завдання. Іншими словами, вже є смислова основа для побудови автонаративу. При породженні наративу себе потенційного таку смислову основу треба створити, звичайно, спершись на власний досвід та соціокультурні зразки, однак треба віднайти й нові життєві та особистісні смисли, базуючись на яких можна створити власний проект та спробувати його реалізувати.

Характеризуючи наративізацію як технологію самопроектування особистості, ми спиралися на модель «правильно структурованої історії», Т.Габермаса та С.Блак [18], які вважали, що наративна компетентність як процес вибудовування автонаративу включає такі уміння:

- уміння вибудувати події у хронологічній послідовності;
- уміння включити в особисту історію шаблони культурно-типових життєвих сценаріїв;
- уміння відобразити в історії причинно-наслідкові взаємозв'язки подій життя та патерни «мета – засіб»;
- уміння організувати історії навколо головної «теми», цінності

або життєвого принципу ілюстрацією до якого й буде конкретний життєопис. Розглянемо їх докладніше.

Вибудовування подій у хронологічній послідовності є однією з характеристик наративу. Як зазначають Дж. Капрара і Д. Сервон, історія поєднує різноманітні епізоди життя в певний узгоджений паттерн. Узгодженість життєвої історії робить життєві події значно осмисленішими [3]. Інакше кажучи, створюючи впродовж усього життя наративні історії, людина тим самим зберігає відчуття «Я», свою особисту та соціокультурну ідентичність. Що ж стосується наративу як життєвого проекту, то тут важлива, з одного боку хронологічна послідовність потенційних подій, яка великою мірою спирається на соціокультурні зразки, тобто включає в особисту історію шаблони культурно-типових життєвих сценаріїв. З іншого боку, вибудовуючи таку послідовність, людина має підключати рефлексивні процеси та засоби саморозуміння, аналізуючи свої можливості та обмеження, уявляючи своє бажане потенційне життя.

Зазначимо також, що людина може повністю прийняти соціокультурний зразок (культурно-типовий життєвий сценарій) за наявності у неї бар'єрів саморозвитку, зокрема, уникнення відповідальності за власне життя, нерозвиненість здатності до саморозуміння, несформованість процесів розуміння та інтерпретації власного досвіду, вплив стереотипів та настановлень, що склалися впродовж життя. У цьому випадку побудова наративного особистісного проекту стає неможливою.

Уміння відобразити в історії причинно-наслідкові взаємозв'язки подій життя та патерни «мета – засіб» також вимагає гнучкості в побудові сюжету тексту «себе-потенційного». Насамперед особистість має ввести в такий наратив персонажі, в тому числі й саму себе, їх оцінку та можливі життєві обставини, в яких ці персонажі можуть діяти. Зазначимо, що розповідь наративного характеру – це завжди розповідь про себе. Головний герой її – це сам оповідач. До того ж, незважаючи на велику кількість чинних осіб, що можуть бути присутніми в розповіді, усе ж можливо говорити про переважну ідентифікацію з одним із персонажів. Крім того, різні персонажі можуть втілювати різні тенденції особистості, тобто розповідь може містити проекції різноманітних граней самого себе, а різні герої виступають як засіб їх представлення [12]. Тобто тут повинен підключатися процес зміни особистісних характеристик на основі обраних людиною «версій себе» (особистісних моделей), необхідних для втілення особистісного

проекту, подальше доопрацювання на цій основі бажаного «Я-тексту» особистості. Тут людина має менше звертатися до соціокультурних зразків, бути більше спрямованою на свій внутрішній світ, власні ресурси, інтереси, цілі, орієнтири.

І, нарешті, уміння організувати історії навколо головної «теми» майбутнього життя та себе в ньому. Тема або тематична структура є головною одиницею наративу, в якій відбивається основна тенденція оповіді. Вона присутня в тексті будь-якого жанру, її особливість в оповідальному тексті полягає в тому, що саме наратив, як особистісна структура, спричиняє ту чи іншу інтерпретацію події, яка й втілюється в тексті-оповіді. У процесі створення цілісної історії власного життя такі смислові лінії, теми переплітаються, взаємодіють, а іноді й конкурують між собою, створюючи загальну смислову тему, яка й складає життєву канву, лінію життя особистості та є відображенням як її ментальної моделі, так і загалом її ідентичності. Такою загальною смисловою темою, яка великою мірою характеризує особистість, визначає її життєвий досвід, на нашу думку, є лейтмотив. Саме він поєднує наративи, часто розірвані та розрізнені, в одну життєву історію. Його можна розглядати як загальну концепцію життя, що хоч і змінюється з часом, але постійно повертає особистість до ключової для неї «мелодії», життєвої теми [11]. Лейтмотив є основою для створення життєвого сюжету, який пов'язує основні смислові теми, що відображають події життя особистості в упорядковану послідовність. Ю.М. Лотман розглядає сюжет як могутній засіб осмислення життя, а отже й розвитку особистості. У свою чергу, автобіографічний наратив становить сюжетно-оповідальне зображення життєвого досвіду, індивідуальної історії окремої особистості [4]. При цьому, як зазначають Й. Брокмейер та Р. Харре, будь-яка історія життя зазвичай охоплює декілька життєвих історій, які, до того ж, змінюють сам перебіг життя. За допомогою оповідання цих історій ми конструюємо себе як частину нашого світу [2].

Наостанок зазначимо, що наративізація як складова процесу самопроектування особистості не є завершеною. Упродовж життя відбувається трансформація особистісного проекту на основі внутрішньої оцінки реалізації основних життєвих та смислових задач, досягнення як життєвих цілей, так і цілей саморозвитку. Якщо ж така оцінка є незадовільною, вона може стати підґрунтям для виходу на нові простори смислотворення та знаходження нових стимулів для саморозвитку, а отже, й для створення нових історій себе-потенційного.

Висновки. Наратив є не лише важливим інструментом розуміння та інтерпретації особистого досвіду, навколишньої реальності, а й провідним засобом саморозуміння та особистісного зростання, які є важливими чинниками самопроектування особистості. Він не тільки є основоположною формою надання сенсу людському досвіду, а й надає можливість поєднувати минуле Я особистості з теперішнім і навіть з майбутнім Я, що проектується, узгоджуючи між собою різноманітні версії себе та створюючи завдяки цьому життєвий та особистісний проекти.

У процесі створення наративу особистість, що створює власний проект, застосовуючи цілісну модель часової перспективи (минуле, теперішнє, майбутнє). Це дозволяє одночасно утримувати у свідомості історію реального життя разом з історіями про можливе життя і себе в ньому, а також велику кількість їх комбінацій.

Наративізація є однією з провідних дискурсивних технологій самопроектування особистості. Оволодіння такими технологіями може стати важливим життєтворчим ресурсом у процесі становлення зрілої особистості в сучасному непередбачувано мінливому світі. Вона відповідає основним характеристикам дискурсивних технологій: гнучкості точки зору; усвідомленню конструювання; орієнтації на діалог, комунікацію, співробітництво; орієнтації на дискурс та багатоголосся.

Наративізація підключається на таких етапах самопроектування: побудова життєвого проекту на основі передбачуваних особистістю життєвих подій та породження сюжету бажаного життя; моделювання різноманітних варіантів (сюжетів) життєвого проекту; створення особистісного проекту.

Наративна компетентність як передумова формування здатності до самопроектування має включати такі уміння: уміння вибудувати події у хронологічній послідовності; уміння включити в особисту історію шаблони культурно-типових життєвих сценаріїв; уміння відобразити в історії причинно-наслідкові взаємозв'язки подій життя та патерни «мета – засіб»; уміння організувати історії навколо головної «теми», цінності або життєвого принципу.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 298 с.

2. Брокмейер Й., Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С. 29 – 42.
3. Капрара Дж. Психология личности / Дж. Капрара, Д. Сервон. – СПб : Питер, 2003. – 640 с.
4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек − текст − семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М. : Языки русской литературы, 1999. – 464 с.
5. Нуркова В.В. Культурный жизненный сценарий как динамическая семантическая структура (ре)организации индивидуального жизненного опыта [Электронный ресурс] / В.В. Нуркова, М.В. Днестровская, К.С. Михайлова // Психологические исследования. – 2012. – 5(25). – Режим доступа : http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n25/734-nourkova25.html
6. Ортега-и-Гассет Х. История как система / Х. Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. – М. : Изд-во «Весь Мир», 1997. – С. 437 – 480.
7. Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Н.В. Чепелєвої – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
8. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія / за ред. Н.В. Чепелєвої. [Електронний ресурс]. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/704560/
9. Сапогова Е. Е. Социокультурные прототипы и смысловые константы автобиографических текстов / Е. Е. Сапогова In Тексты в образовательном пространстве современной высшей школы / Авт. кол. А. К. Юров, В. М. Розин, П. Н. Виноградов и др. – Таганрог : Изд-во Таг. гос. пед. ин-та, 2007. – С. 119–158.
10. Турушева Ю.Б. Особенности нарративного подхода как метода изучения идентичности [Электронный ресурс] / Ю.Б. Турушева // Психологические исследования, 2014. – 7(33). – Режим доступа : http://psystudy.ru/num/2014v7n33/932-turusheva33.html
11. Чепелєва Н. В. Лейтмотив як провідна лінія розвитку особистості / Н. В. Чепелєва // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України; / [ред.кол. : С. Д. Максименко (гол.ред.), Н. В. Чепелєва (заст.гол.ред.), В. О. Моляко та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т. ІІ. Психологічна герменевтика. – Вип. 7. – С. 5–14.
12. Чепелєва Н.В. Особистість як оповідач історій // Особистість та

її історія : колективна монографія / за ред. Н.В. Чепелєвої, М.В. Папучі. – Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2018. – С. 7 – 22
13. Чепелєва Н.В. Нормативна модель самопроектування особистості / Н.В. Чепелєва, С.Ю. Рудницька // Наука і освіта. – 2017 - № 11. – С. 105 – 113.
14. Эпштейн М. Н. Философия возможного / М. Н. Эпштейн. − СПб : Алетейя, 2001. − 334 с. − (Серия «Тела мысли»).
15. Brockmeier J., Narrative and identity. In: Narrative and identity: studies in autobiography, self, and culture / J. Brockmeier, D. Carbaugh (Eds.).– Amsterdam: John Benjamins, 2001. pp. 39–58.
16. Crossley, M. L. Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning / M. L. Crossley. – Buckingham: Open University Press, 2000. – 208 p.
17. Giddens A. Modernity and self-identity: self and society in the late modern age /A. Giddens – Cambridge : Polity Press, 1991.
18. Habermas T. Getting a life: The emergence of the life story in adolescence / T. Habermas , S. Bluck // Psychological Bulletin. – 2000. – 126(5). – p.748–769.
19. Harre R. The singular self: An introduction to the psychology of personhood / R. Harre. – London : Sage, 1998. – 208 p.
20. Polkinghorne D.E. Narrative Knowing and the Human Sciences / Donald E. Polkinghorne Review by: Robert J. Richards // American Journal of Sociology. – 1989. – Vol. 95. – No. 1 (Jul., 1989). – pp. 258-260.

References

1. Abul'hanova-Slavskaja, K.A. (1991). *Strategija zhizni* [Strategy of life]. Moscow: Mysl'. [in Russian]

2. Brokmejer, J., Harre, R. (2000) *Narrativ: problemy i obeshhanija odnoj al'ternativnoj paradigmy* [Narrative: problems and promises of one alternative paradigm]. *Voprosy filosofii- Philosophy issues*. *3*. 29 - 42. [in Russian]

3. Kaprara, D., & Servon, D. (2003) *Psihologija lichnosti* [Psychology of Personality]. St. Petersburg: Piter. [in Russian]

4. Lotman, Ju.M. (1999) *Vnutri mysljashhih mirov. Chelovek - tekst - semiosfera - istorija* [Inside the thinking worlds. Man - text - semiosphere - history]. Moscow: Jazyki russkoj literatury [in Russian].

5. Nurkova, V.V., Dnestrovskaja, M.V., & Mihajlova, K.S. (2012) Kul'turnyj zhiznennyj scenarij kak dinamicheskaja semanticheskaja struktura (re)organizacii individual'nogo zhiznennogo opyta [The cultural life scenario as a dynamic semantic structure (re) of the organization of individual life experience]. *Psihologicheskie issledovanija- Psychological research. 5*(25). Retrived from : http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n25/734-nourkova25.html [in Russian]

6. Ortega-i-Gasset, H. (1997*) Istorija kak sistema* [History as a system]. In Izbrannye trudy. (pp. 437 - 480). Moscow: "Ves' Mir" Publ. [in Russian].

7. *Problemi psihologichnoï germenevtiki* [Problems of psychological hermeneutics] (2004). Chepeleva, N.V. (Ed.) Kyiv: Milenium. [in Ukrainian]

8. *Samoproektuvannja osobistosti u diskursivnomu prostori* [Self-designing personality in a discursive space]. Chepeleva, N.V. (Ed.) Kyiv: Pedagogichna dumka, 2016. 232. Retrived from: http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

9. Sapogova, E. E., Jurov, A. K. , Rozin, V. M., & Vinogradov P. N. (2007) Sociokul'turnye prototipy i smyslovye konstanty avtobiograficheskih tekstov In *Teksty v obrazovatel'nom prostranstve sovremennoj vysshej shkoly* [Socio-cultural prototypes and semantic constants of autobiographical texts] (pp.119-158). Taganrog : Univ. of Taganrog Publ. [in Russian]

10. Turusheva, Ju.B. (2014) Osobennosti narrativnogo podhoda kak metoda izuchenija identichnosti [Features of narrative approach as a method of studying identity]. *Psihologicheskie issledovanija - Psychological research*, 2014. *7*(33). Retrived from : http://psystudy.ru/num/2014v7n33/932-turusheva33.html [in Russian]

11. Chepeleva, N. V. (2011) Lejtmotiv jak providna linija rozvitku osobistosti [Leitmotif as the leading line of personality development]. *Aktual'ni problemi psihologiï : zb. nauk. prac' Institutu psihologiï imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrayni - Actual problems of psychology: collection. sciences Works of the Institute of Psychology named GS Kostiuk NAPS of Ukraine*; Maksimenko, S. D., Chepeleva, N. V., Moljako V. O. (Eds.). Zhitomyr: Vid-vo ZhDU (I. Franko Zhitomyr univ. Publ.), 2011. *II*, issue 7. 5-14. [in Ukrainian]

12. Chepeleva, N.V. (2018) Osobistist' jak opovidach istorij [Personality as narrator of stories]. In *Osobistist' ta ïï istorija : kolektivna monografija* [Personality and its history: a collective monograph]. Chepeleva N.V., Papucha, M.V. (Eds.). (pp. 7 - 22). Nizhyn: NDU imeni M. Gogolja (M. Gogol Nizhyn univ.) Publ. [in Ukrainian].

13. Chepeleva, N.V., & Rudnic'ka, S.Ju. (2017) Normativna model' samoproektuvannja osobistosti [Normative model of self-design of personality]. *Nauka i osvita- Science and education. 11*. 105 - 113 [in Ukrainian].

14. Jepshtejn M. N. (2001) *Filosofija vozmozhnogo* [Philosophy of the possible]. St. Petersburg: Aletejja [in Russian].

15. Narrative and identity. In: *Narrative and identity: studies in autobiography, self, and culture* (pp. 39–58.). Brockmeier J., Carbaugh D. (Eds.). Amsterdam: John Benjamins, 2001 [in Russian].

16. Crossley, M. L. (2000) *Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning.* Buckingham: Open University Press.

17. Giddens A. (1991) *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

18. Habermas T., Bluck S. (2000) Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. *Psychological Bulletin, 126*(5), 748-769.

19. Harre R. (1998) *The singular self: An introduction to the psychology of personhood.* London: Sage.

20. Polkinghorne D.E. (1989) Narrative Knowing and the Human Sciences. Robert J. Richards (Rew.). *American Journal of Sociology, 95 (* 1), 258-260.

УДК 159.923.2

Смульсон М.Л.

ДО ПРОБЛЕМИ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ САМОПРОЕКТУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена визначенню місця технологій самопроектування у сучасній концепції технологізації науки. Показано, що закладена у технології можливість відтворюваності процесів є заставою руху психології до того, що зветься «справжньою наукою».*

Розглянуто методологічні принципи критичної теорії технології, які визначають роль інтерпретації у технологічній моделі (інтерпретаційна гнучкість артефактів), а також спільну конструкцію артефактів і соціальних груп. Тому не існує принципових відмінностей у технологіях гуманітарних (психологічних) і власне технічних, якщо обидва види тлумачити як технології проектування. Про нероздільність технологій у їх стандартному технічному розумінні і технологій гуманітарних переконливо свідчить така глобальна сучасна технологія, як Інтернет.

Розуміння технологічного як постійно відтворюваної схеми діяльності і рефлексивно-соціального конструкта відповідає знаряддєвій теорії діяльності Л.С.Виготського.

Взаємопроникнення технічних і соціально-гуманітарних технологій тісно пов'язане з поняттям артефакт, яке розглядається не тільки як штучний об'єкт, але й як кентавр, тобто об'єкт, який поєднує природний і штучний компоненти.

Проблема технологій самопроектування та їх становлення проаналізована по аналогії з підходом Ю.І.Машбиця до проектування навчання в контексті проектувально-технологічної дослідницької парадигми.

Ключові слова: *самопроектування, технологія, проектувально-технологічна парадигма, артефакт, відтворюваність процесів.*

Смульсон М. Л. К Проблеме технологизации процессов самопроектирования.

Аннотация*. Статья посвящена определению места технологий самопроектирования в современной концепции*

технологизации науки. Показано, что заложенная в технологии возможность воспроизводимости процессов является залогом движения психологии к тому, что называется «настоящей наукой».

Рассмотрены методологические принципы критической теории технологии, которые определяют роль интерпретации в технологической модели (интерпретационная гибкость артефактов), а также общую конструкцию артефактов и социальных групп. Поэтому не существует принципиальных отличий в технологиях гуманитарных (психологических) и собственно технических, если оба вида рассматривать как технологии проектирования. О неразделимости технологий в их стандартном техническом понимании и технологий гуманитарных убедительно свидетельствует такая глобальная современная технология, как Интернет.

Понимание технологического как постоянно воспроизводимой схемы деятельности и рефлексивно-социального конструкта соответствует инструментальной теории деятельности Л.С.Выготского.

Взаимопроникновение технических и социально-гуманитарных технологий тесно связано с понятием артефакт, которое рассматривается не только как искусственный объект, но и как кентавр, то есть объект, который объединяет природный и искусственный компоненты.

Проблема технологий самопроектирования и их становления проанализирована по аналогии с подходом Е.И.Машбица к проектированию обучения в контексте проектировочно-технологической исследовательской парадигмы.

Ключевые слова: *самопроектирование, технология, проектировочно-технологическая парадигма, артефакт, воспроизведение процессов.*

Smulson M.L. About the problem of self-designing processes technologization.

Abstracts. *The article is devoted to the definition of the place of self-designing technologies in the modern concept of science technologization. It is shown that the possibility of processes reproduction inherent in technology is the key to the movement of psychology to what is called "real science".*

The methodological principles of the critical theory of technology are considered, which determine the role of interpretation in the

technological model (interpretational flexibility of artifacts), as well as the general construction of artifacts and social groups. Therefore, there are no fundamental differences in the humanitarian (psychological) technologies and actually technical, if both types are considered as design technologies. The inseparability of technologies in their standard technical understanding and humanitarian technologies is convincingly evidenced by such a global modern technology as the Internet.

Understanding of the technological as a constantly reproducible scheme of activity and a reflexive social construct corresponds to the L.S. Vygotsky instrumental theory of activity.

The interpenetration of technical and socio-humanitarian technologies is closely connected with the concept artifact, which is considered not only as an artificial object, but also as a centaur, that is an object that unites natural and artificial components.

The problem of self-designing technologies and their formation is analyzed by analogy with the approach of E. I. Mashbyts to the education designing in the context of the design-and-technology research paradigm.

***Key words**: self-designing, technology, design-and-technology paradigm, artifact, processes reproduction.*

Постановка проблеми. Проблема технологізації психологічних процесів є на сьогодні однією з найскладніших у психології. Закладена у технології можливість відтворюваності процесів є заставою руху психології до того, що зветься «справжньою наукою» (не будемо зараз зупинятися на постнекласичних підходах до «ризомних», тобто нестабільно-мінливих умов і проявів психологічних законів). У нашому аналізі самопроектування в контексті проектної парадигми [10] ми показали, зокрема, що різниця в практиках реалізації діяльностей проектування і самопроектування тісно пов'язана з відповідними технологіями. Смисл технології, як відомо, – у відтворюваності результатів діяльності, яка проектується і технологізується, тобто у можливості повторення її в різний час, у різних місцях і з різними виконавцями. Однак О. Генісаретський [2] зазначає, що існує багато чинників соціокультурного походження, які роблять відтворюваність (а значить і проектування, підкреслює автор) неможливою при наявному рівні розвитку і образу життя суспільства. При цьому не можна вважати, що технологія – ворог різноманітності та унікальності. Поєднання повторюваних та унікальних елементів у філософії

проектування пов'язано з культурною символікою понять справжності та самоцінності. Тому проблема технологізації самопроектування та розробки відповідних практик залишається гостро актуальною.

Мета статті – визначити місце технологій самопроектування у сучасній концепції технологізації науки.

Виклад основного матеріалу. Технології самопроектування відносять до соціально-гуманітарних технологій у загальному контексті технологізації гуманітарного знання [8]. Розрізняючи поняття «соціальні» і «гуманітарні» технології, Б.Г. Юдін зазначає, що там, де йдеться про технологічні впливи на індивіда, має смисл говорити про гуманітарні технології; там, де йдеться про вплив на соціальні спільноти, виникають соціальні технології [16]. Аналіз технологій самопроектування передбачає продовження нашого зіставлення самопроектування та проектування в контексті проектної парадигми (СМД-методології) Г.П.Щедровицького та його послідовників. Зазначають, що гуманітарні технології у СМД-методології – це систематизація, співорганізація та впорядкування у просторі та часі компонентів цілеспрямованої колективної діяльності людей на ґрунті сучасного гуманітарного знання (цит. за [8]).

Відкритим залишається питання: чи є технології у системі психологічного знання і, взагалі, гуманітарні технології, науковим поняттям (і, відповідно, терміном), чи красивою, однак тільки метафорою. Слід визнати, що більшість фахівців використовують слова *гуманітарні технології* метафорично або надзвичайно узагальнено, тобто ми б сказали – не технологічно (не дивлячись на тавтологію). Так, згідно з підходом В.В.Мацевича і П.Г.Щедровицького складовими гуманітарних технологій є «особливі» нематеріальні елементи: різного типу знання, ідеї, схеми, конструкти, знакове середовище (реклама, продукти ЗМІ тощо); кваліфікації, людська психіка, час, довіра, відповідальність, авторитет, авторське право та ін. Відповідно, як зазначають ці автори, матеріальні характеристики є похідними, що одержані в результаті гуманітарної діяльності, до якої неможливо прикласти «речову мірність». Тому причинно-наслідкові зв’язки в гуманітарних технологіях є неявно вираженими (там само).

Зазначимо принагідно, що неявна вираженість причинно-наслідкових зв’язків є в будь-якому разі ознакою не технологічно описаного процесу, адже очевидно, що слідування певній технології передбачає отримання передбаченого заранні результату, якщо,

звичайно, не мати на увазі брак, від можливості якого не позбавлений будь-який технологічний процес, навіть доволі матеріальний.

Ще більш узагальнено гуманітарні технології розглядаються в контексті їх ресурсності. Під ресурсом тут розуміють наявність ідей і концептів з їх перекладом у діяльнісні цілі і задачі, програми і проекти, а також людей, які здатні розробляти і реалізовувати розвивальні проекти і програми, крім того, фінансів і потрібної матеріальної бази.

Дуже специфічне і нетривіальне місце у гуманітарних технологіях посідає інформація. Вона розглядається як окремий елемент, який виконує в технології посередницьку функцію між активними діячами і дозволяє «стискати» і «технологізувати» час, який теж, додамо, тлумачиться як могутній ресурс.

Таке широке розуміння гуманітарних технологій та їх ресурсної бази впливає на підхід до їх проектування з використанням комплексного знання: гуманітарного і природничо-наукового. Однак і проектування сучасних технологій у «технічному» смислі цього слова теж передбачає ці два аспекти. Ми схильні погодитися з так званою критичною теорією технології, яка розробляється в руслі філософії конструктивізму. Е. Фінберг [12] зазначає, що конструктивісти намагаються дотримуватися «принципу симетрії», який визнає як когнітивні, так і соціальні аспекти у будь-якій науковій і технологічній діяльності. Ними виявлені два фундаментальних методологічних принципи: роль інтерпретації у технологічній моделі, а також спільна конструкція артефактів і соціальних груп (артефакти тут – предмети, створені людиною, на противагу натуральним речам, створеним природою).

Роль інтерпретації у технологічній моделі виглядає досить переконливо з психологічної точки зору. У процес створення технологічної моделі залучені «релевантні актори», які визначають певну ситуацію як технічну проблему і шукають для неї технічне рішення. Однак визначення проблемної ситуації залежить від інтересів і цілей акторів і, відповідно, від погляду на проблемну ситуацію залежить технічне рішення. Важко не погодитися з цим, особливо в контексті нашого тлумачення інтелектуальної діяльності як такої, що ініціюється постановкою проблеми і залежить від неї [4, 10]. У конструктивізмі цей процес має красиву назву «інтерпретативна гнучкість» артефактів. Відповідно, інтерпретація артефактів впливає не тільки на їх використання, але й на конструкцію, що робить технологію соціально відносною (або можна ще сказати, соціально залежною).

Отже, технологія – це не тільки колекція артефактів, але й колекція індивідів і предметів, пов'язаних за допомогою різноманітних типів асоціацій. Цей підхід пропонує французький соціолог Бруно Латур в контексті своєї концепції «перезбирання» соціального [6].

Інакше кажучи, соціально залежними є не тільки соціально-гуманітарні технології, що досить зрозуміло, але й власне технічні технології, ми б сказали, технології технічного проектування. І, безумовно, структура соціальних груп проектувальників відображується у конструкціях артефактів (див. вище другий методологічний принцип). Тому, виходячи з конструктивістського підходу до технологій, можна вважати, що не існує принципових відмінностей у технологіях гуманітарних (нас цікавлять психологічні) і власне технічних, якщо обидва види тлумачити як технології проектування.

Про сучасну близькість і нероздільність технологій у їх стандартному технічному розумінні і технологій гуманітарних переконливо свідчить така глобальна сучасна технологія, як Інтернет. На думку конструктивістів, сьогодні існують три моделі Інтернету, які конкурують і взаємодоповнюють одна одну [12]. Інформаційна модель має на увазі акторів, які діють у науковому співтоваристві. Споживацька модель відповідає потребам бізнесу. Нарешті, комунікаційна модель трансформує Інтернет в інноваційний соціальний феномен, оскільки він «оновлює дискусії та дебати у публічній сфері». Цікаво, що, на думку автора, комунікаційна модель введена (створена, запропонована) непрофесійними користувачами Інтернету (досить несучасне визначення мільйонів «жителів» Інтернету, однак, мабуть, потрібне для переконливого пояснення такого підходу).

Інтернет має, процитуємо, «унікальний… демократичний потенціал, який дозволяє прихованим співтовариствам виявити та сформулювати власні потреби. …Найбільш важливою ознакою цього потенціалу на сьогодні є захист Інтернету його користувачами, оскільки він забезпечує їм право голосу» [12, с. 33]. Тому Інтернет є прикладом взаємного конструювання технології та суспільства в дії, оскільки він «розширює межі комунікативних властивостей, представлених технічними кодами» (там само).

Отже, для сучасного етапу наукознавчого розгляду проблеми є характерним принципове зближення технологій «технічних» і технологій, скажімо, соціально-гуманітарних, їх розуміння, яке видається взагалі психологічним або, скажемо трохи інакше,

психологічно обґрунтованим. І не випадково філософи, які розвивають цю думку, посилаються на знаряддєву теорію діяльності Л.С.Виготського [3, 17, 18]. Так, В.Г.Горохов вважає, що відоме розширене тлумачення Л.С.Виготським психологічних знарядь відповідає сучасному розумінню «технічного» (технологічного) як постійно відтворюваної схеми діяльності, як рефлексивного поняття і соціального конструкта. За Грунвальдом [17, цит. за 3] використання атрибуту «технологічне» підкреслює інваріантність зв'язку мета – засіб і можливість навчання – учіння відповідно до визначеної схеми діяльності. І тому не артефакти відіграють роль у цьому розрізненні, а соціокультурний контекст. Більше того, в цьому смислі однаково, чи йдеться про технологію створення технічних артефактів, чи про технологію (sic!) інтерв'ю, інтерпретації текстів, математичного доказу, акторської гри та інших соціально-гуманітарних винаходів [там само].

Відповідно, обґрунтовуючи діяльнісний підхід до розуміння технології, зазначають, що поняття «технологія» може бути використано відносно будь-якого виду людської діяльності, а не тільки специфічно технічної або, ще вужче, виробничої діяльності. І у цьому смислі, процитуємо, «технологія – це представлення процесу діяльності, у ході якого її вихідний матеріал перетворюється на результат, продукт» [3, с.123].

Розглянемо хід роздумів автора, який привів його до цитованого висновку, який психологу видається досить зрозумілим, однак не є однозначно прийнятним у філософії техніки.

Ще Аристотель визначав технологію як людську діяльність, яка включає в себе систематичне виготовлення та використання артефактів. І, оскільки це визначення практично ніким не скасовано, принциповим моментом технологій є розуміння того, що ж таке артефакт у сучасному розумінні, проблема подібності артефактів до природних утворень тощо (більш докладно про проблему артефактів див. нижче). І тому техніка часто розглядається як сукупність артефактів (від найпростіших знарядь до складних технічних систем), а технологія у широкому смислі слова – як сукупність різних видів технічної (у тому числі інженерної) діяльності, тобто організація технічної роботи.

Однак технологія як процедурна складова техніки (інакше кажучи, процес людської діяльності з технікою), включає як мінімум п'ять етапів. Перший – це розвиток техніки як мисленнєвої конструкції (винахід, проектування та ін.), другий – матеріалізація техніки (конструювання і впровадження), третій – соціалізація техніки

(менеджмент і маркетинг), четвертий – експлуатація техніки, ремонт і заміна складових і, нарешті, п'ятий – зношування і ліквідація. Цей підхід розширює розуміння соціально-гуманітарної технології від «психотехніки» до процесів соціалізації нової техніки та усунення негативних соціальних наслідків її впровадження, і, відповідно, ще раз підтверджує, що соціально-гуманітарні технології перетворюються на обов'язкову складову у технічних технологіях [там само, с. 112-113].

Наголосимо ще раз на взаємопроникненні технічних і соціально-гуманітарних технологій, яке тісно пов'язане з тлумаченням поняття *артефакти.* Проблема артефактів широко обговорюється у філософській літературі, і сьогодні вважається, що вони мають таку саму онтологічну значимість, як і будь-який природній об'єкт, створений не людиною. Однак артефакти відрізняються від природніх об'єктів як мінімум за трьома ознаками. По-перше, існування артефактів онтологічно, а не тільки каузально – залежить від цілей людини. По-друге, артефакти – це «інтенціально залежні» об'єкти, які не могли б існувати у світі без розуму. Природні об'єкти, які можна поставити на службу людині, існували б незалежно від намірів і практик людей. І, по-третє, артефакти обов'язково мають власні функції, спеціально закладені у них істотами з переконаннями, бажаннями і намірами [1].

Далі, власна функція, яку має артефакт, визначає, чим він є. Однак те, яку він має власну функцію, залежить від розробника і/або виробника. Інакше кажучи, закладені в них функції визначаються намірами їх виробників або користувачів [5].

Погодившись із конструктивістським розумінням технології як відтворення діяльності, логічно запитати, чи має у результаті технологізованої діяльності бути створений саме артефакт як штучний, тобто не природний феномен? Ми відповідаємо на це питання: не обов'язково. У результаті технологізовано описаної діяльності можуть відбутися зміни у природному об'єкті, наприклад у дереві, після підсадки або пересадки, у тварині, людині, скажімо, після операції, та ін. Постійно відбуваються також зміни у людині в результаті навчання (освіти) як досить технологізовано описаної діяльності. Нагадаємо, що Г.П. Щедровицький стверджував, що система освіти становить соціотехнічну систему, об’єкти якої являють собою не природні і не штучні об'єкти, а кентаври – об'єкти, які поєднують природний і штучний компоненти. При цьому, як підкреслює автор, поняття «природне» та «штучне» тлумачаться по-новому. Відповідно до авторського тлумачення, кентавр одночасно виступає і як об'єкт

діяльності, тобто як штучний, і як той, що живе сам собою поза цією діяльністю, тобто як природний. Такий підхід задає певні вимоги до розгляду соціотехнічних систем, відповідно до яких людина розглядається як елемент системи, поряд з іншими компонентами, наприклад, технічними засобами і процедурами [15].

За Г.П. Щедровицьким, таку систему можна також розглядати і як систему діяльностей. При цьому всі інші об'єкти розглядаються не як компоненти системи, що знаходяться на одному рівні з людиною та її діяльністю, а нібито опускається на один рівень ієрархії нижче. Однак вони неодмінно мають розглядатися в контексті діяльності як її засоби.

Б.Г. Юдін зазначає, що «штучним» на противагу «природному» слід вважати не просто те, що зроблено людиною, не тільки технічне, але й «раціонально визначене і опосередковане, спроектоване (підкреслено нами. М.С.), замислене, те, у чому заключена і виражена власне людська діяльність» [16]. Опозиція «природного» і «штучного» залежить, відповідно, від настановлень свідомості: натуралістичної та діяльнісної. Він нагадує, що Г.П. Щедровицький взагалі наполягав на комплексному проектно-конструкторсько-технологічному ставленні до світу, необхідною умовою якого є методологічна робота (в його розумінні). Відповідно, він був активним прихильником «штучного», тобто нових способів підключення науки до значимих сфер діяльності суспільства. Інакше кажучи, йдеться про створення нових методик і проектів, і така наука не тільки відображує, скільки створює, на відміну від неадекватних описових гуманітарних знань.

Той факт, що результатом методологічної роботи (в розумінні Г.П. Щедровицького) можуть бути конструкції, проекти, норми, методичні приписи тощо, свідчить про те, що він орієнтувався на гуманітарне знання нового типу, знання не предметне, а технологічне, як рецептуру наших дій, спрямованих на досягнення цілей, які ми переслідуємо [16]. Слово *рецептура,* на нашу думку, у цьому контексті виглядає ще більш сильним, ніж технологія.

Отже, у гуманітарному знанні та роботі з ним слід усвідомлено розрізняти проектно-діяльнісну і пізнавальну установки. Пізнавальна установка жорстко орієнтована на істинність, вона пов'язана з необхідністю вважати об'єкт розуміння та інтерпретації чимось незалежним від мислення, що конструює, і тим самим висуває обмеження, яких немає в установці проектно-діяльнісній. Як приклад розглядається створена під керівництвом Г.П.Щедровицького така гуманітарна (проектно-діяльнісна) технологія, як ОДІ – організаційно-

діяльнісні ігри. З'ясувалося, що смисл ОДІ – не в набутті нового знання, а у новій свідомості, у новому розумінні проблемних ситуацій.

Ми вважаємо, що поняття «психологічні технології» і, зокрема, технології (само)проектування можуть позбутися наліту метафоричності, про який йшлося вище, дійсно стати психологічним терміном, тільки за умови його використання в контексті проектно-діяльнісної установки, або, інакше, проектувально-технологічної дослідницької парадигми**,** яка розгорнуто описана в нашій монографії [11].

Проблема технологій самопроектування та їх становлення може бути проаналізована по аналогії з підходом Ю.І.Машбиця [7] до проектування навчання, діяльностей педагога і учня, відповідно, навчальної та учіннєвої діяльностей. Навчальну діяльність та її технології ми спробуємо співвіднести з діяльністю психолога, який чинить певні впливи на суб'єкта з метою спонукати його до самопроектування. Такі впливи (не будемо називати їх формувальними, хоча така аналогія і напрошується) є можливими навіть при психологічній роботі з дорослими, а якщо йдеться про дітей, підлітків, то орієнтація їх на самопроектування, зокрема, дискурсивне, передбачає певні технології такої роботи (тобто процесу впливу), з одного боку, і пропонування відповідних технологій у процесі такої роботи, з іншого. Так, наприклад, ми свого часу розробили дискурсивну технологію самопроектування «Книга життя», яка орієнтована на людей похилого віку, однак не тільки на них [9]. Вона може бути ефективно застосована з психологічним супроводом, організацією обговорення «Книги…» з психологом або в групі, подальшої роботи з удосконалення і поглиблення проекту життєвої історії, закладеному (або аналізованому) у «Книзі».

Отже, проблема технологій самопроектування стосується як самого процесу самопроектування (маються на увазі технології того, як будувати проект, в яких термінах і поняттях його описувати для самоусвідомлення, на що звернути увагу, звідки брати потенціал реалізації, які особистісні властивості потрібно розвинути для реалізації саме цього проекту тощо), так і впливу на людину певного віку з метою її спонукання до самопроектування і саморозвитку. Зрозуміло, що технології впливу тісно пов'язані з технологіями самопроектування, тобто проект впливу – з самопроектом.

Слід зазначити однак, що технологічний етап проектування не є остаточним, завершальним у будь-якому проектуванні, і, зокрема,

проектуванні навчання. У концепції ієрархічного проектування Ю.І.Машбиця розглядаються три рівні або етапи: концептуальний, технологічний та етап практичної реалізації. Якщо йдеться про навчання за допомогою комп'ютера або Інтернету, додається ще рівень програмної реалізації. Тому треба розуміти, що навчальні та інші тексти, конкретні навчальні задачі тощо відповідають не технологічному рівню, а рівню практичної (предметної) реалізації.

Розвиваючи проектно-діяльнісний підхід до технології, тобто дивлячись на технологію як на опис діяльності із проектування та реалізації проекту, слід наголосити на тому, що у цьому випадку найпринциповішим і найскладнішим питанням залишається питання про форму опису. Зрозуміло, що необхідним є не тільки зміст, але й форма, в якій знаходить вираз відповідна інтенція. Розуміння такого опису як дискурсивного, інакше кажучи, технологій (самопроектування) як дискурсивних (більш докладно див. [13, 14]) все одно не виключає проблеми вибору форми опису. Так, наприклад, мають бути системно описані засоби діяльності (ідеальні, матеріальні і матеріалізовані), особливості і принципи використання цих засобів тощо. Основна вимога до опису – описана діяльність має бути відтворюваною та такою, що може бути реалізована. Крім того, обов'язковими атрибутами будь-якої технології є обмеженість і конкретність, тобто результат її використання уже у вихідній точці має бути заданий з усією визначеністю, яка дозволяє оцінити, чи дійсно вдалося його досягти [16]. При цьому потрібними є критерії такого визначення.

Алгоритмічний опис, мабуть, відповідає таким вимогам, однак стратегічний (через опис стратегії діяльності) теж. Можливим є опис модельний – через побудову моделі нормативної діяльності самопроектування [14]. Можна вважати, що існують ще й інші варіанти. Однак при очевидній множинності форм опису технологій результатом самопроектування завжди залишається створений особистістю проект власних змін, описаний технологічно, тобто як комплексний проект діяльності з досягнення цих змін і структури зміненої особистості та її діяльності на виході (або вимог до неї). Така технологія може бути відтворювана багаторазово, однак можливими є особистісні нюанси (особистісна унікальність), пов'язані з ціннісно-смисловою сферою особистості. І, нарешті, самопроектування набуває сенсу і глибини у зв'язку з реалізацією проекту, інакше кажучи, у процесі саморозвитку особистості відповідно до розробленого проекту.

Висновки. Закладена у технології можливість відтворюваності процесів є заставою руху психології до того, що зветься «справжньою наукою». Психологічні технології мають ґрунтуватися на критичній теорії технології, методологічні принципи якої визначають роль інтерпретації у технологічній моделі (інтерпретаційна гнучкість артефактів), а також спільну конструкцію артефактів і соціальних груп. Виходячи з конструктивістського підходу до технологій, можна вважати, що не існує принципових відмінностей у технологіях гуманітарних (психологічних) і власне технічних, якщо обидва види тлумачити як технології проектування. Про сучасну близькість і нероздільність технологій у їх стандартному технічному розумінні і технологій гуманітарних переконливо свідчить така глобальна сучасна технологія, як Інтернет.

Сучасне розуміння технологічного як постійно відтворюваної схеми діяльності і рефлексивно-соціального конструкта відповідає знаряддєвій теорії діяльності Л.С.Виготського з її розширеним тлумаченням психологічних знарядь.

Взаємопроникнення технічних і соціально-гуманітарних технологій тісно пов'язане з тлумаченням поняття *артефакт,* яке у сучасній науці розглядається не тільки як штучний об'єкт, але й як кентавр, тобто об'єкт, який поєднує природний і штучний компоненти.

Поняття «психологічні технології» і, зокрема, технології (само)проектування може вважатися психологічним терміном (а не метафорою) тільки за умови його використання в контексті проектно-діяльнісної установки, або, інакше, проектувально-технологічної дослідницької парадигми.

Література

1. Бейкер Л.Р. Онтологическая значимость артефактов // Эпистемология и философия науки. – 2011. – т. XXУ111. – №2. – С. 55 – 63.

2. Генисаретский О.И. Философия проектности: Из истории проектной культуры второй половины XX века. – М. : Ленанд, 2016. – 400 с.

3. Горохов В.Г. Понятие «технология» в философии техники и особенность социально-гуманитарных технологий / В.Г.Горохов // Эпистемология и философия науки, 2011. – т. XXVIII, №2. –с. 110 – 123.

4.Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія [Електронний ресурс] / М.Л. Смульсон, Ю.М. Лотоцька, М.М. Назар, П.П. Дітюк, І.Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.]; за ред. М.Л. Смульсон. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 221 с. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/10064

5.Куслий П.С. Артефакты, семантика, модели / П.С. Куслий // Эпистемология и философия науки. – 2011. – т. ХХУ111, №2. – С. 72 – 75.

6.Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию / Б.Латур – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 384 с.

7.Машбиць Ю.І. Психологічні механізми навчання: теоретико-методологічні аспекти /Ю.І.Машбиць // Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні 1992 – 2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. – Харків, 2002. – С. 469 – 481.

8. Рудницька С.Ю. Гуманітарні технології: від скепсису до оптимізму [Електронний ресурс] / С.Ю.Рудницька //Технології розвитку інтелекту. – 2017 – Т.2. – №6. (17). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/22

9.Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелєва, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В. Чепелєвої. – К. : Педагогічна думка, 2016. –232 с.

10. Смульсон М.Л. Місце самопроектування в проектній парадигмі /М.Л.Смульсон/ Актуальні проблеми психології – 2014. –Т.2, вип.8. – с. 16 – 29.

11.Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту / М.Л.Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.

12.Финберг Э. Средство как смысл: рациональность и действие в критической теории технологии / Э. Финберг // Эпистемология и философия науки. – 2011. – т. XXVIII. – №2. – с. 16 – 35.

13.Чепелева Н. В. Самопроектирование как фактор развития личности / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – 2014. – Т. 2, вип. 8. – С. 4–15.

14. Чепелєва Н.В. Нормативна модель самопроектування особистості / Н.В. Чепелєва, С.Ю. Рудницька // Наука і освіта – 2017. – № 11. – С. 105 – 113.

15.Щедровицкий Г. П. Избранные труды /Г.П.Щедровицкий. – М. : Школа культурной политики, 1995. – 488 с.

16.Юдин Б. Г. От гуманитарного знания к гуманитарным технологиям [Электронный ресурс] / Б. Г. Юдин. – Режим доступа : http://www.zpu-journal.ru/gumtech/expert_exam/articles/2007/Yudin/2/

17.Grunwald A. Das Technische und das Nicht-Technische. Eine grundlegende Unterscheidung und ihre kulturelle Bedeutung. In: Technikbilder und Technikkonzepte im Wandel-eine technikphilosophische und allgemeintechnische Analyse / Armin Grunwald; Hrsg. von G. Banse, B. Meier, H. Wollfgramm. Wissenschaftliche Berichte FZKA 6697. – Karlsruhe : Forschungszentrum Karlsruhe GmbH, 2002.

18.Mitcham C. Defining Technology and the Technological Sciences / C. Mitcham, E. Schatzberg // Philosophy of Technology and Engineering Sciences ; ed. by A. Meijers .Handbook of the Philosophy of Science. Vol. 9. – Amsterdam (The Netherlands) : Elsevier B.V., 2009.

References

1.Bejker, L.R. (2011) Ontologicheskaja znachimost' artefaktov [Ontological significance of artifacts]. *Jepistemologija i filosofija nauki-Epistemology and Philosophy of Science*. XXVIII (2). 55 - 63 [in Russian].

2.Genisaretskij, O.I. (2016) *Filosofija proektnosti: Iz istorii proektnoj kul'tury vtoroj poloviny XX veka* [Philosophy of project: From the history of the project culture of the second half of the twentieth century]. Moscow: Lenand [in Russian].

3.Gorohov, V.G. (2011) Ponjatie «tehnologija» v filosofii tehniki i osobennost' social'no-gumanitarnyh tehnologij [The concept of "technology" in the philosophy of technology and the peculiarity of socio-humanitarian technologies]. *Jepistemologija i filosofija nauk -Epistemology and Philosophy of Science*. XXVIII (2), 110- 123 [in Russian].

4. Smulson, M.L., Lotoczka Yu.M., Nazar M.M., Dityuk P.P., & Kovalenko-Koby`lyanska I.G. (2015) *Intelektualnyj rozvytok doroslyh u virtualnomu osvitnomu prostori: monografiya* [Intellectual development of adults in the virtual learning space: monograph]. M.L. Smulson (Ed.). Kyiv: Pedagogichna dumka. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/10064 [in Ukrainian].

5.Kuslij, P.S. (2011) Artefakty, semantika, modeli [Artifacts, semantics, models]. *Jepistemologija i filosofija nauki- Epistemology and Philosophy of Science.* XXVIII (2). 72- 75 [in Russian].

6. Latour, B. (2014) *Peresborka social'nogo: vvedenie v aktorno-setevuju teoriju* [Reassembling the Social**.** An Introduction to Actor-

Network-Theory]. Moscow: Higher School of Economics - National Research University, Publ. House [in Russian].

7.Mashbyc', Ju.I. (2002) Psiholohichni mehanizmy navchannja: teoretiko-metodologichni aspekti [Psychological mechanisms of learning: theoretical and methodological aspects]. In *Rozvytok pedahohichnoi i psiholohichnoi nauki v Ukraini 1992 – 2002 : zb. nauk. prac' do 10-richchja APN Ukraini* [Development of pedagogical and psychological science in Ukraine 1992 - 2002: Abstr. sciences works on the 10th anniversary of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine] (pp. 469 – 481). Harkiv. [in Ukrainian].

8. Rudnytska, S. Ju. (2017) Humanitarni tehnologii: vid skepsisu do optimizmu [Humanitarian technologies: from skepticism to optimism]. *Tehnologii rozvytku intelektu - Technologies of intellect development. 2.* 6 (17). Retrieved from http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/22 [in Ukrainian].

9. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-designing of personality in a discursive space* [Self-design of a person in a discursive space: monograph]. N.V.Chepeleva, M.L.Smul'son, O.V.Zazimko, …& S.Ju.Gucol. (2016) Chepeleva, N. V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. 232. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

10. Smul'son, M.L. (2014) Misce samoproektuvannja v proektnij paradigmi [Place of self-design in the project paradigm]. *Aktualni problemy psiholohii- Actual problems of psychology*. 2 (8), 16 – 29 [in Ukrainian].

11. Smulson, M. L. (2003) *Psykholohiia rozvytku intelektu* [Psychology of the development of intelligence]. Kyiv: Nora-Druk [in Ukrainian].

12. Finberg, Je. (2011) Sredstvo kak smysl: racional'nost' i dejstvie v kriticheskoj teorii tehnologii [Means as meaning: rationality and action in the critical theory of technology]. *Jepistemologija i filosofija nauki- Epistemology and Philosophy of Science. XXVIII*, 2, 16- 35 [in Russian].

13. Chepeleva, N. V. (2014) Samoproektirovanie kak faktor razvitija lichnosti [Self-design as a personality development factor]. *Aktual'ni problemi psiholohii - Actual problems of psychology. 2*, issue 8. 4–15 [in Russian].

14. Chepeleva, N.V., & Rudnic'ka, S.Ju. (2018) Normativna model' samoproektuvannja osobistosti [Normative model of self-design of

personality]. *Nauka i osvita - Science and education*. 2017. *11*. 105 – 113 [in Ukrainian].

15. Shhedrovicky, G. P. (1995) *Izbrannye trudy* [Selected works]. Moscow: School of Cultural Policy, Publishing House [in Russian].

16. Judin, B. G. (2007) *Ot gumanitarnogo znanija k gumanitarnym tehnologijam* [From humanitarian knowledge to humanitarian technology]. Retrived from: http://www.zpu-journal.ru/gumtech/expert_exam/articles/2007/Yudin/2/ [in Russian].

17.Grunwald, A. (2002) *Das Technische und das Nicht-Technische. Eine grundlegende Unterscheidung und ihre kulturelle Bedeutung. In: Technikbilder und Technikkonzepte im Wandel-eine technikphilosophische und allgemeintechnische Analyse* ; Hrsg. von G. Banse, B. Meier, H. Wollfgramm. Wissenschaftliche Berichte FZKA 6697. Karlsruhe : Forschungszentrum Karlsruhe GmbH.

18. Mitcham, C., & Schatzberg E. (2009) Defining Technology and the Technological Sciences. *Philosophy of Technology and Engineering Sciences* ; ed. by A. Meijers (Handbook of the Philosophy of Science. Vol. 9). Amsterdam (The Netherlands) : Elsevier B.V.

УДК 159.923.2

Рудницька С.Ю.

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ СУЧАСНОГО ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Анотація. *У статті наведено теоретичне узагальнення проблеми технологізації сучасної гуманітарної сфери, проблематизовано поняття технології, показано, що її сутність полягає у відтворюваності результатів діяльності, що технологізується, у потенційній можливості їх повторювальності за різних умов. Виокремлено культурно-орієнтований та індивідуально-орієнтований підходи до розробки гуманітарних технологій. Визначено, що індивідуально-орієнтований підхід спрямовано на забезпечення можливостей для людини як суб'єкта управління власними ресурсами усвідомлювати, переживати, інтерпретувати і творчо перетворювати саму себе та власне життя. Серед провідних характеристик гуманітарних технологій виокремлено: рефлексивність, залучення суб'єкта в процес прийняття рішення, цілеорієнтованість, переважно перспективна спрямованість, ексклюзивність і оптимістичність, людиноспіврозмірність, відсутність жорсткої структури, творчо-орієнтованість, відновлюваність, орієнтація на засвоєння культурних смислів і цінностей, відбитих у дискурсах. Запропоновано концепцію розуміння гуманітарної технології в оптиці психолого-герменевтичного підходу як технології дискурсивної, що становить комунікативно-семіотичний процес і забезпечує зберігання, акумуляцію, трансформацію, трансляцію та ретрансляцію ціннісно-смислового ресурсу, інкорпорованого в певні знаково-символічні форми, зокрема в широкого спектру соціокультурні й особистісні тексти. Виділено основні соціокультурні функції дискурсивних технологій: вибудовування і трансляція смислів через системи культурного та соціально-психологічного проектування; збереження різноманіття смислових значень у вигляді гетерогенних «знакових сховищ»; забезпечення умов відтворення культурних і соціально-психологічних форм; удосконалювання інструментарію технологічного відтворення в цілому.*

Ключові слова: *технологія, гуманітарна технологія, дискурсивна технологія, смисл, розвиток особистості.*

Рудницкая С.Ю. Технологизация как тенденция современного гуманитарного знания.

Аннотация. *В статье представлено теоретическое обобщение проблемы технологизации современной гуманитарной сферы, проблематизировано понятие технологии, показано, что её сущность состоит в воспроизводимости результатов деятельности, которая технологизируется, в потенциальной возможности их повторяемости при различных условиях. Выделены культурно-ориентированный и личностно-ориентированный подходы к созданию гуманитарных технологий. Определено, что личностно-ориентированный подход направлен на обеспечение возможностей для человека как субъекта управления собственными ресурсами осознавать, переживать, интерпретировать и творчески преобразовывать самого себя и собственную жизнь. Среди ведущих характеристик гуманитарных технологий выделены: рефлексивность, привлечение субъекта в процесс принятия решений, целеориентированность, преимущественно перспективная направленность, эксклюзивность и оптимистичность, человекоразмерность, отсутствие жёсткой структуры, творческая ориентированность, воспроизводимость, ориентация на усвоение культурных смыслов и ценностей, отражённых в дискурсах. Предложена концепция понимания гуманитарной технологии в оптике психолого-герменевтического подхода как технологии дискурсивной, которая представляет собой коммуникативно-семиотический процесс и обеспечивает хранение, аккумуляцию, трансформацию, трансляцию и ретрансляцию ценностно-смыслового ресурса, инкорпорированного в определенные знаково-символические формы, в частности, в широкого спектра социокультурные и личностные тексты. Выделены основные социокультурные функции дискурсивных технологий: выстраивание и трансляция смыслов через системы культурного и социально-психологического проектирования; сохранение многообразия смысловых значений в виде гетерогенных «знаковых хранилищ»; обеспечение условий воспроизведения культурных и социально-психологических форм; совершенствование инструментария технологического воспроизводства в целом.*

Ключевые слова: *технология, гуманитарная технология, дискурсивная технология, смысл, развитие личности.*

Rudnytska S. Technologization as a trend of modern humanitarian knowledge.

Abstracts. *The article provides theoretical generalization of the issue of technologization of modern humanitarian area; the concept of technology is problematized; its essence is shown as a reproducibility of results of the technologized activity, as a potential possibility of their repeatability under different conditions. Culture-oriented and individual-oriented approaches to the development of humanitarian technologies are discussed. Author proves that the individual-oriented approach is aimed at providing a person as a subject that manages one's own resources with opportunities to realize, experience, interpret and creatively transform oneself and one's own life. Among major features of humanitarian technologies author mentions reflexivity, involvement of an individual in decision-making process, goal orientation, mostly perspective orientation, exclusivity and optimism, human-proportionality, absence of a rigid structure, creativity-orientation, recoverability, orientation towards mastering of cultural meanings and values, reflected in discourses. In the light of psychological-hermeneutic approach the article puts forward a concept of understanding the humanitarian technology as a discursive technology, that is a communicative-semiotic process, which provides storage, accumulation, transformation, translation and retranslation of a value-semantic resource, incorporated in certain semantic-symbolic forms, in particular in a wide range of socio-cultural and personal texts. Author highlights major socio-cultural functions of discursive technologies, such as construction and translation of meanings through systems of cultural and socio-psychological design; preservation of variety of semantic values in a form of heterogeneous «repositories of signs»; providing of conditions for reproduction of cultural and socio-psychological forms; improvement of toolkit of technological reproduction in general.*

Key words: *technology, humanitarian technology, discursive technology, meaning, personal development.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація розвитку суспільства характеризується тенденцією вираженого ускладнення структурно-функціональної організації соціальної життєдіяльності, іррадіації сфер діяльності соціальних суб'єктів. Масове впровадження досягнень науково-технічного прогресу, крім прямих, породжує безліч непрямих і зворотних ефектів, що мають соціокультурну природу. Ці трансформації супроводжуються виникненням нових якостей

діяльності соціальних суб'єктів, одним з проявів яких стає технологізація практик у соціальній і соціально-гуманітарній сферах. На сьогоднішній день, у результаті розширювального застосування терміну «технологія», активно вводяться науковий дискурс такі поняття, як «бізнес-технології», «політичні технології», «передвиборчі технології», «соціальні технології», «PR-Технології», «освітні й навчальні технології», «гуманітарні технології» тощо.

Отже, стрімка технологізація соціальних процесів породжує необхідність вивчення соціальних практик як форм їх відтворення, що, у свою чергу, визначає актуальність осмислення як процесу технологізації в цілому, так і окремих соціально-гуманітарних технологій, а також зумовлює пошук нових підстав сталого розвитку в самих гуманітарних системах.

Метою даної статті є аналіз поняття гуманітарних технологій у сучасному психологічному дискурсі, визначення основних характеристик цього феномену.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Згідно М.А. Казакову, гуманітарною є будь-яка система за участю людини, де вона сама є найпершою з гуманітарних систем [9]. У зв'язку з цим М.Н. Епштейн уводить новий термін «культуроніка», за допомогою якого він описує «конструювання нових форм дії в культурі, нових технік спілкування, нових моделей сприйняття і творчості. (…) Якщо культурологія – це наука про культуру, культуроніка – сукупність технологій, заснованих на цій науці» [34, 44]. Згідно поглядів П.Г. Щедровицького, в сучасному суспільстві саме гуманітарні технології стають форвардом інноваційної економіки [32]. На думку М.А. Казакова, гуманітарні технології в кожній сфері суспільства становлять унікальний культурний ліфт, що піднімає якість системних процесів та змін [9]. Згідно поглядів низки дослідників (І.Ю.Алексеєвої, С.Е. Зуєва, Н.О. Кузнєцової, М.В. Силантьєвої, В.Д. Сухорукова, М.Н. Епштейна, Б.М. Юдіна й ін.) гуманітарні технології дозволяють по-новому побачити гуманітарні науки в цілому, а також можливості їхнього впливу на стан розвитку суспільства та життя людини. Проте в сучасному науковому дискурсі представлена й альтернативна думка [3; 25].

Аналіз академічної літератури щодо зазначеної проблеми виявляє концептуальний плюралізм у смисловому наповненні поняття «гуманітарні технології». Так, деякі дослідники зосереджують увагу на їх маніпулятивному аспекті, коли «під соусом» об'єктивної інформації

в масову свідомість «вбудовуються» певні смислові концепти [17]. Інші автори артикулюють гуманітарні технології як специфічний вид управління суспільними процесами, який заснований на «м'якій» взаємодії сторін [11]. Третя група авторів інтерпретує їх як технології, спрямовані на створення, обробку, зміну правил і рамок комунікацій та взаємин між людьми відповідно до викликів зовнішнього середовища [29]. Четверті – трактують гуманітарні технології як систему прийомів, методів та засобів трансляції і реалізації управлінських рішень [27]. П'яті – акцентують на спрямованості гуманітарних технологій на всебічний прогресивний розвиток особистості [14]. Також досить часто поняттям «технологія» просто підмінюють такі поняття, як «метод», «методика», «майстерність», «уміння», «мистецтво» тощо.

Так, Б.І. Кудрін підкреслює, що поняття «технологія» останнім часом стало надзвичайно популярним і застосовується в глобальному сенсі для визначення всього технічного, всього штучного і «розумно зробленого» [13]. У науковій літературі поширено поняття технології в трактуванні С. Лема: як зумовлені станом знань і суспільною ефективністю способи досягнення цілей, поставлених соціумом, у тому числі і таких, які ніхто, приступаючи до справи, ще не мав на увазі [16]. Подібних поглядів дотримується й О.І. Соловйов, який, аналізуючи політичні технології, узагальнює, що в них «завжди є місце творчості суб'єкта, імпровізації, нестандартним діям» [28, 379]. А. Ґор зауважує, що «будь-який набір процесів, що сприяють розширенню наших можливостей або полегшують виконання певних завдань, можна вважати технологією» [4, 58].

У гуманітарних науках «рух» від фундаментальних досліджень до прикладних, а від останніх – до технологій простежити принципово складніше: сама межа між фундаментальною та прикладною складовими в гуманітарному знанні є не настільки чітко вираженою. Є.В. Островський трактує їх як набір ретельно вивірених та науково обґрунтованих прийомів і спеціальних технік непрямого впливу на суспільство через управління соціальною поведінкою людей на основі сучасного гуманітарного знання [20]. Згідно В.В. Мацкевичу і П.Г. Щедровицькому, «складовими гуманітарних технологій є «особливі» нематеріальні елементи: різного типу знання, ідеї, схеми, конструкти, знакове середовище (реклама, продукти ЗМІ тощо), кваліфікації, людська психіка, час, довіра, відповідальність, авторитет, авторське право тощо» [12].

Розглядаючи можливість поєднання гуманітарності та технологічності, С.Е. Зуєв ставить питання про те, із чим пов'язано саму здатність людини використовувати потенціал фундаментального знання [7]. На думку М.Н. Епштейна, «природничі науки у свій час запозичили поняття «техно» зі сфери мистецтв (грецьке «techne» означає «мистецтво, майстерність»). Тепер настав час повернути «техно» в гуманітарну сферу» [33].

Аналізуючи різні види гуманітарних технологій Н.С. Бастракова виділяє технології, спрямовані на соціум, на конкретну групу, на іншого та на самого себе [2]. На думку О.В. Курочкіна, гуманітарні технології «володіють такими характеристиками, як: публічна сфера застосування, орієнтація на майбутнє (стратегічний характер), ексклюзивність та оптимістичність» [15]. Ряд учених (В.К. Грановський, М.Е. Карижський, В.К. Осіпов) визначають гуманітарні технології як як перспективну структуру та необхідний для життя новий соціальний простір, націлений на конструювання позитивних вітальних стратегій, що призводять до ефективного самовибудовування. Це ініціює нову соціальну роль, де «людина людині людина» [5].

Узагальнюючи вищевикладене, серед основних властивостей гуманітарних технологій виділимо: рефлективність, спрямованість на розвиток рефлексивної компетентності як у суб'єктів, до яких застосовується технологія, так і в тих, хто її використовує; залучення суб'єкта в процес прийняття рішень, спрямованість на розвиток суб'єктної позиції осіб, до яких технологія використовується; цілеорієнтованість; переважно перспективна спрямованість; ексклюзивність і оптимістичність; людиноспіврозмірність; творчо-орієнтованість; відсутність жорсткої структури; відтворювальність, відновлюваність; орієнтація на засвоєння культурних смислів, відбитих у дискурсах. Отже, у сучасному суспільстві гуманітарні технології виконують ряд найважливіших соціокультурних функцій: вибудовування та трансляції смислів через системи культурного та соціально-психологічного проектування; збереження різноманіття смислових значень у вигляді гетерогенних «знакових сховищ»; забезпечення умов відтворення культурних і соціально-психологічних форм; удосконалювання інструментарію технологічного відтворення в цілому.

Згідно поглядів Н.В. Чепелєвої, один із провідних шляхів розвитку особистості полягає в зануренні її в дискурсивний соціокультурний простір [30]. Н.Д. Арутюнова визначає дискурс як

зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими факторами; текст, що розглядається в подієвому аспекті [1]. У рамках психологічної моделі дискурс розглядається як образ мовленнєвого конституювання суб'єкта, всеосяжний репрезентант його особистісного досвіду.

З нашої точки зору, невід'ємною характеристикою гуманітарних технологій є дискурсивність, що виступає найважливішою складовою комунікативних процесів, у надрах яких відбувається відтворення технологізованного знання: породження, акумуляція, взаємопроникнення, трансформація, трансляція і ретрансляція широкого спектра соціокультурних і особистісних текстів. Дійсно, однією з основних рис технології, що включає певний стратегічний набір прийомів та дій, є можливість її відчуження в певній об'єктивованій формі, тобто можливість її передачі від авторів третім особам за допомогою докладного опису, алгоритмізованих рекомендацій, викладу в навчальних текстах, технологічних інструкціях тощо, зберігаючи при цьому її результативність. Таким чином, дискурсивні технології забезпечують зберігання, репрезентацію і передачу (доставку, транспортування, поширення) ціннісно-смислового ресурсу, інкорпорованого в певну знаково-символічну форму (код).

У руслі обговорюваної проблеми, ми поділяємо погляди С.М. Єлісєєва, який зазначає, що гуманітарні технології вирішують, з одного боку, проблему самореалізації як окремої людини, так і групи, а, з іншого, – проблему розвитку комунікації в рамках комунікативної стратегії [6]. Отже, гуманітарні технології орієнтовані на розвиток особистості та на створення відповідних умов для цього розвитку [14; 22]. Так, В.К. Осіпов трактує гуманітарні технології як технології виробництва, пакування та впровадження смислів [19]. Подібну позицію займає Ю.М. Резнік, згідно якої, основною перевагою гуманітарних технологій є їхня спрямованість на збагнення та вдосконалювання символічних структур людської діяльності [24]. Ці процеси, насамперед, задаються мовою як фундаментальним атрибутом культури. У цьому контексті, С.В. Михайлов під гуманітарними технологіями розуміє комплекс заходів і спрямованих дій, що здійснюються в гуманітарному просторі за допомогою слів і знаків [18]. З точки зору А.І. Ракитова, технології становлять особливу операціональну систему, осмислену та зафіксовану у вигляді певних знань та навичок, що виражаються, зберігаються і передаються в усній або письмовій формі [23]. Проблематизуючи дискурсивні технології в

термінах конструювання світу, С.М. Плотнікова акцентує увагу на їхній глобальній значимості, зауважуючи, що при грамотному використанні вони забезпечують відтворювальність успішних дій, регулюють взаємини між індивідом та групою [21].

Отже, дискурсивні технології, мають декілька суттєвих особливостей. По-перше, їх створення є, безумовно, творчим процесом, який принципово не може бути остаточно формалізованим. По-друге, технологія завжди має бути зафіксованою в певній знаковій формі (текстовій та/або іконічній). По-третє, створення та впровадження особистісно-орієнтованих розвивальних технологій має відбуватися за принципами партисипативної фасилітативності, континуальності, діалогічності, проблемності, невизначеності, динамічності, інтегративності тощо, втілення яких уможливлює конструювання технологій під конкретні завдання розвитку особистості.

Висновки. Підсумовуючи результати теоретичного аналізу досліджуваної проблеми, підкреслимо, що сутність технології полягає у відтворюваності результатів діяльності, що технологізується, у потенційній можливості їх повторювальності за різних умов. Технологія передбачає можливість її відчуження в певній об'єктивованій формі, тобто можливість її передачі від авторів третім особам за допомогою докладного опису, алгоритмізованих рекомендацій, викладу в навчальних текстах, технологічних інструкціях тощо, зберігаючи при цьому її результативність.

Для аналізу особливостей формування та реплікації (Б.М. Пойзнер) гуманітарних технологій широкі перспективи відкриває психолого-герменевтичний підхід, в оптиці якого технологія проблематизується як технологія дискурсивна, що становить комунікативно-семіотичний процес і забезпечує зберігання, акумуляцію, трансформацію, трансляцію та ретрансляцію ціннісно-смислового ресурсу, інкорпорованого в певні знаково-символічні форми, зокрема в широкого спектра соціокультурні та особистісні тексти. Перспективи подальших досліджень зазначеної проблеми ми пов'язуємо з аналізом і розробкою дискурсивних технологій самопроектування особистості, оволодіння якими може стати важливим життєтворчим ресурсом у процесі становлення зрілої особистості в сучасному мінливому і нестабільному світі.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Бастракова Н. С. К вопросу внедрения высоких гуманитарных технологий в образовательный процесс высшей школы [Электронный ресурс] / Н. С. Бастракова // Новые информационные технологии в образовании : материалы IX международной научно-практической конференции, 15-18 марта 2016 г., Екатеринбург / Рос. гос. проф.-пед. ун-т, Магнитогорский гос. технич. ун-т им. Г. И. Носова, Свердл. обл. универс. науч. биб-ка им. В. Г. Белинского. – Екатеринбург, 2016. – С. 120–125. – Режим доступа : http://elar.rsvpu.ru/handle/123456789/9003
3. Валицкая А. П. Гуманитарные технологии и компетентностный подход в контексте инноваций (антропо-философский взгляд) / А. П. Валицкая // Вестник Герценовского университета. −2007. − № 6 (44). − С. 29−33.
4. Гор А. Земля на чаше весов. В поисках новой общей идеи / А. Гор // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 557–571.
5. Грановский В. К. Инструменты влияния [Электронный ресурс] / В. К. Грановский, В. К. Осипов, М. Э. Карижский [1998]// Сетевой проектный журнал XYZ. – Режим доступа : http:// www.uis.kiev.ua / discussion / impact. html
6. Елисеев С. М. Проблемы и парадоксы гуманитарных технологий [Электронный ресурс] / С. М. Елисеев // Гуманитарные технологии и политический процесс в России : сб. статей / под ред. Л. В. Сморгунова. – СПб : Изд-во СПбГУ, 2001. – С. 21–34. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/727
7. Зуев С. Э. Гуманитарное знание как понятие практической деятельности [Электронный ресурс] / С. Э. Зуев // Гуманитарные технологии в физической культуре : учебно-методический комплекс. – Часть 2 : хрестоматия / сост. : А. Е. Митин, С. О. Филиппова ; под ред. В. П. Соломина. – СПб, 2013. – 400 с. – Режим доступа : http://mitin.moy.su/_ld/0/3__-.pdf
8. Ильин В. В. Философия политики / В. В. Ильин, А. С. Панарин. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 284 с.

9. Казаков М. А. Гуманитарные технологии – культурный лифт качества системных процессов и изменений / М. А. Казаков // Вестник НГТУ им. Р. Е. Алексеева, Сер. : Управление в социальных системах. Коммуникативные технологии. – Нижний Новгород : Изд-во НГТУ им. Р. Е. Алексеева. – 2013. – № 3. – С. 49–55.

10. Карпичев В. С. К вопросу о практичности постнеклассических практик / В. С. Карпичев // Постнеклассические практики : опыт концептуализации : коллек. монография / Под общей редакцией В. И. Аршинова, О. Н. Астафьевой. – СПб : Издательский дом «Міръ», 2012. – С. 329–334.

11. Клачков П. В. Понятие гуманитарных технологий в системе социально-философских категорий / П. В. Клачков // Современные проблемы науки и образования. – № 3. – 2012. – С. 46–50.

12. Крупник С. А. Гуманитарные технологии [Электронный ресурс] / С. А. Крупник // Социология : Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2003. –Режим доступа : https://sociology_encyclopedy.academic.ru/257/%D0%93%D0%A3%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%95_%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%98

13. Кудрин Б. И. Введение в технетику. 2-е изд., переработ. и доп. / Б. И. Кудрин. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1993. – 552 с.

14. Кузнецова Н. А. Расширение гуманитарных технологий на основе компетентностного подхода [Электронный ресурс] / Н. А. Кузнецова // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – Режим доступа : http://www.eidos.ru/journal/2006/0901-3.htm

15. Курочкин А. В. Гуманитарные технологии: проблема выбора методологических оснований [Электронный ресурс] / А. В. Курочкин. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/725

16. Лем С. Сумма технологии / С. Лем ; пер. с польск. Ф. В. Широкова, вступ. ст. Н. Ю. Ютанова, послесл. С. Б. Переслегина, прим. С. Б. Переслегина, Н. Ю. Ютанова, А. И. Соловьев. – М. : АСТ ; СПб. : Terra Fantastica ; Минск : Харвест, 2002. – 668 с.

17. Малков С. М. Современные технологии : возможен ли выбор? [Электронный ресурс] / С. М. Малков. – Режим доступа : http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/chel/ch_6/10.pdf

18. Михайлов С. Public relations – одна из гуманитарных технологий [Электронный ресурс] / С. Михайлов. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/126

19. Осипов В. К. Социокультурные реальности [Электронный ресурс] / В. К. Осипов. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/126

20. Островский Е. В. Менеджер смотрит под ноги, а лидер – на горизонт / Е. В. Островский // Top-manager. – 2000. – № 4. – С. 15–23.

21. Плотникова С. Н. Стратегичность и технологичность дискурса / С. Н. Плотникова // Лингвистика дискурса – 2 : Вестник ИГЛУ. Сер. : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Иркутск : ИГЛУ, 2006. – С. 87–98.

22. Полева М. П. Моделирование пространства развития экологической культуры как гуманитарная технология / М. П. Полева // Социально-экологические технологии. – 2011. – № 1. – С. 42–48.

23. Ракитов А. И. Философия компьютерной цивилизации / А. И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 286 с.

24. Резник Ю. М. Социально-гуманитарные технологии управления: специфика и возможности применения [Электронный ресурс] / Ю. М. Резник // Вестник РГУ им. С. А. Есенина. – 2010. – № 4(29). – С. 91–105. – Режим доступа : https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-gumanitarnye-tehnologii-upravleniya-spetsifika-i-vozmozhnosti-primeneniya

25. Роботова А. С. Гуманитарность и гуманитарные технологии / А. С. Роботова // Вестник Герценовского университета. − 2008. −№ 5 (55). − С. 15−20.

26. Розин В. М. К различению техники и технологии / В. М. Розин // Высокие технологии и современная цивилизация. – М. : ИФРАН, 1999. – С. 11–13.

27. Силантьева М. В. Современные «гуманитарные технологии» в контексте российской действительности / М. В. Силантьева // Славянский мир в третьем тысячелетии. Россия и славянские народы во времени и пространстве. – М. : Институт славяноведения РАН, 2009. – С. 406–418.

28. Соловьев А. И. Политология : политическая теория, политические технологии : учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 559 с.

29. Соломин В. П. Социально-исторические предпосылки применения гуманитарных технологий **в** области физической культуры

/ В. П. Соломин, А. Е. Митин, В. В. Ермилова // Научно-теоретический журнал «Ученые записки». – 2012. – № 2 (84). – С. 137–144.

30. Чепелева Н. В. Дискурсивные практики самопроектирования личности / Н. В. Чепелева // Наука і освіта. – 2015. –№ 10.– С. 5–10.

31. Чепелева Н. В. Самопроектирование как фактор развития личности / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – 2014. – Т. 2, вип. 8. – С. 4–15.

32. Щедровицкий П. Г. Русский мир. Возможные цели самоопределения [Электронный ресурс] / П. Г. Щедровицкий // Независимая газета. − 14.02.2000. − Режим доступа : http://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html

33. Эпштейн М. Н. Конструктивный потенциал гуманитарных наук : могут ли они изменять то, что изучают? / М. Н. Эпштейн // Философские науки. –2008. – № 12. – С. 34–55.

34. Эпштейн М. Н. Культуроника [Электронный ресурс] / М. Н. Эпштейн // Проективный философский словар [Projective philosophical dictionary]. – СПб : Международная Кафедра (ЮНЕСКО) по философии и этике СПб Научного Центра РАН, 2002. – Режим доступа : https://projective_philosophy.academic.ru/46/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0

References

1. Arutjunova, N. D. (1990) Diskurs [Discourse] In *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'* [Linguistic Encyclopedic Dictionary] (pp. 136–137). Moscow: Sov. Jenciklopedija [in Russian].

2. Bastrakova, N. S. (2016) K voprosu vnedrenija vysokih gumanitarnyh tehnologij v obrazovatel'nyj process vysshej shkoly [To the question of the introduction of high humanitarian technologies in the educational process of the higher school] In *Novye informacionnye tehnologii v obrazovanii : materialy IH mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 15-18 marta 2016 g., Ekaterinburg* [New information technologies in education: Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference, March 15-18, 2016, Ekaterinburg] (pp. 120–125). Ekaterinburg. Retrived from : http://elar.rsvpu.ru/handle/123456789/9003 [in Russian].

3. Valickaja A. P. (2007) Gumanitarnye tehnologii i kompetentnostnyj podhod v kontekste innovacij (antropo-filosofskij vzgljad) [Humanitarian technologies and competence approach in the context of innovations (anthropological and philosophical view)]. *Vestnik Gercenovskogo universiteta- Herald of Herzen University* . *6* (44). 29-33 [in Russian].

4. Gore, A. (1999) Zemlja na chashe vesov. V poiskah novoj obshhej idei [The Earth is on the scales. In search of a new general idea; en: Earth in the Balance: Ecology and the Human Spirit]. In *Novaja postindustrial'naja volna na Zapade : Antologija* [A new post-industrial wave in the West]. V. L. Inozemcev (ed), (pp. 557-571). Moscow: Academia [in Russian].

5. Granovskij, V. K., V. K., Osipov, & M. Je., Karizhskij (1998) Instrumenty vlijanija [Influence Tool]. *Setevoj proektnyj zhurnal XYZ - Network Project Log XYZ*. Retrived from: http:// www.uis.kiev.ua / discussion / impact.html. [in Russian].

6. Eliseev, S. M. (2001) Problemy i paradoksy gumanitarnyh tehnologij [Problems and paradoxes of humanitarian technologies]. In *Gumanitarnye tehnologii i politicheskij process v Rossii* [Humanitarian technologies and political process in Russia]. L. V. Smorgunov (ed), (pp. 21–34). St. Petersburg: SPbGU Publ. Retrived from: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/727 [in Russian].

7. Zuev, S. Je. (2013) Gumanitarnoe znanie kak ponjatie prakticheskoj dejatel'nosti [Humanitarian knowledge as a concept of practical activity] In *Gumanitarnye tehnologii v fizicheskoj kul'ture.* Part 2. A. E. Mitin, S. O. Filippova, V. P. Solomin (Eds.). SPb. Retrived from: http://mitin.moy.su/_ld/0/3__-.pdf. [in Russian].

8. Il'in, V. V., & Panarin, A. S., (1994) *Filosofija politiki* [Philosophy of politics]. Moscow: MGU Publ [in Russian].

9. Kazakov, M. A. (2013) Gumanitarnye tehnologii – kul'turnyj lift kachestva sistemnyh processov i izmenenij [Humanitarian technologies - a cultural lift of the quality of system processes and changes] .*Vestnik NGTU im. R. E. Alekseeva, Ser. : Upravlenie v social'nyh sistemah. Kommunikativnye tehnologii- Bulletin of the R. Alekseev Nizhny Novgorod University. Series: Management in social systems. Communicative technologies*. Nizhnij Novgorod: NGTU im. R. E. Alekseeva (Alekseev Nizhny Novgorod Univ.) Publ. 3. 49–55 [in Russian].

10. Karpichev, V. S. (2012). K voprosu o praktichnosti postneklassicheskih praktik [On the practicality of post-non-classical practices]. In *Postneklassicheskie praktiki : opyt konceptualizacii* [Post-

nonclassical practices: the experience of conceptualization]. Arshinova, V. I., Astaf'eva, O. N. (Eds.), (pp. 329–334). St. Petersburg: Publ. House «Mir» [in Russian].

11. Klachkov, P. V. (2012) Ponjatie gumanitarnyh tehnologij v sisteme social'no-filosofskih kategorij [The concept of humanitarian technologies in the system of socio-philosophical categories]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija - Modern problems of science and education*. *3*. 46–50 [in Russian].

12. Krupnik, S. A. (2003) Gumanitarnye tehnologii [Humanitarian technologies] In *Sociologija : Jenciklopedija* [Sociology: encyclopedia]. Minsk : Interpresservis Publ. House. Retrived from: http://sociology_encyclopedy.academic.ru/257/%D0%93%D0%A3%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%95_%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%98 [in Russian].

13. Kudrin, B. I. (1993) *Vvedenie v tehnetiku* [Introduction to Tehnetics]. (2nd ed.). Tomsk : TGU Publ. [in Russian].

14. Kuznecova, N. A. (2006) *Rasshirenie gumanitarnyh tehnologij na osnove kompetentnostnogo podhoda* [Expansion of humanitarian technologies on the basis of competence approach]. *Jejdos - Eidos*. 2006. Retrived from: http://www.eidos.ru/journal/2006/0901-3.htm [in Russian].

15. Kurochkin, A. V. (2006) *Gumanitarnye tehnologii: problema vybora metodologicheskih osnovanij* [Humanitarian technologies: the problem of choosing methodological grounds]. Retrived from: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/725 [in Russian].

16. Lem, S. (2002) *Summa tehnologii* [Amount of technology]. F. V., Shirokova (Trans.). Moscow: AST; St. Petersburg: Terra Fantastica ; Minsk: Harvest [in Russian].

17. Malkov, C. M. (n.d.) *Sovremennye tehnologii : vozmozhen li vybor?* [Modern technologies: is it possible to choose?]. Retrived from: http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/chel/ch_6/10.pdf [in Russian].

18. Mihajlov, S. (2006) *Public relations – odna iz gumanitarnyh tehnologij* [Public relations - one of the humanitarian technologies]. Retrived from: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/126 [in Russian].

19. Osipov, V. K. (2006) *Sociokul'turnye real'nosti* [Sociocultural Reality]. Retrived from: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/126 [in Russian].

20. Ostrovskij, E. V. (2000) Menedzher smotrit pod nogi, a lider – na gorizont [The manager looks at his feet, and the leader looks at the horizon]. *Top-manager*. *4*. 15-23 [in Russian].

21. Plotnikova, S. N. (2006) Strategichnost' i tehnologichnost' diskursa [Strategicity and technology of discourse] *Lingvistika diskursa – 2* : *Vestnik IGLU. Ser. : Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija. IGLU - Linguistics of discourse - 2: Herald of Irkutsk State Linguistic University . Ser.: Linguistics and Intercultural Communication*. 87-98 [in Russian].

22. Poleva, M. P. (2011) Modelirovanie prostranstva razvitija jekologicheskoj kul'tury kak gumanitarnaja tehnologija [Modeling the space for the development of ecological culture as a humanitarian technology]. *Social'no-jekologicheskie tehnologii- Socio-ecological technologies. 1*. 42-48 [in Russian].

23. Rakitov, A. I. (1991) *Filosofija komp'juternoj civilizacii* [The philosophy of computer civilization]. Moscow: Politizdat, 1991 [in Russian].

35. 24. Reznik, Ju. M. (2010) Social'no-gumanitarnye tehnologii upravlenija: specifika i vozmozhnosti primenenija [Social and Humanitarian Management Technologies: Specificity and Possibilities of Application]. *Vestnik RGU im. S. A. Esenina- Bulletin of the Ryazan University named after S. Yesenin. 4*(29). 91-105. Retrived from: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-gumanitarnye-tehnologii-upravleniya-spetsifika-i-vozmozhnosti-primeneniya [in Russian].

25. Robotova, A. S. (2008) Gumanitarnost' i gumanitarnye tehnologii [Humanities and Humanities]. *Vestnik Gercenovskogo universiteta- Bulletin of Herzen's University*. *5* (55). 15-20 [in Russian].

26. Rozin, V. M. (1999) K razlicheniju tehniki i tehnologii [To distinguishing technology and technology]. In *Vysokie tehnologii i sovremennaja civilizacija* [High technologies and modern civilization] (pp. 11-13). Moscow: IFRAN [in Russian].

27. Silant'eva, M. V. (2009) Sovremennye «gumanitarnye tehnologii» v kontekste rossijskoj dejstvitel'nosti [Modern "humanitarian technologies" in the context of Russian reality] In *Slavjanskij mir v tret'em tysjacheletii. Rossija i slavjanskie narody vo vremeni i prostranstve* [Slavic world in the third millennium. Russia and the Slavic peoples in time and space] (pp.406–418.). Moscow: Institut slavjanovedenija RAN [in Russian].

28. Solov'ev, A. I. (2003) *Politologija : politicheskaja teorija, politicheskie tehnologii* [Political science: political theory, political technologies: a textbook]. Moscow : Aspekt Press [in Russian].

29. Solomin, V. P., Mitin, A. E. , & Ermilova, V. V. (2012) *Social'no-istoricheskie predposylki primenenija gumanitarnyh tehnologij v oblasti fizicheskoj kul'tury* [Socio-historical preconditions for the application of humanitarian technologies in the field of physical culture]. *Nauchno-teoreticheskij zhurnal «Uchenye zapiski» - The scientific and theoretical journal "Uchenye zapiski". 2* (84). 137-144 [in Russian].

30. Chepeleva, N. V. (2015) Diskursivnye praktiki samoproektirovanija lichnosti [Discursive practices of self-designed personality]. *Nauka i osvita- Science and education. 10*. 5-10 [in Russian].

31. Chepeleva, N. V. (2014) Samoproektirovanie kak faktor razvitija lichnosti [Self-design as a personality development factor]. *Aktual'ni problemi psihologiї - Actual problems of psychology. 2*, issue 8. 4–15 [in Russian].

32. Shhedrovickij, P. G. (2000, Feb.2) Russkij mir. Vozmozhnye celi samoopredelenija [Russian world. Possible goals of self-determination]. *Nezavisimaja gazeta*. Retrived from: http://www.ng.ru/ideas/2000-02-11/8_russian_world.html [in Russian].

33. Jepshtejn, M. N. (2008) Konstruktivnyj potencial gumanitarnyh nauk : mogut li oni izmenjat' to, chto izuchajut? [Constructive potential of the humanities: can they change what they are studying?] *Filosofskie nauki – Philosophical sciences. 12*. 34–55 [in Russian].

34. Jepshtejn, M. N. (2002) Kul'turonika [Culturonics] Proektivnyj filosofskij slovar' [Projective philosophical dictionary]. St. Petersburg: Mezhdunarodnaja Kafedra (JuNESKO) po filosofii i jetike SPb Nauchnogo Centra RAN [International Chair (UNESCO) on Philosophy and Ethics of the St. Petersburg Scientific Center, Russian Academy of Sciences]. Retrived from: http://projective_philosophy.academic.ru/46/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0 [in Russian].

УДК 159.923.2

Зазимко О.В.

КОНСТРУЮВАННЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИХ ВІДНОШЕНЬ НА ЕТАПАХ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Аннотація. *Конструювання просторово-часових відношень розглянуто як формування переживань, пов'язаних із осягненням особистістю життєвого хронотопу. Визначено, що означені переживання як процес перетворення ознак зовнішнього світу у внутрішній, що стає плацдармом для конструювання власного «Я», значимо відрізняються на етапах розвитку здатності особистості до самопроектування. З'ясовані характеристики просторово-часових відношень співставлені з можливостями побудови Я-тексту на різних вимірах розвитку особистості: «плагіатор», «читач», «автор». «Плагіатор», який здатний до емоційного переживання без задіяння рефлексивних процесів щодо осмислення особистісного часу і простору, здебільшого компонує текстові висловлювання на основі ситуативно-емоційних відчуттів. Емоційне переживання часу і простору характерне для початкових етапів онтогенетичного становлення психіки, а також може характеризувати дорослу особистість, для якої час і простір не навантажуються особистісними смислами. «Читач» диференціює оточуюче середовище на зовнішнє і внутрішнє, усвідомлює і осмислює переживання плинності та лінійності часу. Породжені смисли чи переосмислені значимості сучасної цивілізації сприяють виробленню індивідуальної цілісної картини світу на основі нестабільного хронотопу. Футуристичні автонаративи насичуються усвідомленим переживанням послідовності перебігу подій з орієнтованістю на майбутнє; суб'єктивізацією набутого просторово-часового досвіду; регулюванням власного часо-простору у дійсний момент. Усвідомлене переживання просторово-часових відношень можливе з юнацького віку, який характеризується зростанням ступеня узагальненості й конкретного представлення часу в цілях, планах, очікуваннях. «Автор» характеризується здатністю до створення смислових систем, що забезпечується «створенням» власного темпорального простору. Діалогічність розуміння, інтерпретація співставлення соціокультурних й особистісних смислів, осмислення й прийняття різних світів можливого сприяють збагаченню переживань*

просторово-часових відношень та дозволяють будувати Я-текст, який охоплює зрілий життєвий хронотоп. Перспективність дослідження передбачено у розробці дискурсивних технологій самопроектування особистості, що базуються на розумінні особистості свого життя і себе самої з погляду її часової трансспективи.

***Ключові слова*:** *просторово-часові відношення, самопроектування особистості, автонаратив, переживання, смисл, хронотоп.*

Зазимко О.В. Конструирование пространственно-временных отношений на этапах самопроектирования личности.

Аннотация. *Конструирование пространственно-временных отношений рассмотрено как формирование переживаний, связанных с постижением личностью жизненного хронотопа. Определено, что указанные переживания как процесс преобразования признаков внешнего мира во внутренний, что является плацдармом для конструирования собственного «Я», значимо отличаются на этапах развития способности личности к самопроектированию. Выясненные характеристики пространственно-временных отношений сопоставлены с возможностями построения Я-текста на разных измерениях развития личности: «плагиатор», «читатель», «автор». «Плагиатор», способный к эмоциональному переживанию без задействования рефлексивных процессов осмысления личного времени и пространства, в основном компонует текстовые высказывания на основе ситуативно-эмоциональных ощущений. Эмоциональное переживание времени и пространства характерно для начальных этапов онтогенетического становления психики, а также может характеризовать взрослую личность, для которой время и пространство не нагружаются личностными смыслами. «Читатель» дифференцирует окружающую среду на внешнюю и внутреннюю, осознает и осмысливает переживания текучести и линейности времени. Порожденные смыслы или переосмысленные значимости современной цивилизации способствуют выработке индивидуальной целостной картины мира на основе нестабильного хронотопа. Футуристические автонарративы насыщаются осознанным переживанием последовательности хода событий с ориентированностью на будущее; субъективизацией приобретенного пространственно-временного опыта; регулированием собственного пространства-времени в настоящий момент. Осознанное переживание*

пространственно-временных отношений возможно с юношеского возраста, для которого характерен рост степени обобщённости и конкретного представления времени в целях, планах, ожиданиях. «Автор» характеризуется способностью к созданию смысловых систем, что обеспечивает «создание» собственного темпорального пространства. Диалогичность понимания, интерпретация сопоставления социокультурных и личностных смыслов, осмысление и принятие различных миров возможного способствуют обогащению переживаний пространственно-временных отношений и позволяют строить Я-текст, охватывающий зрелый жизненный хронотоп. Перспективность исследования предусматривается в разработке дискурсивных технологий самопроектирования личности, основанных на понимании личности своей жизни и самой себя с позиции её временной трансспективы.

Ключевые слова: *пространственно-временные отношения, самопроектирования личности, автонаратив, переживания, смысл, хронотоп.*

Zazymko O.V. The construction of space-time relations at the stages of personal self-design.

Abstracts. *The construction of space-time relations is regarded as the formation of feelings related to the person comprehending the chronotope of their life. It has been determined that the mentioned feelings (understood as the process of turning the features of outside world into the inner one, which becomes a launching pad for constructing your own self) are significantly different at the stages of the development of the ability of the person to design themselves. The defined characteristics of space-time relations are juxtaposed to the conditions for building a self-text at different stages of personal development: "the plagiarist", "the reader" and "the author". "The plagiarist", who is only capable of emotional experiencing without implementing reflectory processes related to the comprehension of personal time and space, mostly combines textual utterances based on situationally emotional sensations. Emotional experiencing of time and space is characteristic of the initial stages of the ontogenic formation of psyche. It can as well characterize a grown-up person, for whom time and space are not loaded with personal meaning. "The reader" differentiates between outside and inner environment and realises and comprehends the experiencing of the fluidity and linearity of time. Generated meanings or reconsidered concepts of modern civilisation are conducive to the formation*

of individual integral picture of the world based on an unstable chronotope. Futuristic autonarratives are imbued with conscious realization of the sequence of events aimed for the future; subjectivation of the obtained space-time experience and regulation of personal time and space currently. Conscious experiencing of space-time relations is possible from youth which is characterised by the increase of the level of generalisation and definite presentation of time in goals, plans and expectations. "The author" is characterised by the capability of creating semantic systems which are provided by "the creation" of personal temporal space. The dialogicality of understanding, interpretation of juxtaposition of socio-cultural and personal meaning, comprehension and acceptance of different worlds of opportunity lead to the enrichment of experiencing space-time relations and allow to build the self-text which covers a mature chronotope of life. The promising outlook of the research is provided by the elaboration of discursive techniques of self-design of the person, based on the comprehension of their own life and themselves from the perspective their temporal transpective.

Key words: *space-time relations, personal self-design, autonarrative, experiencing, meaning, chronotope.*

Простір і час є невід'ємною частиною життя людини та становлення її особистості. Психологічне їх сприйняття впливає на систему уявлень і цінностей, на успішність чи неуспішність у соціумі, на результати праці та особливості поведінки у різних ситуаціях. Індивідуалізований просторово-часовий континуум є базисом ментальної моделі світу особистості та окреслює її саморозвиток. Конструювання просторово-часових відношень відбувається на основі осмислення соціокультурного та індивідуального досвіду і є канвою для побудови проекту власної особистості. Дослідження особливостей конструювання просторово-часових відношень проливає світло не тільки на проблеми саморозвитку людини, а й проблеми її успішності та конкурентоздатності у соціумі.

Тому, *метою* дослідження є визначення особливостей конструювання особистістю просторово-часових відношень на різних вимірах розвитку здатності до самопроектування.

Проблемі сприйняття часу і простору завжди відводились ключові позиції у науковому вивченні як об'єктивної фізичної реальності, так і у процесі конструювання людиною ментальної картини світу, на базі якої відбувається самопроектування особистості. Якщо «час» і «простір» як наукові терміни досліджено більш-менш

різносторонньо, то час і простір як чинники, що забезпечують специфіку організації життєвого досвіду, як образи самосвідомості та життєздійснення особистості, які об'єктивуються в її дискурсивних практиках досліджено у меншій мірі.

Простір і час, будучи інтегральними характеристиками дискурсивних практик самопроектування особистості, придають їм внутрішню єдність і завершеність. Особливості сприйняття часу і простору закладають основи світосприйняття, канву для формування життєвого досвіду, образу «Я» та передбачень себе у майбутньому. Сприйняття часу і простору з погляду життєвого досвіду у психологічній науці більш детально досліджено у зв'язку з певними психічними та психосоматичними розладами. У межах цих досліджень нормальним функціонуванням людської психіки вважається темпоральна диференційованість дійсності, коли дискурс про минуле, теперішнє і майбутнє наповнений життєвими подіями та має власні межі. Втім, розвиток психічно здорової та здатної до самопроектування особистості зумовлюється «подорожуванням» по життєвій трансспективі, в якій події із минулого і очікування майбутнього зливаються в один потік, інколи одну точку, підтверджуючи, що теперішнє є певним злиттям минулого і майбутнього. Тому, дослідження особливостей просторово-часового континууму психічно здорової особистості, здатної до самопроектування, потребує певних уточнень.

Розвиток здатності до самопроектування, за концепцією Н.В. Чепелєвої та С.Ю. Рудницької, проходить три виміри: «плагіатор», «читач», «автор» [21]. Спираючись на означену концепцію та виділені авторами параметри кожного виміру (спосіб організації досвіду особистості, текстова об'єктивації цього досвіду, стратегії смислоутворення, способи і процедури розуміння), спробуємо проаналізувати особливості конструювання особистістю просторово-часових відношень у процесі розвитку її здатності до самопроектування.

У науковій психології дослідники підкреслюють важливість вивчення сприйняття часу і простору в сукупності та взаємодії, оскільки неможливо розділити ці категорії буття людини не зашкодивши повноцінному розумінню просторово-часових відношень [8; 15]. Тому, все більше набувають популярності концепції хронотопу і просторово-часового континууму.

Не дивлячись на це, Ю. В. Гілясєв вказує, що розмежування категорій часу і простору для їх детального аналізу є можливим [6]. На цю можливість, яка є логічно зручною, вказує і П.Г. Любимов [15]. Скориставшись «логічно зручною» позицією, проаналізуємо процеси конструювання психологічного часу і простору, враховуючи, що вони як єдиний механізм виступають регулятором різних видів життєздійснення особистості.

Проблема часу, зазначав М.М. Бахтін, є провідною у хронотопі, тому, здійснюючи аналіз, зосередимо увагу на сприйнятті та розумінні особистістю переважно часового аспекту її світосприймання. Розуміння психологічного змісту часу найчастіше розкривається через поняття «переживання» [7]. Не дивлячись на те, що «переживання» є категоріальним поняттям наукової психології, його розуміння у різних авторів не є ідентичним. У цій роботі скористуємось розумінням переживання як такого психічного феномену, що поєднує у собі ознаки зовнішнього та внутрішнього світу особистості, а саме перетворення ознак зовнішнього світу у внутрішній світ, на процес створення власного Я [18].

Розглянемо можливості формування таких переживань через призму дискурсивних практик і технологій, спрямованих на побудову «Я-тексту», у межах трьох вимірів розвитку здатності до самопроектування: «плагіатор», «читач», «автор».

«Плагіатор», маючи здебільшого дифузний стиль текстової об'єктивації досвіду та не володіючи рефлективністю щодо вибірковості соціокультурних смислів, здатний до компонування текстових висловлювань лише на основі ситуативно-емоційних відчуттів. Можна вважати, що це передчасовий етап формування світосприймання особистості, на якому час і простір не мають чіткої диференціації, а лише емоційно переживаються.

Емоційне переживання часу і простору характерне для початкових етапів онтогенетичного становлення психіки. Передчасовий етап світосприймання не задає переживань послідовності й лінійності часу, взагалі сам час не має ніякого смислового навантаження. Час, як і простір, сприймаються людиною на психофізіологічному рівні, забезпечуючи адаптаційну та орієнтувальні функції. Відчуття часу проявляється в адаптації людини до системи поточного часу, яка не навантажує смислами минуле, теперішнє та майбутнє, а забезпечує її орієнтацію у навколишньому світі. Відсутність у просторово-часових переживаннях диференціації обумовлює брак переживань психічної

диференціації особистісних меж від меж іншого, тобто індивідуалізації просторово-часових відношень. Фактично, на біологічному вимірі розвитку людини (Д.О. Леонтьєв), який характеризує людину як «плагіатора» (Н.В. Чепелєва, С.Ю. Рудницька) відсутня сама особистість у сучасному її розумінні.

Втім, «плагіатором» може бути і доросла людина. Хронотопи такого типу на прикладах різнопланових текстів античного періоду яскраво прописані М.М. Бахтіним [2]. Три романні хронотопи того періоду вміщають зовсім різні сюжети життєвого шляху людини, але їх всіх об'єднує відсутність суб'єктивізації та індивідуалізації сприйняття часу і простору.

Літературно-художні хронотопи, які аналізує М.М. Бахтін, та сюжети, що пов'язані з ними, відстежуються в казках, міфах, легендах, які транслюються сьогодні, та які складають культурний досвід людства. Життєвий досвід «плагіатора» не збагачується власними смислами, тому основний його вміст визначається освоєним зовнішнім досвідом. Три виділені надзвичайно продуктивні і гнучкі хронотопи античної творчості, М.М. Бахтін вбачає у романному жанрі аж до середини XVIII століття. Таке тривале домінування укорінило їх і у колективному несвідомому, задаючи траєкторію розвитку життєвого шляху окремих особистостей. Саме цю проблему описував Е. Берн, аналізуючи сюжети казок і визначаючи їх місце у житті людини [4]. Коротко зупинимося на особливостях особистісного розвитку, які пропонуються сюжетами визначених хронотопів, та можуть засвоюватися і відтворюватися «плагіаторами».

Ініціатива розвитку у хронотопі, який М.М. Бахтін називає «чужий світ в авантюрному часі», належить лише випадку. Тому, як зазначає дослідник, ступінь визначеності й конкретності світу є дуже обмеженою. Простір, у якому знаходяться герої роману, абстрактний, невизначений, незнайомий, чужий. Але ця чужість не протиставляється нічому іншому, що було б рідним, власним, тому, для героїв у такому світі існують лише випадкові одночасності чи випадкові різночасовості. Звісно, у такому часі, підкреслює М.М. Бахтін, людина може бути лише пасивною і абсолютно незмінною. Її проживанням керує випадок, а її дії є вимушеними діями у просторі: втікання, пошуки, переслідування тощо. У такому світі нічого не змінюється взагалі, навіть герої не старіють, а знаходять у «позачасовому зіянні» між реальним і біографічним часом. Сюжети таких ліній життя різняться лише

мотивами: зустріч-розлука, втрата-набуття, пошуки-знаходження тощо, які також можуть мати власні хронотопи.

Отже, один із типажів «плагіаторів» повністю покладаючись на долю, випадок, урізноманітнює власне життя проживанням певних, обраних ним мотивів. Саме такий хронотоп визначає сюжет відомої казки «Попелюшка», долю якої хотіли б наслідувати багато сучасних дівчат [4].

До хронотопу «авантюрно-побутового роману» М.М. Бахтін відносить лише два твори античного періоду, зате вбачає його в активному подальшому розвитку літературної творчості. У цьому виді хронотопу вже не випадок, а саме життєвий шлях героя з його суттєвими певними моментами визначає сюжет твору. Зображенню сюжету властиві дві особливості, що визначають інший характер сприйняття часу. Життєвий шлях героя поданий в оболонці «метаморфози» і фактично обмежується шляхом мандрувань в іншому, часто нелюдському образі. Для такого героя час його життя не проходить безслідно, а насичується подіями від кризи, яка призводить до метаморфози, до переродження. У побутовому ряді час не має цілісності, він роздроблений на окремі одиничні побутові епізоди. Можна сказати, що час навіть осмислюється, але осмислюється він лише як покарання. Після «переродження» образ головного героя змінюється, він стає «очищеним» і «просвітленим». Сюжет розкриває подієвий ряд: провина – покарання – спокута – блаженство. Причому, активність героя є лише на його початку, саме за яку він і несе покарання, а далі все покладається на випадок. Такий подієвий ряд характерний для опису біблійних персонажів. Метаморфози ж зустрічаються у більшості народних казок, кінець яких є завжди щасливим.

Можна припустити, що «плагіатор» також має типаж, який від провини рухається до просвітлення, не плануючи і не розуміючи навіщо воно йому згодиться у подальшому, тобто не передбачаючи перспектив особистісного розвитку. Деякі «плагіатори» нарочито «шукають» покарання у певних життєвих ситуаціях, адже за ним слідує бажане «просвітлення». Не виключено, що з моментом «просвітлення» наступить розчарування, оскільки аналізуємий хронотоп не передбачає мінливості навколишнього простору. У реальній міжособистісній взаємодії досить часто зустрічаються плановані впливи на іншу людину з викриттям її провини, за якою слідує покарання і очікування «очищення» іншого. Втім, у реальному житті не завжди казковий фінал.

У наведених літературних хронотопах культурно-історичний об'єктивний час не враховується людиною, рівнозначно як і власний суб'єктивний. Але, як зазначає М.М. Бахтін, певний мінімум повноти часу існує. Сприйняття часу у межах хронотопів «плагіатора» має свої корені у «народно-міфологічній повноті» [2]. Але воно не тотожне міфологічному образу дійсності. Міфологічні образи розпадаються, а соціальний час ще не піддається усвідомленню, втім певні соціальні протиріччя вже помічаються. Все це у сукупності розширює час у майбутнє, але, насправді, не має спрямування особистого розвитку, створюючи ілюзію відчуття саморозвитку.

Процес розширення часу у майбутнє дослідник пояснює за допомогою «історичної інверсії» [2]. Міфологічна свідомість локалізує у минулому такі категорії як мета, ідеал, справедливість, досконаліть, гармонійність тощо, тобто те, що має бути, відчувається як вже було, і як таке, що повинно бути у майбутньому. Іншими словами, життєвий шлях людини обмежується відрізком який насичується діями з досягнення цілей, які вже були реалізовані кимось, чи й самою особистістю, але в іншій сфері. Іншою формою спустошення теперішнього і майбутнього М.М. Бахтін вважає «есхатологізм», за якою майбутнє є кінцем всього існуючого. Не має значення який кінець вбачається, есхатологізм обезцінює ту частину життя, яка віддаляє від нього.

Такі особливості світовідчуття відстежуються і в третьому хронотопі античності – «біографічний час на площі», який має тип біографічного часу і інший образ людини на її життєвому шляху. Не дивлячись на свою назву, хронотоп також не вміщує суб'єктивного психологічного часу. Сюжет такого хронотопу замикається на публічному самопрославленні. Внутрішня людина «людина для себе» не існує у самопрославленні у публічному місці, оскільки основна його суть підкреслити однаковість біографічного і автобіографічного поглядів на життя. М.М. Бахтін називає це суцільним озовнішненням. «Озовнішненні плагіатори» існують і сьогодні серед дорослого населення.

Втім, сучасність сформувала ще однин типаж «плагіатора», який є йому повною протилежністю – хікікоморі. Хікікоморі, навпаки, при ізольованості від суспільства обмежуються лише «осуб'єктизованим» часом і простором. Проблема хікікоморі вийшла далеко за межі Японії і набирає подальших обертів. Звісно, навряд чи всіх самоізольованих особистостей можна розглядати в якості прикладу, адже деякі з них

мали і суб'єктивний успіх. Втім, більшість, розчарувавшись в існуючій системі, що забезпечувала довічну зайнятість і професійний кар'єрний ріст їх предків, втратили орієнтири на майбутнє, тобто відбувся розпад їхнього світосприймання (яке на час прийняття стану ізольованості ще не досягнуло цілісності) на окремі дифузні моменти власного життя.

Отже, переживання часу і простору «плагіаторами» не вимагає ніякої мисленєвої діяльності. Саме по собі емоційне переживання набуває вигляду думки. Основною функцією емоційного переживання часу і простору є адаптація до оточуючого середовища. Адаптація тут розуміється як підкорення індивіда умовам середовища. Середовище, з такого погляду, визначається як безпосереднє оточення індивіда, тобто таким, що є обмеженим певними просторово-часовими рамками життя індивіда. Людина є заручником умов, що склалися в її житті, і, щоб зберегти баланс, вона змушена пристосовуватись до них. У межах цього рівня світосприймання мова про саморозвиток особистості є недоцільною, оскільки становлення особистості забезпечується копіюванням нею наявних у соціокультурному просторі зразків для наслідування з використанням найпримітивнішої стратегії смислоутворення – стереотипізування [21].

Перехід до наступного виміру розвитку особистості як дискурсивного суб'єкта – «читача», обумовлений розширенням її простору. «Читач», на відміну від «плагіатора», використовує інтерпретативні процеси, продукує власні сюжети із створеними ним героями і персонажами, але на базі тих інтерпретативних рамок, які задані соціокультурним оточенням [21]. Основною функцією текстоутворення на цьому рівні є також адаптація, але адаптація до більш широкого середовища, яке диференціюється на зовнішнє і внутрішнє (психологічне), забезпечуючи диференціалізацію «власного часо-простору» від «часо-простору іншого», та сприяє розвитку переживань лінійності часу. Породжені індивідом смисли, або переосмислені значимості сучасної цивілізації, стають не лише регуляторами діяльності, а й складовою структури особистості. Особистісні смисли змінюють «психологічне середовище не меншою мірою, як зміни об'єктивних властивостей оточення» [1, с. 121].

Розширення сприйняття простору, відчуття плинності часу, диференційованість часових інтервалів, зростання ступеня узагальненості й конкретного представлення часу в цілях, планах, очікуваннях, сприяє виробленню індивідуальної цілісної картини світу. Сензитивним періодом формування таких особистісних надбань є

юнацький вік, на етапі якого відбувається усвідомлення переживань, пов'язаних зі сприйняттям часу і простору. За рахунок категоризації та диференціації понять неусвідомлені емоційні переживання уступають мисленнєвим процесам, які дозволяють вимірювати, відраховувати, надавати каузальності подіям – усвідомлювати плинність індивідуального часу та мінливість простору. Отже, вимір «читача» забезпечується усвідомленим переживанням проміжків психологічного часу та простору, яке спрямовано на поглиблення диференціації просторово-часових категорій та індивідуалізації їх проміжків у Я-свідомості.

Усвідомлення як мисленнєва діяльність спонукає індивіда до оволодіння прийомами регуляції власного часу. Проблемі регуляції часу як його усвідомлення і привласнення з привнесенням у його розуміння індивідуальних рис присвячено значну кількість психологічних робіт. У цьому напряму заслуговують на увагу еволюційно-генетичний (Ш. Бюлер), подієвий (А.А. Кронік), функціонально-динамічний (К.А. Абульханова) та типологічний підходи. Зокрема, типологічний підхід дозволяє досліджувати індивідуальні відмінності в організації часу та диференційовано вивчати проблему часової (психологічної, особистісної, життєвої) перспективи, що безпосередньо «живить» диференційну психологію.

У диференційній психології виділяються типи людей, які орієнтуються переважно на якийсь один із часів життєздійснення: минуле, теперішнє чи майбутнє. За теорією системи ставлень людини до часового континууму, Ф. Зімбардо виділяє сім часових факторів, п'ять із яких відображено у створеному ним у співавторстві з А. Гонзалесом (1997) опитувальнику часової перспективи: сприйняття негативного минулого, позитивного минулого, гедоністичного теперішнього, фаталістичного теперішнього, орієнтація на майбутнє. За типологічним підходом, який базується на типології К. Юнга, Т.Н. Березіна обґрунтовує, що для представників чуттєвого типу властива орієнтація на минуле, сенсорного – на теперішнє, інтуїтивного – на майбутнє, мислительного – на зв'язок теперішнього і майбутнього [3]. Отже, бачення часової перспективи має індивідуально-типологічні особливості.

Нашими дослідженнями визначені найбільш типові види зорієнтованості сучасних студентів за часовою перспективою: на збалансовану часову перспективу; на майбутнє з відхиленням можливості гедоністичного теперішнього; на активне теперішнє;

фаталістичне теперішнє; неорієнтовані на майбутнє [10]. Слід вказати і на загальну часову спрямованість особистості в різні вікові періоди: юнацький вік характеризується визначенням сенсу власного життя, побудовою його перспектив, постановкою життєвих планів з втілення своїх мрій, тобто є спрямованим на майбутнє; доросла людина вже спроможна реалізувати задумане і, за сприятливих обставин, усі свої зусилля спрямовує на його втілення сьогодні; людина у віці, коли основні життєві плани реалізовано, все частіше живе спогадами про минуле та реінтерпретує його.

На особливостях часової перспективи відбиваються і умови існування людини. Особливості переживання теперішнього та особливості смислової сфери часової перспективи звичайних юнаків у порівнянні з соціально-неадаптованими досліджувалися А.А. Кроніком, В.С. Хоміком, Ю.А. Васильєвой [5; 20]. Вказаними дослідженнями встановлено, що благополучним юнакам властива більш довша протяжність часової перспективи та більш яскрава спрямованість на майбутнє. Скорочення часової перспективи до теперішнього моменту відбувається в осіб у ситуаціях хронічного стресу, викликаного складними соматичними захворюваннями [17].

З іншого боку, типологізація дозволяє класифікувати різноманітність індивідуальних способів часової організації діяльності. Наприклад, Л.Ю. Кубліцкене виділяє шість типів часової організації: «оптимальний», «дефіцитний», «спокійний», «виконавчий», «тривожний», «неоптимальний» [12]. Технологіям, технікам та прийомам часової організації діяльності особистості у сучасній психологічній літературі присвячено немало дисертаційних та інших науково-прикладних досліджень [14].

Розмаїття індивідуально-типологічних характеристик у конструюванні просторово-часових відношень зумовлює велику кількість типажів «читача», які складно класифікувати. З погляду особистісних надбань у конструюванні просторово-часових відношень на вимірі «читача», можна виділити щонайменше три основні типи хронотопічного їх переживання: усвідомлене переживання послідовності перебігу подій з орієнтованістю на майбутнє; суб'єктивізація набутого просторово-часового досвіду; регулювання власного часо-простору у дійсний момент. Це не окремі ізольовані типи, і саме їх об'єднання становить платформу для переходу в інший вимір особистісного розвитку.

Отже, на сьогодні людина навчилася не тільки на інтелектуальному рівні відчувати особистісний час і простір, а й пристосовувати його до своїх нужд, керувати ним. Проте, у світовій літературі все частіше піднімається проблема вільного часу. З розвитком науки і техніки, людина звільнила себе від тяжкої тривалої фізичної праці, вивільнивши собі певний час свого життя. Передбачалося, що цей час буде спрямовано на саморозвиток, самопроектування особистості, чого не сталося в дійсності.

Отже, розуміння як усвідомлене переживання індивідуалізованого і суб'єктивованого часу та вправляння у різні технології індивідуальних способів часової організації власної діяльності виводить особистість на рівень «читача», який вже ставить перед собою певні завдання саморозвитку, запозичаючи їх із соціуму та перевизначаючи їх під власні цілі, але залишає людину заручником власних індивідуалізованих часово-просторових рамок.

Авторство власного життя, своєї особистості передбачає здатність до створення власних смислових систем, що забезпечується не регуляцією індивідуального просторово-часового континууму, а «створенням» власного темпорального простору.

Людина живе і діє у просторово-часових рамках, які окреслені культурою її часу. У сучасній культурі, зазначають дослідники, намітилися зміни у сприйнятті часу і простору. Культурологи вказують на впливи двох детермінуючих обставин: екстенсивні зміни, зумовлені, у першу чергу, глобалізацією та технізацією засобів масової комунікації, а також інтенсивні зміни, пов'язані з внутрішньою логікою розвитку філософії, науки, мистецтва, історії тощо. На зміну однозначного буття прийшла множинна, варіативна реальність. Сутнісними рисами сучасної культури визначаються варіативність, множинність, масовізація, візуалізація, фрагментаризація [16]. І.Н. Мєшкова у дисертаційному дослідженні на прикладі досвіду розвитку мистецтва XX століття показує, що в сучасній парадигмі у процесі концептоутворення усі концепти набувають рівнозначного статусу, взаємодоповнюючи один одного. Взаємопроникнення ідей, законів, методів, підходів тощо з різних сфер один в одного стає характерною рисою сучасного знання і культури в цілому [16]. В умовах сучасної культури особистість як «читач» втрачає свою ефективність, продуктивність та конкурентоздатність. Розвиток особистості потребує дискурсів, що передбачають «створення власного» часу. Вирішення цього непростого завдання, В.П. Зінченко

вбачає за допомогою «особливих знарядь, що мають особливу активну функцію» [11, с. 47]. Роздуми автора виводять до поняття «вільного духу», який автор протиставляє свідомій рефлексії: «щоб здійснити вільну дію, необхідно набратися духу чи окаянства і вивільнитися від більш високих, але повільних і заважаючих, інколи жахливих рівнів свідомої рефлексії» визнаючи, що дух є більш чутливим до часу порівняно зі свідомістю. [11, с. 46]. Нетривалий відхід від реального часу з інтенційним зануренням у певну ситуацію з минулого, теперішнього чи майбутнього (інтенційно-смислова емансипація) можна умовно назвати «момент інтенсивності», який дозволяє перенестися у простір інших смислів [9].

Технологічно розглянути процес побудови власного часу можливо через розуміння життєвої трансспективи особистості. Термін «часова трансспектива» вперше був запропонований В.І. Ковальовим (1979) і означає огляд індивідом плину часу власного життя у будь-якому напрямі, на будь-якій ділянці його протяжності.

Суміжні поняття «часової перспективи» і «часової трасспективи» мають певні відмінності, що дозволяють у різних аспектах схарактеризувати особистість як дискурсивного суб'єкта проектування власного життя та своєї особистості. Основний акцент у розумінні «часової трансспективи» ставиться на феномен часової децентрації, за яким людина здатна поглянути на своє життя з будь-якої часової позиції. Тож, «часова трансспектива» як і «часова перспектива» є цілісним уявленням людини про своє минуле, сьогодення і майбутнє. Втім, дискурс, який породжується у межах часової перспективи, відштовхується від реалій сьогодення, через призму яких відбувається інтерпретація минулого та передбачення майбутнього. Знаходячись у точці сьогодення особистість є «читачем», який, за твердженням Н.В.Чепелєвої та С.Ю. Рудницької, ще не створює власні смислові системи, майже не створює власні тексти, а в основному присвоює ті, які є наявними в культурі та соціумі [21]. У дискурсивних практиках, які охоплюють часову трансспективу, особистий часовий центр може бути перенесений з моменту хронологічного сьогодення у будь-який інший момент хронологічного минулого або майбутнього. Таке наскрізне бачення із теперішнього в минуле, із минулого в теперішнє, із майбутнього в теперішнє чи минуле, дозволяє охопити повний життєвий хронотоп, в якому минуле, сьогодення і майбутнє розглядаються не як автономні фрагменти, а як частини єдиної часової структури. Отже, межі поняття «часової трансспективи» розширюють

можливості дослідження формування дискурсивних технологій самопроектування особистості.

На вимірі «автора» особистість також адаптується, пристосовується до оточуючого світу [13]. Але пристосування відбувається до «розширеного» світобачення, у якому передбачення себе у майбутньому є не лише планованим (як на вимірі «читача»), а з урахуванням мінливості світу і задумом власного місця у можливих світах [9]. Унікальні особистісні проекти передбачають збагачення переживань, пов'язаних з конструюванням просторово-часових відношень, розширення простору смислового осягнення дійсності та створенню власних смислових систем. Цьому сприяє діалогічне розуміння, інтерпретація співставлення соціокультурних й особистісних смислів, осмислення й прийняття різних світів можливого.

Висновки. Конструювання просторово-часових відношень як процес перетворення ознак зовнішнього світу у внутрішній і перенесення їх на конструювання власного Я значимо відрізняються на етапах розвитку здатності особистості до самопроектування.

«Плагіатор», адаптуючись до системи поточного часу і оточуючого середовища, не маючи чіткої диференціації особистого часу і простору, здатний емоційно переживати власний психологічний часо-простір, без задіяння рефлексивних процесів. Емоційне переживання часу і простору характерне для початкових етапів онтогенетичного становлення психіки, а також може характеризувати дорослу особистість, для якої особистий час і простір не мають індивідуального смислового окрасу.

«Читач», адаптуючись до більш широкого середовища, яке диференціюється на зовнішнє і внутрішнє, усвідомлює і осмислює переживання плинності та лінійності психологічного часу. Породжені смисли чи переосмислені значимості сучасної цивілізації стають складовими структури особистості та сприяють виробленню індивідуальної цілісної картини світу. Усвідомлене переживання просторово-часових відношень можливе з юнацького віку, який характеризується зростанням ступеня узагальненості й конкретного представлення часу в цілях, планах, очікуваннях.

«Автор» характеризується здатністю до створення смислових систем, що забезпечується «створенням» власного темпорального простору. Діалогічність розуміння, інтерпретація співставлення соціокультурних й особистісних смислів, осмислення й прийняття

різних світів можливого сприяють збагаченню переживань просторово-часових відношень та дозволяють будувати Я-текст, який охоплює повний життєвий хронотоп.

Перспектива дослідження полягає у визначенні дискурсивних технологій самопроектування особистості, що базуються на розумінні особистостю свого життя і себе самої з погляду її часової трансспективи.

Література

1. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. –1989. – № 1. – С. 119–122.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
3. Березина Т.Н. Пространственно-временные особенности внутреннего мира личности : автореф. дисс. … доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «общая психология, история психологии, психология личности» / Т.Н. Березина. – М., 2003. – 41 с.
4. Берн Э. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн. – М. : Эксмо, 2003. – 576 с.
5. Васильева Ю.А. Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения / Ю.А. Васильева // Психологический журнал. – 1997. – Т.18, №2. – С. 58–78.
6. Гилясев Ю.В. Репрезентация категорий времени и пространства в структуре художественного текста (на материале романов Майкла Каннингема): автореф. дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.08 «Германские языки» / Ю.В. Гилясев. – Санкт-Петербург, 2012. – 24 с.
7. Головаха Е.И. Понятие психологического времени / Е.И. Головаха, А.А. Кроник // Категории материалистической диалектики в психологии / Под ред. Л.И. Анциферовой. – М. : «Наука», 1988. – С. 199–215.
8. Двинина С.Ю. Взаимодействие пространства и времени в художественном дискурсе / С.Ю. Двинина // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2014. – № 1 (26). – с. 90–95.

9. Зазимко О.В. Процеси прийняття та емансипування у саморозвитку особистості [Електронний ресурс] / О.В. Зазимко // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: матер. методолог. семінару НАПН України / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – С. 124–131. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/704987/

10. Зазимко О.В. Темпоральні характеристики самопроектування особистості в юнацькому віці [Електронний ресурс]/ О.В. Зазимко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 5 (91). – С. 70–83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2013_5_7.

11. Зинченко В. Человек в пространстве времен / Владимир Зинченко // Развитие личности. – 2002. – №3. – С. 23-50.

12. Кублицкене Л.Ю. Личностные особенности организации времени : автореф. дисс. … канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Л.Ю. Кублицкене. – М., 1989. – 17с.

13. Леонтьев Д.А. Личность в непредсказуемом мире / Д.А. Леонтьев // Методология и история психологии. – 2010. – Т. 5, вып. 3. – С.120–140.

14. Литвинова Н.А. Временная организация деятельности государственных гражданских служащих: дисс. … канд. психол. наук : 19.00.03 / Н.А. Литвинова. – М., 2011. – 187 с.

15. Любимов П.Г. Категориальный язык гуманитарного познания [Электронный ресурс]/ П.Г. Любимов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2008. – С. 15-19. – Режим доступа : https://cyberleninka.ru/article/v/kategorialnyy-yazyk-gumanitarnogo-poznaniya

16. Мешкова И.Н. Смысловая эволюция концептов пространства и времени в современной культуре: дисс. … канд. философ. наук : 09.00.13 / И.Н. Мешкова. – Ставрополь, 2007. – 202 с.

17. Муладжанова Т.Н., Николаева В.В. Изменение временной ориентации личности в ситуации хронического стресса, вызванного тяжелым заболеванием / Т.Н. Муладжанова, В.В. Николаева //Неврология и психиатрия.– Киев: Здоровье, 1986. – Вып. 15.– С.14–17.

18. Папуча М.В. Особистісне переживання як предмет психолгічного дослідження / М. В. Папуча : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2001. – Т.III, Ч. 1. – С. 76–80.

19. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н.В. Чепелєва, М.Л. Смульсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В. Чепелєвої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/704560/

20. Хомик В.С. Отношение к времени: психологические проблемы ранней алкоголизации и отклоняющегося поведения / В.С. Хомик, А.А. Кроник // Вопросы психологии. – М. – 1988. – №1. – С. 98–106.

21. Чепелєва Н.В., Рудницька С.Ю. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроектування / Н.В. Чепелєва, С.Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія – 2018. – №1. – С.71–77.

References

1. Ball, H.A. (1989) Ponjatie adaptacii i ego znachenie dlja psihologii lichnosti [The concept of adaptation and its significance for the personality psychology]. *Voprosy psyhologii – Guestions of psychology, 1*, 119-122 [in Russian].

2.Bahtin, M. M. (1975) Formy vremeni i hronotopa v romane: Ocherki po istoricheskoj pojetike [Forms of time and chronotope in the novel: Essays on historical poetics]. *Voprosy literatury i jestetiki – Questions of literature and aesthetics*. Moscow: Hudozhestvennaja literature, 234-407 [in Russian].

3. Berezina, T.N. (2003) Prostranstvenno-vremennye osobennosti vnutrennego mira lichnosti [Spatio-temporal features of the inner world of the individual]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscov [in Russian].

4.Bern, E. (2003). *Ljudi, kotorye igrajut v igry [What do you say after you say hello]*. Moscow: Eksmo [in Russian].

5. Vasil'eva, Ju.A. (1997) Osobennosti smyslovoj sfery lichnosti pri narushenijah social'noj reguljacii povedenija [Features of the semantic sphere of personality in violation of social regulation of behavior Features of the semantic sphere of personality in violation of social regulation of behavior]. *Psihologicheskij zhurnal – Psychological Journal*, 2, 58-78 [in Russian].

6.Giljasev, Ju.V. (2012) Reprezentacija kategorij vremeni i prostranstva v strukture hudozhestvennogo teksta (na materiale romanov

Majkla Kanningema) [Representation of the categories of time and space in the structure of a literary text (based on the novels of Michael Cunningham) Representation of the categories of time and space in the structure of a literary text (based on the novels of Michael Cunningham)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* St. Petersburg [in Russian].

7.Golovaha, E.I. & Kronik A.A. (1988) Ponjatie psihologicheskogo vremeni [The concept of psychological time]. *Kategorii materialisticheskoj dialektiki v psihologii - Categories of materialistic dialectics in psychology.* L.I. Anciferova (Ed). Moscow: Nauka [in Russian].

8.Dvinina, S.Ju. (2014) Vzaimodejstvie prostranstva i vremeni v hudozhestvennom diskurse [The interaction of space and time in the artistic discourse]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta - Bulletin of the Irkutsk State Linguistic University, 1*, 90-95.

9.Zazymko, O.V. (2016) Protsesy pryynyattya ta emansypuvannya u samorozvytku osobystosti [The processes of acceptance and emancipation in the self-development of the individual]. *Osobystist' v umovakh kryzovykh vyklykiv suchasnosti - Personality in the context of the crisis challenges of our time.* S.D. Maksymenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

10.Zazymko, O.V. (2013) Temporal'ni kharakterystyky samoproektuvannya osobystosti v yunats'komu vitsi [The temporal characteristics of self-development in adolescence]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu - Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University, 5*, 70-83 [in Ukrainian].

11.Zinchenko, V. (2002) Chelovek v prostranstve vremen [Man in the space of time]. *Razvitie lichnosti - Personal development, 3*, 23-50 [in Russian].

12.Kublickene L.Ju. (1989) Lichnostnye osobennosti organizacii vremeni [Personal features of the organization of time] *Extended abstract of candidate's thesis.* Moscow [in Russian].

13.Leont'ev, D.A. (2010) Lichnost' v nepredskazuemom mire [Personality in an unpredictable world]. *Metodologija i istorija psihologii - Methodology and history of psychology, Vol. 5, 3*, 120-140 [in Russian].

14.Litvinova, N.A. (2011) Vremennaja organizacija dejatel'nosti gosudarstvennyh grazhdanskih sluzhashhih [Temporary organization of civil servants]. *Candidate's thesis.* Moscow [in Russian].

15.Ljubimov, P.G. (2008) Kategorial'nyj jazyk gumanitarnogo poznanija [Categorical language of humanitarian knowledge]. *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena - News of the Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen* [in Russian].

16.Meshkova, I.N. (2007) Smyslovaja jevoljucija konceptov prostranstva i vremeni v sovremennoj kul'ture [Semantic evolution of the concepts of space and time in modern culture] *Candidate's thesis.* Stavropol [in Russian].

17.Muladzhanova, T.N. & Nikolaeva, V.V. (1986) Izmenenie vremennoj orientacii lichnosti v situacii hronicheskogo stressa, vyzvannogo tjazhelym zabolevaniem [Changing the temporal orientation of the individual in a situation of chronic stress caused by a serious illness]. *Nevrologija i psihiatrija - Neurology and Psychiatry, 15,* 14-17. Kiev [in Russian].

18. Papucha, M.V. (2001) Osobystisne perezhyvannya yak predmet psykholohichnoho doslidzhennya [Personal experience as a subject of psychological research]. *Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny - Collection of scientific works of the Institute of Psychology them. G.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.* Maksymenko S.D. (Ed.), *Vol. 3, Part 1,* 76-80 [in Ukrainian].

19. *Collective monograph* (9th ed.). (2016) Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - *Self-design of personality in a discursive space.* Chepeleva, N.V. (Ed.) Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

20. Homik, V.S. & Kronik, A.A. (1988) Otnoshenie k vremeni: psihologicheskie problemy rannej alkogolizacii i otklonjajushhegosja povedenija [Attitude towards time: psychological problems of early alcoholism and deviant behavior]. *Voprosy psyhologii – Guestions of psychology, 1,* 98-106 [in Russian].

21.Chepelyeva, N.V. & Rudnyts'ka, S.Yu. (2018) Psykholohichna kharakterystyka osobystosti, zdatnoyi do samoproektuvannya [Psychological characteristics of self-designing personality]. *Pedahohika i psykholohiya Pedahohika i psykholohiya - Pedagogy and psychology, 1,* 71-77 [in Ukrainian].

УДК 159.923.2

Зарецька О.О.

ПРОВОКАЦІЯ ТЕКСТОМ ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ САМОПРОЕКТУВАННЯ

Анотація. *У роботі запропоновано методику «провокації текстом» для моделювання впливу текстового оточення на процеси самопроектування дорослої особистості. Як підґрунтя для аналізу було використано нормативну модель самопроектування Чепелєвої-Рудницької. Під час апробації методики доведено перспективність цієї технології взагалі і розробленої методики її застосування зокрема, а також зафіксовано підйом рівня від «читача» до «автора» практично у всіх учасників пілотажного дослідження. Проте цей феномен потребує моніторингу для впевненості в закріпленні нових смислів у смисловому просторі суб'єктів і реальному впливі на процеси самопроектування особистості. Передбачається, що це вимагатиме розробки методичних засобів для пролонгованого спостереження під час моніторингу і проведення експериментальних «зрізів» у певні моменти часу.*

Ключові слова: *самопроектування, провокація текстом, особистісний розвиток, нормативна модель, діалог, індивідуальний дискурс самопроектування.*

Зарецкая О.А. Провокация текстом как действенное средство развития индивидуального дискурса самопроектирования.

Аннотация. *В работе предложена методика «провокации текстом» для моделирования влияния текстового окружения на процессы самопроектирования взрослой личности. В качестве основы для анализа была использована нормативная модель самопроектирования Чепелевой-Рудницкой. Во время апробации методики доказана перспективность подобной технологии вообще и выработанной методики её применения в частности, а также зафиксирован подъём уровня от «читателя» до «автора» практически у всех участников пилотажного исследования. Однако этот феномен требует мониторинга для уверенности в закреплении новых смыслов в смысловом пространстве субъектов и реальном влиянии на процессы*

самопроектирования личности. Предполагается, что это потребует разработки методических средств для пролонгированного наблюдения во время мониторинга и проведения экспериментальных «срезов» в определенные моменты времени.

Ключевые слова: *самопроектирование, провокация текстом, личностное развитие, нормативная модель, диалог, индивидуальный дискурс самопроектирования.*

Zaretska O.O. Provocation by text as an effective means of developing personal self-designing discourse.

Abstracts. *In this work, the technique of "provocation by text" is proposed for modeling the influence of the textual environment on the processes of self-designing of an adult personality. As a basis for analysis, the normative model of discursive personality self-designing by Chepeleva-Rudnitska was used. During the approbation of this technique, the promising nature of this technology in general and the methodology for its application in particular have been proved, and a rise in the level from the "reader" to the "author" has been recorded in practically all participants of the pilot study. However, this phenomenon requires monitoring for confidence in consolidating new meanings in the semantic space of subjects and a real impact on the processes of self-designing of the individual. It is expected that this will require the development of methodological tools for prolonged observation during monitoring and carrying out experimental "slices" at certain points in time.*

Key words: *self-designing, provocation by text, personality development, the normative model, dialogue, individual self-designing discourse.*

Постановка проблеми. Нормативна модель самопроектування особистості Чепелєвої-Рудницької [10; 11] узагальнює функціональну структуру і психологічний каркас самопроектування як процесу і діючої технології саморозвитку особистості. Проте будь-яка абстрактна модель потребує емпіричної верифікації, хоча б у вигляді проекції на відповідний пласт емпіричного матеріалу. Якщо об’єктом абстрагування є така умоглядна річ, як самопроектування, це питання стає особливо проблематичним.

Метою даної роботи є пошук засобів моделювання певних структурних блоків нормативної моделі, зокрема таких, як моделювання впливу текстового оточення на формування дорослою

особистістю прототексту, пошук нею ресурсів для самопроектування та інших ланок процесу самопроектування.

Людина діє відповідно до свого уявлення про себе, своєї моделі себе. Якщо текст, що сприймається, розхитує цю модель, а дії, що пропонуються під час дослідження, виводять особу з тієї ролі, яку вона сама для себе окреслила, і дають можливість і простір для нового погляду на предмет дослідження і на саму себе в порівнянні з іншими дійовими особами, з'являється база для реальних самозмін (згадаємо влучне визначення О.В. Зазимко: «Мета особистісно-орієнтованого проекту визначається прагненням людини, яка визнає нескінченність власного внутрішнього світу, до самозмін» [4, 46]).

Результати теоретичного аналізу проблеми. Основна ідея методики, яку ми назвали «провокація текстом», полягає у створенні умов під час проведення опитування для послідовної рефлексії власного досвіду і власного уявлення відносно себе у відповідь на текст, який містить узагальнене осмислення результатів опитування за тими самими питаннями анкети.

Одна з головних особливостей методики – принципова діалогічність. Вважається, що найбільший вплив на реципієнта має художній текст, хоча не всі дослідники розділяють цю думку. В ситуації, яка моделюється в нашому експерименті, *науковий* текст справив надзвичайно сильний вплив на читача (далі ми зупинимося на цьому детальніше). Чинниками цього були:

- насиченість тексту деякими якостями, які викликають найбільший ефект при читанні [12];
- зміст порушених у тексті проблем сприяє активізації не тільки комунікативної і пізнавальної, але й рефлексивної діяльності – читач повертає свій погляд на себе, порівнює прочитане і осмислене із *своїм* баченням свого місця у житті.

Одним із механізмів смислопередачі, вирощування смислу в особистості є цілеспрямоване використання «затравки» (за термінологією Г.П. Мельникова), яка розпочинає процес породження смислу. Як затравку ми пропонуємо використовувати спеціально підібраний текст, який з високою ймовірністю викличе в реципієнта повторну хвилю текстопородження – ми її назвали «діалогічною хвилею».

Вимоги до тексту, що провокує діалогічну хвилю:

- у такого тексту має бути яскраво виражена внутрішня діалогічна структура [12, 23–33], яка передбачає, за С.С. Гусєвим [2], наявність

відкритих і прихованих апеляцій до інших авторів, полеміку з їхніми поглядами, аргументовані (а не просто цитати) посилання на авторитети, відомі факти, в тому числі з висловлюванням сумніву у деяких з них. Як резюмує Н.В. Чепелєва, діалогічний текст орієнтований на певний рівень знань; зіставлення різних точок зору і смислових позицій стимулює виникнення нового знання, ставлення й оцінки в читача, залучає його до спільного з автором пошуку шляхів розв'язання певних теоретичних або практичних проблем. Трансляція особистісних смислів автора через такий текст з високою ймовірністю призведе до прийняття їх реципієнтом. Саме тому, робить висновок Н.В. Чепелєва, діалогічний текст має своєю функцією не тільки інформування, але й розвиток особистості. Н.В. Чепелєва визначає основні параметри, які характеризують діалогічність тексту: (1) персоніфікованість, яка забезпечує його рефлексивно-інформаційний план; (2) адресованість (за М.М. Бахтіним [1]), яка втілює прагнення автора тексту враховувати інтереси, потреби, наявний рівень знань та інші характеристики респондента; (3) наявність у тексті «шпарин» (лакун) і «текстових пауз» [12, 24–25] , які, на наш погляд, виступають у ролі згаданої вище «затравки» для породження внутрішнього діалогу у читача;

- текст має торкатися смислів, безумовно небайдужих для даної особи. Можливо, це мають бути смисли, задіяні у верхніх щабелях ієрархії цінностей даної особи. Емпіричні дані свідчать, що безумовно небайдужими для особи виступають смисли екзистенційного характеру, а також смисли, з яких складається і на яких ґрунтується ідентичність особистості;
- у тексту має бути наративний план. Впливає саме наратив, що втілює певну життєву концепцію, а не просто інформація;
- бажано, щоб текст мав відкриту смислову структуру, смислову різноманітність, спонукаючи таким чином резонансну інтерпретаційну діяльність читача;
- емоційність. Яскравий емоційний текст гарантує відповідну реакцію читача (пошлемося на експеримент К.В. Гуцола [3]).

Тенденція до згасання діалогічної хвилі виникає, коли зникає внутрішня потреба хоча б у однієї з сторін діалогу. Важливо, *що* залишається після неї в учасників діалогу – які смисли ввійшли в смислове поле і змінили налаштування особистості, в даному випадку, щодо самопроектування.

Бар'єри до виникнення діалогічної хвилі ми вбачаємо у слабкій наративній компетентності особи [3]; (б) нерозвинутих рефлексивних здатностях особи; (в) відсутності певної дози критичності в ставленні людини до інформації, яку вона сприймає, – прийнятті інформації на віру, без підключення власного досвіду, знань, тощо.

Ідея провокації текстом безумовно не нова. Уся традиція виховання літературою побудована на цій технології. Ідея провокації текстом має глибокі психолого-герменевтичні корені: тут іде безперервне звернення до власного досвіду особи, потреба в інтерпретації та реінтерпретації цього досвіду під впливом нових смислів, актуалізованих провокуючим текстом. Так само і наративна психотерапія ґрунтується на ідеї про вплив тексту наративу на свідомість особистості [8]. Цікаво, що впливає і «чужий» текст, що сприймається, і «свій» наратив, коли його вибудовано автором і він стає керуючим для нього.

Мабуть саме тут гніздиться розгадка парадоксального феномену, що спостерігався під час проведення емпіричних досліджень самопроектування: було доведено, що часто має місце неусвідомлення свого самопроекту. Проте цілепокладання не може бути неусвідомленим. Звідси випливає достатньо парадоксальний висновок: інколи має місце самопроектування без *свідомого* цілепокладання. Виявлення комплексу мотивів, настановлень, уподобань, які рухають процес самопроектування у такій ситуації, – це, по суті, заглиблення в індивідуальний дискурс самопроектування [5; 6; 7; 9].

Методика опитувального експерименту.

1 етап. Під час online опитування респондент відповідає на питання анкети стосовно різних аспектів самопроектування (близько 20 питань), відповідаючи на які він фактично реалізує наративну практику того спрямування, яке цікавить дослідника (опитуваний у ролі відповідача на питання анкети).

2 етап. Опитуваний ознайомлюється з науковим текстом, що містить аналіз результатів опитування інших осіб за тією самою анкетою (опитуваний у ролі читача наукового тексту). Важливо, щоб це був саме *другий* етап – особа, що вже побувала в ролі опитуваного й спочатку породила відповіді на основі власного досвіду та уявлень, має змогу порівняти це з іншими відповідями і на цій базі переосмислити своє ставлення до досліджуваної категорії. Предметом дослідження на другому етапі є взаємодія первинного сприйняття реципієнтом анкети і

подальшого осмислення її ним уже в ролі дослідника – читача наукового тексту.

Перебування «в шкурі» випробуваного дуже корисно для свідомої гнучкості позиції респондента-дослідника. Якщо використати поняття «текстової ролі», як це пропонується у роботі [12, 110–111], для «позначення точки зору, смислової позиції, яка представлена у творі тим чи іншим «героєм», «персонажем» – носієм цієї позиції, то мета другого етапу полягає у тому, щоб читач мимоволі (без прямої вказівки чи пропозиції від експериментатора) «одягнув» на себе (чи хоча б «примірив») різні текстові ролі, представлені в науковому тексті як точки зору опитуваних, що аналізуються автором наукового тексту і, відповідно, супроводжуються висловлюванням точки зору самого автора наукового тексту – ще одного «героя».

На цьому етапі респондентам пропонувалося почитати текст, де детально описано методику опитування (яке респонденти вже пройшли як опитувані) і ті результати, які дала перша частина опитування. Акцентувалася необхідність вдумливого і критичного читання, з фіксуванням особистої думки буквально по кожному висловленому у тексті умовиводу, з підключенням свого досвіду і аргументацією своєї реакції на питання анкети, якщо вона не збігалася з оцінкою, висловленою автором наукового тексту або іншими опитуваними. Віталася така форма роботи, при якій у науковому тексті в тих місцях, де у респондента є міркування, додаються його вставки, виділені, наприклад, кольором. Тим самим досягалося включення активних інтерпретативних механізмів у респондентів.

Пропонувалося інтерпретацію наукового тексту проводити циклічно: як тільки з'явились нові думки з приводу вже зроблених коментарів – писати їх як окреме зауваження чи як нову редакцію старого уривку свого вже породженого тексту. Так само пропонувалося продовжувати працювати з анкетою: якщо після опрацювання якогось фрагменту наукового тексту у респондента з'явилась нова, більш доречна, на його погляд, відповідь – зафіксувати її як нову відповідь на це конкретне питання анкети. Якщо респондент працює за таким планом, він потроху пише *свій* авторський текст про самопроектування.

Проведенням цього етапу ми намагалися реалізувати ту ж технологію, що описана в методиці [7]: взаємне, спільне глибинне інтерв'ювання. Аналіз результатів у цьому плані не входить у завдання цієї роботи, проте можна констатувати, що взаємне інтерв’ювання за

такою методикою досягається, і це ми вважаємо дуже перспективним для подальшої роботи.

3 етап. Опитуваний письмово коментує текст, спираючись на свій досвід відповідача і активно переосмислюючи свої уявлення відносно предмета опитування на базі власного професійного досвіду (опитуваний у ролі експерта-інтерпретатора, за термінологією Н.В. Чепелєвої [12]). Третій етап є достатньо творчим – респондент аналізує та інтерпретує науковий текст (який, в свою чергу, є результатом аналізу проблеми експериментатором на базі вже його наукового і особистісного досвіду), підключаючи свій (респондента) особистий досвід і як читача, і як особистості, і як майбутнього психолога, адже студент старшого курсу вже володіє певним професійним рівнем. Інструкція рекомендувала респонденту всі ці його іпостасі долучити до роботи. Запропонований для аналізу науковий текст був достатньо великим; рекомендувалося коментувати всі моменти, відносно яких респонденту є що зауважити. Особливий акцент робився на тому, щоб відслідковувати зміну власної думки відносно вже наданих відповідей. Формулюючи завдання, експериментатор намагався створити дружню спільно-професійну атмосферу роботи над дослідженням, вставляючи в текст online переписки заклики типу: «Йдемо текстом далі, інтерпретуємо, актуалізуємо свій досвід, свої знання, свої глибини!».

4 етап. Підготовка респондентами опитувальника для подальшого анкетування. Опитуваний сам конструює питання анкети з того ж самого предмету дослідження, спираючись на вироблене в результаті попередніх дій уявлення про досліджувану категорію (опитуваний у ролі дослідника). Завдання ставилося так: спираючись на результати перших етапів, які дали досвід перебування в ролі опитуваного, познайомили з іншими поглядами на той самий предмет, активізували уявлення про самопроектування і дали можливість творчо осмислити науковий текст на цю тему, пропонувалося підготувати опитувальник для наступного інтерв'ю із самопроектування, яке б уточнювало саму технологію самопроектування. Базою мала слугувати та сама анкета, питання якої респонденти мали згрупувати в кілька «топіків», кожен з яких може включати будь-яку кількість питань – на розсуд експериментатора. Акцентувалося прохання поставитися до завдання творчо: і топіки, і питання, що наповнюють їх, мали бути тими, які самим респондентам цікаво було б поставити опитуваному на підставі їхнього власного досвіду роздумів над темою.

Структуризація анкети за допомогою системи «топіків» – тем, пов'язаних з основною темою дослідження, які конкретизують ті чи інші аспекти основної теми, – це «шпаргалка» для інтерв'юера, яка допомагає йому повернути розмову в потрібний йому бік і детально дослідити якийсь аспект теми. Цим забезпечується «гнучкість» ведення інтерв'ю [7].

5 етап. Логічним завершенням всієї попередньої роботи має бути проведення респондентами самостійно e-mail інтерв'ю вже за складеними ними опитувальниками (на основі всього ними продуманого і осмисленого). На жаль, це не було реалізовано під час апробації за браком часу.

Як зазначає Н.В. Чепелєва [12, 111], діалогічна взаємодія з науковим текстом потребує від читача, окрім власне читацьких вмінь, достатньої теоретичної бази, яка сприяє орієнтуванню в наукових дискусіях, які ведуться в наукових творах. Саме тому, враховуючи, що науковий текст, використаний в пілотажній групі, був психологічним, і досліджувана в ньому категорія – одна з базових для психології, апробація провадилася з групою студентів-психологів.

Обговорення результатів. Невеличке пілотажне емпіричне дослідження, проведене за цією методикою, на відміну від звичайного опитування, допомогло отримати набагато більш змістовні результати. Попередні емпіричні дослідження самопроектування, які проводилися у формі online анкетування, показали, що сама участь у опитуванні такого роду служить пусковим механізмом для роздумів над власним самопроектуванням [5; 7; 9]. Апробація методики «провокації текстом» довела, що вплив тексту, а не просто питань чи коротких визначень, викликає принципово більш глибоку рефлексію власного досвіду з цього приводу. Починають працювати ті механізми впливу тексту на читача, про які писала Н.В.Чепелєва у роботі [12, 67–76].

Реалізуючи багаторазове «входження» у ті самі початкові точки, з яких почалося осмислення питань анкети, респондент «втягується» в діалог із власним досвідом, власним баченням відповіді, але кожного разу вже на більш розширеній за рахунок «чужих» смислів і власного переосмисленого досвіду базі. Це привело до більш широких узагальнень, багаторазового повернення в письмових роздумах до тих самих тем, сюжетів, думок, які осмислювались і висвітлювались все більш глибоко і різнопланово. Якщо відповіді на питання створювали лише обриси глибинного автонаративу особистості, то 3 і 4 етапи дозволили проявити весь наявний автонаратив особистості. Крім того,

тексти, створені реципієнтами у відповідь, свідчили, що вони глибоко занурилися в суть роботи і мають свою позицію відносно того, як далі досліджувати таке непросте явище, як самопроектування. Таким чином, мав місце ще й професійний тренінг студентів-психологів старших курсів як майстрів експериментальної роботи.

Текст наукового плану, що був знаряддям «провокації», аналізує ті питання, які безумовно були проблемними для читача до знайомства з текстом. Ми можемо стверджувати це на підставі результатів попереднього дослідження – див. [7]. Процес відповіді на питання анкети підготував ряд внутрішніх питань у респондента, знайомство і робота над текстом-аналізом узагальнили відповіді на ці питання і виокремили для респондента відмінності від його власної позиції по деяких з них. Це підготувало ґрунт для внутрішньої роботи над питаннями, що їх містила анкета. Оскільки читанню передувало завдання виробити коментарі на основі власних професійних знань, респондент був підготовлений до активної творчої роботи над своїм досвідом у цій царині.

Підключення рефлексії, осмислення власного життєвого шляху в ході роботи над завданнями, поставленими перед опитуваними, відбувається, з нашої точки зору, в першу чергу, через те, що піднята в тексті проблема «чіпляє за живе», торкається смисложиттєвих питань, важливих для кожної особистості. Цікаво, що хоча в апробації брали участь студенти-психологи старших курсів, професійний погляд на проблеми, що аналізувалися у тексті, аж ніяк не превалював над рефлексією власного життя.

Після знайомства з уявленнями опитуваних стосовно їхнього самопроектування можна зробити висновок про те, що має сенс заглибитися в психологічну природу цього феномену, продовжуючи експериментування з опитуванням. Ми навмисно вживаємо слово «експериментування», тому що на відміну від опитування в звичайному сенсі, для отримання результату тут важливо цілеспрямовано і системно змінювати певні характеристики анкети (аж до варіювання вживаних у анкеті термінів) і відстежувати, до яких змін у характері відповіді це призведе. Ми усвідомлюємо, що суб'єктивний характер реакції опитуваних на питання анкети може звести нанівець усі наші «ювелірні» маніпуляції з текстом, проте здається, що певні тенденції можна буде схопити. Символічним видається дуже співзвучне нашим поглядам зауваження С.Ю. Рудницької про те, що в процесі самопроектування особистості реалізується «психологічне

експериментування» [10, 24], в ході якого, додамо, реалізується момент свідомої творчості індивіда над власною долею і, з психолого-герменевтичної точки зору, над аутонаративом, який втілює бачення своєї долі в певний момент часу.

Висновки. Запропонована у роботі методика «провокації текстом» моделює в експериментальних умовах (online діалог) вплив спеціально підібраного тексту на процес самопроектування дорослої особистості, зокрема, на його індивідуальний дискурс самопроектування. Психологічний аналіз дії цього технологічного прийому під час проведеної апробації свідчить про викликаний ним процес розвитку індивідуального дискурсу самопроектування. В якості підґрунтя для аналізу було використано нормативну модель самопроектування Чепелєвої-Рудницької.

Проведена апробація дала підставу аргументувати універсальність дії цього методу для підключення текстів культури у ресурсну базу особистості на всіх рівнях її розвитку – від плагіатора до автора. Під час апробації було доведено перспективність цієї технології взагалі і виробленої методики її застосування зокрема, а також зафіксовано підйом рівня від «читача» до «автора» практично в усіх учасників пілотажного дослідження. Проте цей феномен потребує моніторингу для впевненості у закріпленні нових смислів у смисловому просторі суб'єктів і реальному впливі на процеси самопроектування особистості. Передбачається, що це вимагатиме розробки методичних засобів для пролонгованого моніторингу і проведення регулярних експериментальних «зрізів».

Література

1.Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 424 с.

2.Гусев С.С. Проблема понимания в философии / С.С. Гусев, Г.Л. Тульчинский. – М. : Политиздат, 1985. – 192 с.

3.Гуцол К.В. Теоретико-методологічні основи дослідження наративної компетентності особистості / К.В. Гуцол // Актуальні проблеми психології: Зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Том ІІ Психол. герменевтика. – Вип.10. – С. 167– 185.

4.Зазимко О.В. Наративізація реплікаційних утворень культури повсякденності як засіб побудови життєвих сюжетів у юнацькому віці /

О.В. Зазимко // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Том ІІ : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 38– 51.

5.Зарецкая О.А. Самопроектирование как стратегия взрослой личности / О.А. Зарецкая // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 18. – Т. ІІІ (178). – С. 5– 9.

6.Зарецька О.О. Джерела індивідуального дискурсу самопроектування (за матеріалами опитування) / О.О. Зарецька // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Том ІІ : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 64– 81.

7.Зарецька О.О. Дискурсивні практики самопроектування дорослих (розділ 2.6) /О.О. Зарецька // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н.В. Чепелєва, М.Л. Смульсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В. Чепелєвої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/704560/ – ISBN 978-966-644-422-9.

8.Зарецька О.О. Про особливості застосування наративного підходу у практиці кризового консультування / О.О. Зарецька [Електронний ресурс] // Особистість в умовах кризових викликів сучасності : Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – 629 с. – С. 262–268. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/704987/1/Mater_metodol_sem.pdf

9.Зарецька О.О. Рефлексивний аспект самопроектування дорослої особистості / О.О. Зарецька [Електронний ресурс] // Психологія свідомості : теорія і практика наукових досліджень : тези ІІ між.наук.-практ. конф. (21.03.2018 р., м. Переяслав- Хмельницький) / Відп. ред. О.В. Дробот; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Режим доступу: http://pc.phdpu.edu.ua/images/tezy_2018.pdf – С. 210–214.

10. Рудницкая С.Ю. Прототекст как основа «Я» текста в нарративных практиках самопроектирования личности / С.Ю. Рудницкая // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Том ІІ : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 20–37.

11. Чепелева Н.В. Теоретико-методологические основы разработки нормативной модели самопроектирования личности / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Том ІІ : Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – С. 4–19.

12. Чепелєва Н.В. Текст і читач : посібник. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 124 с.

References

1. Bahtin, M.M. (1986) *Jestetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow: Iskusstvo. 424. [in Rissian].

2. Gusev, S.S. (1985) *Problema ponimanija v filosofii* [The problem of understanding in philosophy]. Moscow: Politizdat [in Rissian].

3. Guczol, K.V. (2017) Teorety`ko-metodologichni osnovy` doslidzhennya naraty`vnoyi kompetentnosti osoby`stosti [Theoretical and methodological foundations of study of personality's narrative competence]. *Aktual`ni problemy` psy`xologiyi. Psy`xologichna germenevty`ka - Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics*. Kyiv - Zhytomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

4. Zazymko, O.V. (2017) Naraty`vizaciya replikacijny`x utvoren` kul`tury` povsyakdennosti yak zasib pobudovy` zhy`ttyevy`x syuzhetiv u yunacz`komu vici [Narrativization of replicative forms of everyday culture as a means of constructing life stories in youth]. *Aktual`ni problemy` psy`xologiyi. Psy`xologichna germenevty`ka – Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics*. Kyiv - Zhytomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka [I. Franko Univ. Publ.] [in Ukrainian].

5. Zareckaja O.A. (2016) Samoproektirovanie kak strategija vzrosloj lichnosti [Self-designing as an adult personality strategy]. *Mova i kul`tura. (Naukovy`j zhurnal) – Language and culture (Scientific Magazine)*, 18, *III* (178), 5-9. Kyiv: Vy`davny`chy`j dim Dmy`tra Burago [in Rissian].

6. Zarecz`ka, O.O. (2017) Dzherela indy`vidual`nogo dy`skursu samoproektuvannya (za materialamy` opy`tuvannya) [Sources of individual discourse of self-designing (based on survey by questionnaire)] *Aktual`ni problemy` psy`xologiyi. Psy`xologichna germenevty`ka – Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics*. Kyiv - Zhytomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka [I. Franko Univ. Publ.] [in Ukrainian].

7. Zarecz`ka, O.O. (2016) Dy`skursy`vni prakty`ky` samoproektuvannya dorosly`x [Discursive practices of self-designing in adults]. *Samoproektuvannya osoby`stosti u dy`skursy`vnomu prostori – Self-designing of personality in a discursive space*. Chepelyeva N.V. (Ed.). Kyiv: Pedagogichna dumka. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

8. Zarecz`ka, O.O. (2016) Pro osobly`vosti zastosuvannya naraty`vnogo pidxodu u prakty`ci kry`zovogo konsul`tuvannya [On the peculiarities of the application of the narrative approach in the practice of crisis counseling]. *Osoby`stist` v umovax kry`zovy`x vy`kly`kiv suchasnosti: Materialy` metodologichnogo seminaru NAPN Ukrayiny – Personality in the context of the crisis challenges of the present: Materials of the methodological seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine*. (pp. 262-268). Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/704987/1/Mater_metodol_sem.pdf [in Ukrainian].

9. Zarecz`ka, O.O. (2018) Refleksy`vny`j aspekt samoproektuvannya dorosloyi osoby`stosti [Reflexive aspect of self-design of an adult]. *Psy`xologiya svidomosti: teoriya i prakty`ka naukovy`x doslidzhen: Tezy` II mizhnarodnoyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi – Psychology of consciousness: the theory and practice of scientific research: Abstracts of the II International Scientific and Practical Conference.* Retrieved from: http://pc.phdpu.edu.ua/images/tezy_2018.pdf [in Ukrainian].

10. Rudnickaja, S. (2017) Prototekst kak osnova «Ja» teksta v narrativnyh praktikah samoproektirovanija lichnosti [Prototext as the basis of "Self-text" in narrative applications of personality's self-designing]. *Aktual`ni problemy` psy`xologiyi. Psy`xologichna germenevty`ka – Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics*. Kyiv - Zhytomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka [I. Franko Univ. Publ.] [in Rissian].

11. Chepeleva, N.V. (2017) Teoretiko-metodologicheskie osnovy razrabotki normativnoj modeli samoproektirovanija lichnosti [Theoretical and methodological foundations of create of the normative model of discursive personality self-designing]. *Aktual`ni problemy` psy`xologiyi. Psy`xologichna germenevty`ka – Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics*. Kyiv - Zhytomyr: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka [I. Franko Univ. Publ.] [in Rissian].

12. Chepeleva, N.V. (2015) *Tekst i chy`tach: posibny`k* [Text and Reader: Guide]. Zhytomyr. I. Franko Univ. Publ. 124. [in Ukrainian].

УДК 159.923.2

Шиловська О.М.

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ДО САМОПРОЕКТУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ

Анотація. *Стаття присвячена теоретичному дослідженню особливостей застосування дискурсивних технологій самопроектування в підлітковому віці. Показано, що старший підлітковий вік є найбільш сензитивним для перших спроб самопроектування. Однак початок процесу самопроектування залежить від рівня розвитку особистості та її успішності в соціумі.*

Самопроектування у підлітковому віці передбачає створення проекту власного «Я» на основі інтерпретації та часткової реінтерпретації пережитих життєвих подій, як своїх власних, так і подій, що відбуваються у житті значимого іншого.

Визначено, що, розвиваючи здатність до самопроектування, необхідно застосовувати наступні дискурсивні технології: технологія виокремлення теми висловлювань; технологія інформаційного діалогу; технологія наративізації життєвого досвіду; технологія смислового діалогу.

Розвиток у підлітка здатності самостійно планувати своє життя, виходячи із власної системи цінностей та розвиток часової перспективи є важливою передумовою розвитку у дитини здатності до самопроектування.

У ранньому підлітковому віці, внаслідок недостатньо сформованого образу «Я», дитина також може породжувати саме соціальний проект. Однак дані проекти вже суттєво зумовлює референтна група. Це можуть бути як члени сім'ї, так і коло друзів, однолітків, на систему цінностей яких дитина орієнтується і часто сприймає її як власну.

Починаючи із середнього підліткового віку дитина може будувати проекти на основі власного образу «Я». Однак на етапі середнього підліткового віку цей образ ще не є достатньо стійкою структурою. Під впливом соціокультурного оточення підліток змінює образ власного «Я», внаслідок чого змінюється і його життєвий проект.

Ключові слова: *самопроектування, дискурсивні технології, життєвий проект, підлітковий вік, саморозуміння, самопізнання, система цінностей.*

Шиловская Е.Н. Технологии развития способностей самопроектирования у подростков.

Аннотация. *Статья посвящена теоретическому исследованию особенностей применения дискурсивных технологий самопроектирования в подростковом возрасте. Показано, что старший подростковый возраст является наиболее сензитивным для первых попыток самопроектирования. Однако начало процесса самопроектирования зависит от уровня развития личности и её успешности в социуме.*

Самопроектирование в подростковом возрасте предусматривает создание проекта собственного «Я» на основе интерпретации и частичной реинтерпретации пережитых жизненных событий, как своих собственных, так и происходящих в жизни значимого другого.

Определено, что, развивая способность к самопроектированию, необходимо применять следующие дискурсивные технологии: технология выделения темы высказываний; технология информационного диалога; технология нарративизации жизненного опыта; технология смыслового диалога.

Развитие у подростка способности самостоятельно планировать свою жизнь, исходя из собственной системы ценностей и развития временной перспективы, является важной предпосылкой развития у ребенка способности к самопроектированию.

В раннем подростковом возрасте, вследствие недостаточно сформированного образа «Я», ребёнок может порождать социальный проект. Однако данные проекты существенно обусловливает референтная группа. Это могут быть как члены семьи, так и круг друзей, сверстников, на систему ценностей которых ребёнок ориентируется и часто воспринимает её как свою собственную.

Начиная со среднего подросткового возраста, ребёнок может строить проекты на основе собственного образа «Я». Однако на этапе среднего подросткового возраста этот образ еще не является достаточно устойчивой структурой. Под влиянием социокультурного окружения подросток меняет образ собственного «Я», в результате чего меняется и его жизненный проект.

Ключевые слова: *самопроектирование, дискурсивные технологии, жизненный проект, подростковый возраст, самопонимание, самопознание, система ценностей*.

Shilovska O.M. Tehngology development of self-designing abilities in adolescents

Abstracts. *The article is devoted to a theoretical study of the peculiarities of the application of discursive self- designing practices in adolescence.*

The older teenage age is most susceptible to the first attempts of self- designing. However, the beginning of the process of self- designing depends on the level of personality development and its success in society

Self-projecting in adolescence involves the creation of a project of its own "I" on the basis of interpretation and partial reinterpretation of the past life events, both their own and the events taking place in the life of a meaningful other.

It is determined that, developing the ability to self-design, it is necessary to apply the following discursive technologies: the technology of distinguishing the topic of utterances; information dialogue technology; technology of naratvitization of life experience; semantic dialogue technology.

The development of an adolescent's ability to independently plan his life based on his own system of values and the development of a time perspective is an important prerequisite for the child's ability to self-designing.

In the early adolescence, due to the insufficiently developed image of the "I", the child can also generate the social project itself. However, these projects are already significantly attributable to the reference group. It can be both family members and circle of friends, peers, whose system of values the child directs and often perceives it as their own.

Starting from the middle adolescence, the child can build projects based on his own "I". However, at the stage of middle adolescence, this image is not yet sufficiently stable structure. Under the influence of the socio-cultural environment, the teenager changes the image of his own "I", which also changes his life project.

Key words: *self-designing, discourse practices, life project, communicative competence, self-understanding, self-knowledge, time perspective.*

Актуальність Перед психологічною наукою сьогодні стоїть ряд складних проблем, що пов'язані з вивченням особливостей розвитку особистості в умовах соціальної, політичної, економічної нестабільності. Підлітки є однією з найменш захищених вікових категорій нашого суспільства, тому процес соціальної адаптації цієї категорії учнів відбувається найбільш складно.

Сучасний етап розвитку підлітків характеризується прискоренням статевого дозрівання, зниженням цінності навчальної функції, відсутністю взірців для наслідування, загальними проблемами фізіологічного та психічного розвитка. Перед підлітком стоїть безліч проблем, пов'язаних з його самовизначенням, самореалізацією, психічним здоров'ям, які позначаються на становленні «Я». Дані аспекти впливають на формування свідомості та самосвідомості особистості підліткового віку.

Актуальність дослідження зумовлена новим підходом до вивчення психологічних особливостей підлітків, в основі якого погляд на особистість як автора власного життя, здатного до саморозвитку в рамках соціокультурного контексту.

Постановка проблеми. Становлення життєвого простору людини обумовлює її здатність здійснювати життєві вибори або приймати життєві рішення. Р.Мей в своїх дослідженнях зауважував, що життя людини є моделлю потенційних можливостей [6]. Успішність реалізації цієї моделі значною мірою зумовлюється її здатністю до самоаналізу, саморозуміння і побудови унікальної життєвої траєкторії на основі індивідуальних життєвих цінностей і сенсів, а не соціальних стереотипів. На нашу думку, практики самопроектування в підлітковому віці повинні також забезпечувати розвиток здатності дитини до самоаналізу, саморозуміння, відкриття можливості знаходити сенс у життєвих подіях, здатності до самостійного вибору однієї можливості з багатьох у ситуаціях життєвого вибору.

Однак мислення підлітка відрізняється критичністю, формальною, жорсткою логікою. На будь-яке запитання він прагне отримати однозначну відповідь й оцінку: істина чи брехня, так чи ні. Разом з тим, вдосконалення та розвиток когнітивних здібностей приводять підлітків до самоаналізу і самокритики, внаслідок чого розвивається нова форма егоцентризму, що проявляється як феномен уявлюваної аудиторії (припущення, що люди постійно спостерігають і оцінюють тебе). Результатом даного феномену є поведінка підлітка «як

на сцені»; наявність персонального міфу (переконаність у власній винятковості, унікальності особистих переживань, невразливості).

Максималізм, який властивий підлітку, не дає можливості для переосмислення і реконструювання власного досвіду. Разом з тим, усвідомлення досвіду в підлітковому віці значною мірою залежить від референтного оточення, передусім «уявлюваної аудиторії», для якої підліток малює той образ і з тим життєвим досвідом, який буде прийнятий цією аудиторією.

Таким чином **мету** нашого дослідження ми вбачаємо в теоретичному обґрунтуванні застосування дискурсивних технологій самопроектування, що спрямовані на особистісний розвиток підлітка.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Старший підлітковий вік є найбільш сензитивним для перших спроб самопроектування. Однак початок процесу самопроектування залежить від рівня розвитку особистості та її успішності в соціумі.

Самопроектування в підлітковому віці ми розглядаємо як розвиток можливості самостійно робити певний життєвий вибір та нести за нього відповідальність. Зауважимо, що процес життєвого вибору включає в себе не лише готовність підлітка до конкретних дій, спрямованих на реалізацію цього вибору, але й вибір власних цінностей, переконань, інтересів. Щоб процес самопроектування був максимально успішним, підліток найменшою мірою при виборі власної системи життєвих перспектив, цінностей тощо повинен бути орієнтований на референтне оточення. Разом тим самопроектування у підлітковому віці передбачає створення проекту власного «Я» на основі інтерпретації та часткової реінтерпретації пережитих життєвих подій, як своїх власних, так і подій, що відбуваються в житті значимого іншого.

Однак в ранньому підлітковому віці не варто розглядати самопроектування як процес, що є вагомим чинником особистісного розвитку. Життєві проекти підлітка постійно змінюються, залежно від соціального оточення дитини, зміни її інтересів, бажань, прагнень. Як правило такі проекти будуються на основі певних соціальних зразків, які підліток обирає для себе в референтній групі. Щоб із соціально присвоєного проекту в підлітка зародився власний проект, насамперед, необхідно розвивати наративні способи осмислення дійсності та власного «Я».

Ранній підлітковий, як і молодший шкільний вік, характеризується тим, що дитині ще досить складно створити проект

свого майбутнього «Я». І в даному випадку ми говоримо не лише про проект власного життя, але й про проект ідеального «Я» підлітка. Намагаючись створити проект власного майбутнього, дитина спирається на зразки, що існують у соціумі, не аналізуючи їх, не усвідомлюючи, що необхідно для втілення її проекту, не замислюючись над тим, яким чином можна досягнути бажаного. Як правило образ власного «Я», як і обриси свого майбутнього змальовуються із соціально значимих, успішних, відомих персонажів. Таким чином дитина при породженні певних життєвих смислів користується стратегією стереотипізування, копіюючи і привласнюючи смисли задані суспільством і сприймаючи їх як свої власні. На даному етапі свого розвитку підліток породжує не проекти, а, радше тексти-висловлювання, як короткий, поверхневий підсумок інформації, що сприйнята ним із соціуму. Такі висловлювання не є способом організації особистого досвіду, оскільки дитина не завжди в змозі чітко виокремити тему і суть власних висловлювань, не говорячи вже про висловлювання інших. З нашої точки зору це може бути наслідком кількох причин. Насамперед, низької комунікативної компетентності сучасних підлітків, невмінням усвідомлювати та аналізувати тексти, робити власні висновки, вести змістовний діалог не лише з автором тексту, але й у повсякденному житті. Крім того, внаслідок «проковтування» великої кількості інформації, що іноді не піддається контролю, у підлітка формується фрагментарне мислення [2]. З огляду на мозаїчність подання інформації й рознесення пов'язаних подій у часі мозок просто не в змозі усвідомити та зрозуміти зв'язки між фактами. Підліток починає сприймати навколишній світ через короткий, яскравий сюжет чи образ. Таким чином життєві наративи підлітка також набувають стислого яскравого сюжету, який не осмислюється, часто не усвідомлюється на достатньому рівні і, як наслідок, зникає, надаючи місце такому ж яскравому короткочасному сюжету. Такі сюжети часто не мають логіки, структури, завершеності та осмислення в дійсності.

Звернемо також увагу на те, що сучасний підліток часто не здатний адекватно передати відповідні думки автора прочитаного твору. Зміст цілого тексту вислизає від розуміння, читачеві набагато легше створити власний текст, а найкраще — презентацію з короткими, не зв'язаними між собою фразами. На наших очах під впливом інтернет-технологій відбувається заміна текстоцентричного мислення фрагментарним.

Однак, починаючи із середнього підліткового віку, певна частина дітей здатна втілити проект власного «Я» в наративні тексти. Часто сюжет цих наративних текстів може бути взятий із соціальних зразків, разом з тим він наповнений власними героями, подіями, переживаннями та власним ставленням. Такі проекти часто не структуровані з точки зору часової перспективи, часто дитина не розуміє, які внутрішні ресурси необхідні для їх досягнення. Крім того, під впливом соціокультурного оточення підліток змінює образ власного «Я», внаслідок чого змінюється і його життєвий проект.

Перераховані особливості закривають можливості для розвитку здатності дитини до самопроектування. Тому постало питання використання в роботі з підлітками дискурсивних технологій, спрямованих на розвиток такої здатності.

Однією з таких технологій, що доцільно було б застосовувати з дітьми молодшого та середнього підліткового віку, за Н.В.Чепелєвою та С.Ю.Рудницькою [7], є технологія виокремлення теми висловлювань. Дана технологія, на наш погляд, повинна забезпечувати розвиток наступних психологічних особливостей:

- вміння відтворювати основний зміст висловлювання відповідно до поставленої мети;
- вміння виокремлювати ключові слова і фрази в повідомленні, висловлюванні, літературному тексті;
- вміння виокремити тему висловлювання, тексту;
- вміння побудувати висловлювання, зрозуміле для інших;
- вміння висловити власні почуття та емоції від прочитаного тексту;
- вміння висловлювати і відстоювати власну думку щодо подій відображених у висловлюванні чи тексті;
- розвиток когнітивних операцій розуміння.

Н.В. Чепелєва зауважує, що технологія виокремлення теми висловлювань реалізується через вміння ставити запитання, які дозволяють утримувати в пам'яті життєвий матеріал. На наш погляд, розвиток вміння ставити запитання щодо свого майбутнього в підлітковому віці відкриває можливість діагностувати наявність власних ресурсів для реалізації своїх задумів і бажань [7].

Особа підліткового віку часто не розуміє різницю між бажанням і метою, між планами батьків на його майбутнє та власним вибором, між мрією та метою. Максималізм підлітка і його залежність від

референтної групи не дають можливості для самостійного переосмислення подій власного життя, а тим більш, його планування майбутнього. Критичність, формальність, жорсткість мислення дитини, а іноді й механізми захисту сприяють породженню в підлітків певних історій «про себе для інших», які важко піддаються переосмисленню та реконструюванню. Часто підліток транслює ці історії, щоб бути значимим і прийнятим у соціумі, не замислюючись над тим, наскільки важливою, вагомою є ця історія особисто для нього. Технологія інформаційного діалогу за Н.В.Чепелєвою та С.Ю.Рудницькою [7] є початковою фазою взаємодії особистості зі своїм життєвим текстом, що дозволяє означити власну реальність та організувати її. На наш погляд, використання даної технології передбачає:

- розвиток у підлітка вміння самостійно планувати життєві події на найближчу перспективу;
- розвиток здатності виокремлювати значущі умови досягнення цілей як у актуальній ситуації, так і в перспективному майбутньому;
- розвиток вміння спрямувати свої зусилля на досягнення поставленої мети;
- вміння усвідомлено планувати власну діяльність, ставити перед собою реалістичні, деталізовані, ієрархічні та стійкі цілі;
- розвиток здатності адекватно оцінити власні досягнення, виявити допущені помилки і покращити результат діяльності;
- розвиток гнучкості та самостійності мислення.

Технологія інформаційного діалогу реалізується в процесі навчання підлітка вмінню ставити запитання та знаходити на них відповіді. Зокрема, навчаючи дитину породжувати власні «Я-тексти», які хоча б частково не будуть повторювати соціальні кліше, можливо ставити наступні запитання:

«Чого у своєму житті я хочу найбільше? Що приносить мені найбільшу радість?

Що б мені хотілося мати через 5,10,15 років? Прибери із свого життя перешкоди, які заважають здійсненню бажання. Твоє бажання стає метою. Сформулюй свою мету. Які в мене є здібності, щоб досягнути цієї мети? Як я використовую свої здібності? Які ще здібності мені необхідні? Що я буду робити для їх розвитку? Хто і що допоможе розвивати ці здібності? Ким я стаю з новими здібностями? Чому для мене важливо бути таким? Що для мене важливо в здійсненні

мого бажання? Чому для інших важливо, щоб моє бажання здійснилося?».

Як свідчать результати попереднього дослідження, [4] найбільш сензитивним для перших спроб самопроектування є старший підлітковий вік.

На даному етапі розвитку в дитини особливо яскраво проявляється інтерес до себе, власних якостей, потреба в порівнянні себе з іншими, оцінці власного «Я», що відкриває можливості для розвитку здатності до самопроектування. З'являється прагнення до змін свого «Я», що передбачає виникнення спрямованості підлітка на розвиток позитивних якостей власної особистості та подолання негативних. Однак порівняно невеликий життєвий досвід, ще не сформований світогляд, нестійкий образ ідеального «Я» породжують суперечності між потребою в саморозвитку, самовихованні та невмінням реалізувати дану потребу.

Почуття дорослості спонукає підлітка не лише проаналізувати значимість власного «Я», переосмислити ретроспективу свого життєвого досвіду, але й планувати особисте майбутнє і власне «Я» в цьому майбутньому.

У підлітковому віці розвиток самосвідомості зумовлює появу здатності керувати власною поведінкою, зумовлюючи соціальне зростання щодо визначення нової «внутрішньої позиції», в основі якої лежить прагнення бути відповідальним за себе, свої особистісні якості, свої погляди й переконання.

Самоствердження підлітка пов'язано з «відокремленістю» від інших; прагненням до рольового самовизначення; потребою бути самоцінним, визнаним, незалежним; стати об'єктом уваги інших; «показати» себе, набути впевненості в собі.

Зважаючи на вказані особливості підліткового віку, ми вважаємо, що з віком зростає здатність підлітка планувати своє життя, аналізувати та оцінювати власні досягнення, робити адекватні висновки, що, на нашу думку, може сприяти розвитку процесів самопроектування в дітей підліткового віку.

Важливим, на наш погляд, є також розвиток здатності до усвідомленого планування діяльності, оскільки це дає можливість спрямувати свої зусилля на досягнення поставленої мети. Однак, за результатами нашого дослідження, лише невелика кількість підлітків здатні усвідомлено планувати власну діяльність, ставити перед собою реалістичні, деталізовані, ієрархічні та стійкі цілі.

Саме ця частина досліджуваних підліткового віку знаходиться в межах соціального виміру особистісного розвитку. Дитина починає сприймати, осмислювати соціокультурні тексти і на їх основі створює власні сюжети, де може бути відображений і ретроспективний досвід, і перспективні плани на майбутнє. Основним способом текстоутворення на цьому рівні є наратив, хоча часто він насичений чужими цитатами [7].

Таким чином, розвиваючи в старших підлітків здатність до самопроектування, доцільно використовувати технологію наративізації життєвого досвіду, як процес побудови життєвих планів особистості.

Однак, щоб будувати власні життєві плани, дитині необхідно мати власну систему ціннісних орієнтацій. Зрозуміло, що система ціннісних орієнтацій у даному віці ще не сформована, разом з тим спрямованість підлітка на пошуки, виявлення та реалізацію своєї індивідуальності, унікальності в системі соціальних зв'язків призводить до присвоєння або заперечення цінностей, що існують у соціумі.

В психологічній літературі виокремлені наступні фази процесу формування ціннісних орієнтацій:

- присвоєння цінностей особистістю, формування Образу Світу;
- перетворення особистості на основі цінностей, формування Образу «Я»;
- проектування – самопроектування, формування Образу Майбутнього [3].

Присвоєння цінностей особистістю, формування образу світу відбувається в процесі безперервного діалогу «Я-Інший». Діалог з іншим у соціальному відношенні відкриває «Я» його зовнішню складову, що зумовлена потребами суспільства. Це дуже важливо для самопізнання, розкриття унікальності власного «Я».

Наративізація як дискурсивна технологія створюється завжди у діалозі з іншим, у тому рахунку, внутрішнім Іншим [7].

Формування образу «Я» та образу майбутнього неможливе без вміння підлітка встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями сьогодення та майбутнім, що планується дитиною.

Таким чином застосування наративної технології, що забезпечує розвиток здатності підлітка до самопроектування, передбачає:

- розвиток вміння дитини встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;

- вміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення, події, що відбуваються в житті дитини;
- розвиток вміння планувати життєві події, виходячи з власної системи цінностей;
- розвиток комунікативної компетентності, що забезпечує вміння вести діалог у системі «Я-Інший» та з внутрішнім Іншим.
- розвиток гнучкості та самостійності, що забезпечують здатність адекватно реагувати на ситуацію, швидко і своєчасно планувати свою діяльність і поведінку, розробляти програму дій для досягнення мети;
- розвиток вміння оцінити результати власної діяльності;
- формування цілісної ідентичності як умови розвитку особистісної зрілості, що відкриває можливість до перших спроб самостійної побудови життєвого проекту.

Варто також зауважити, що спілкування з однолітками в підлітковому віці, на відміну від молодшого шкільного, займає провідну позицію. Саме в стосунках з однолітками дитина підліткового віку прагне реалізувати свою особистість, визначити свої можливості в спілкуванні, визначити риси та якості, які є значимими не лише для неї, але й для референтного оточення. Таким чином. «Я» підлітка в процесі спілкування набуває якості, яку О.Б.Старовойтенко [5] називає «необхідністю іншого». Автор зауважує, що в процесі формування ставлення до Іншого й до себе формується діалогічність, завдяки якій дитина може визначити ставлення до себе та до Іншого. Як правило, для підлітка це значимий Інший. Саме тому дитина молодшого та середнього підліткового віку часто оцінює себе, враховуючи точку зору значимого Іншого, і часто сприймаючи й відстоюючи її як свою власну. Ближче до старшого підліткового віку, на наш погляд, починає формуватися якість, яку О.Б.Старовойтенко [5] називає «можливістю себе». Саме ця якість, на думку дослідниці, втілюється в життєвому проекті особистості. Однак, щоб у просторах «Я в Іншому», «Інший в Я», «Я у собі» могли розвиватися і вдосконалюватися якості «Я», необхідна активність і самостійність підлітка, розвиток його суб'єктності. На наш погляд, це відбувається завдяки використанню технології побудови смислового діалогу. В підлітковому віці застосування даної технології передбачає:

- розвиток вміння визначати тему й основну думку прочитаного твору чи висловлювання Іншого;

- розвиток вміння знаходити у тексті чи висловлюванні Іншого слова з найбільшим смисловим навантаженням;
- вміння формулювати власні запитання за змістом прочитаного твору чи отриманої інформації;
- розвиток вміння встановлювати смислові та причинно-наслідкові зв'язки між подіями тексту чи життєвими подіями;
- вміння визначати смислову позиція автора та свою власну і на основі цього вести діалог.

Висновки. Підсумовуючи викладені вище погляди, ми припускаємо, що розвиваючи здатність до самопроектування у дітей підліткового віку, необхідно застосовувати наступні технології:

- технологія виокремлення теми висловлювань, що відкриває можливість діагностувати наявність власних ресурсів для здійснення життєвих планів дитини;
- технології наративізації життєвого досвіду як процес побудови життєвих планів особистості;
- технологія смислового діалогу, що забезпечує розвиток і вдосконалення власного «Я».

Література

1. Введение в практическую социальную психологию/ под ред. Ю.М.Жукова, Л.А. Петровской, О.В.Соловьевой. – М. : Смысл, 1996. – С.156
2. Коритнікова Н. М. Фрагментарність сприйняття підлітком навколишнього світу / Н. М. Коритнікова // Економіка в школах України : наук.-метод. журн. – 2014. – № 10. – С. 31–32.
3. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции /Д.А.Леонтьев // Вопросы философии, 1996. – № 6. – С.34–42.
4. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелєвої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.
5. Старовойтенко Е.Б. Возможности Я в отношении к другому: герменевтика и рефлексия [Электронный ресурс] /Е.Б.Старовойтенко //Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2013. – Т.10. – №4. – С.121–142. – Режим доступу: https://psyjournal.hse.ru/ data/2014/06/04/1323617334/Starovoitenko_10-04p121-142.pdf
6. Хьелл Л.,Зиглер Д. Теории личности.– СПб : Питер,1997.– 606 с.

7.Чепелєва Н.В.. Рудницька Ю.С. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроектування / Н.В.Чепелєва, С.Ю.Рудницька //Педагогіка і психологія. – 2018. – №1. – С.71–77.

References

1.*Vvedenie v prakticheskuju social'nuju psihologiju* (1996) [Introduction to practical social psychology]. Ju.M. Zhukova, L.A. Petrovskaja, O.V.Solov'eva (Eds.) (p.156). – Moscow: Smysl. [in Russian].

2.Koritnikova, N.M. (2014) Fragmentarnist' sprijnjattja pidlitkov navkolishn'ogo svitu [Fragmentation of perception of adolescents of the surrounding world]. *Ekonomika v shkolah Ukraini: naukyvo-metod.zhurnal - Economics in schools of Ukraine: a scientific and methodological journal*. 10.31-32. [in Ukrainian].

3.Leont'ev, D. A. (1996) Cennost' kak mezhdisciplinarnoe ponjatie: opyt mnogomernoj rekonstrukcii [Value as an interdisciplinary concept: the experience of multidimensional reconstruction]. *Voprosy filosofii - Philosophy issues*, 6, 34-42. [in Russian].

4.*Rozuminnja ta interpretacija zhittevogo dosvidu jak chinnik rozvitku osobistosti.* [Understanding and interpreting life experience as a factor in the development of personality Research on the topic]. N.V. Chepeleva (Ed.). Kirovograd: Imeks-LTD. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/1564/ [in Ukrainian].

5.Starovojtenko, E.B. (2013) Vozmozhnosti Ja v otnoshenii k drugomu: germenevtika i refleksija /E.B.Starovojtenko [Opportunities of Me in relation to another: hermeneutics and reflection]. *Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki - Psychology. Journal of Higher School of Economics*. *10* (4). 121-142. Retrieved from https://psyjournal.hse.ru/data/2014/06/04/1323617334/Starovoitenko_10-04p121-142.pdf [in Russian].

6.H'ell, L., & Zigler, D. (1997) *Teorii lichnosti* [Theories of personality]. Saint-Petersburg : Piter. 606. [in Russian].

7.Chepeleva, N.V., & Rudnic'ka, Ju.S. (2018) Psihologichna harakteristika osobistosti, zdatnoї do samoproektuvannja. *Pedagogika i psihologija- Pedagogy and psychology.* 1. 71-77 [in Ukrainian].

УДК 159.923.2

Березко І.В.

СПЕЦИФІКА ДИСКУРСИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ, ЯКІ ВИКЛИКАНІ ОНКОЛОГІЧНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ

Анотація. *Важкі соматичні захворювання, зокрема онкологічні, накладають відбиток на особливості уявлень особистості про потенційний вектор її розвитку. Єдиної стратегії самопроектування, якої дотримуються всі особи, що мають досвід такого захворювання, немає, але вона суттєвим чином залежить від того, як саме особистість сприймає свою історію, що передує захворюванню. Можна розрізнити чотири найбільш вживані стратегії: ігнорування змін, збереження спадковості особистої історії, позбавлення ціннісного баласту та налаштування на кардинальні зміни. Великого значення має контекст, у якому хворий створює свої дискурсивні продукти, та те, який зворотній зв'язок він отримує від свого оточення. Поліфонічність такого зв'язку може надавати можливість хворому побачити свою історію та себе у різних ракурсах. Також у онкологічних хворих є декілька особливих тенденцій ставлення до особистого майбутнього, які відрізняють їх від вибірки здорових людей. Це відчутна впливовість часового виміру «тут і тепер», індивідуальна своєрідність ціннісних виборів щодо себе-майбутнього безвідносно до схвалення соціуму, сконцентрованість життєвих та особистісних проектів на звужених напрямках розвитку. Особливістю самопроектування у онкологічних хворих є їх зацікавленість тілесними практиками та психологічними засобами стабілізації негативних емоційних станів, навколо яких групуються життєві плани.*

Ключові слова*: самопроектування, ідентичність, особиста історія, онкологія.*

Березко И.В. Специфика дискурсивных технологий самопроектирования личности в кризисных жизненных обстоятельствах, вызванных онкологическим заболеванием.

Аннотация. Тяжёлые соматические заболевания, в частности онкологические, накладывают отпечаток на особенности представлений

личности о потенциальном векторе её развития. Единой стратегии самопроектирования, которой придерживаются все личности, имеющие опыт такого заболевания, нет, но она существенным образом зависит от того, как именно личность воспринимает свою историю, предшествующую заболеванию. Можно различить четыре наиболее употребительные стратегии: игнорирование изменений, сохранение наследственности личной истории, избавление от ценностного балласта и настрой на кардинальные перемены. Большое значение имеет контекст, в котором больной создает свои дискурсивные продукты, и то, какую обратную связь он получает от своего окружения. Полифоничность такой связи может давать возможность больному увидеть свою историю и себя в ней в разных ракурсах. Также у онкологических больных есть несколько особенных тенденций отношения к личному будущему, которые отличают их от выборки здоровых людей. Это ощутимая влиятельность временного изменения «здесь и теперь», индивидуальное своеобразие ценностных выборов по отношению к «себе-будущему» безотносительность к одобрению социума, концентрированность жизненных и личностных проектов на суженных направлениях развития. Особенностью самопроектирования у онкологических больных является их заинтересованность телесными практиками и психологическими средствами стабилизации негативных эмоциональных состояний, вокруг которых группируются жизненные планы.

Ключевые слова: самопроектирование, идентичность, личная история, онкология.

Berezko I. Specificity of person self-designing discursive technologies in crisis life circumstances caused by oncological diseases.

Abstract. Hard somatic diseases such as oncology leave traces on peculiarities of a person's ideas about the potential direction of her progress. There is no singular strategy of self-design every person which has the experience of this disease holds on. But it significantly depends on the way in particular that a person assimilates her story before the disease. Four of the most used strategies can be distinguished: ignore of changes, maintenance of personal story heredity, riddance of a value ballast and tuning in cardinal changes. The context, in which an ill person creates his discursive products, and the feedback he receives from his environment both have a great sense. A polyphonic aspect of this connection may afford an opportunity for a patient to see his story and himself in different angles. Also, oncology

patients have a few particular tendencies of personal future attitudes that deviate them from a healthy persons' sample. These are the perceptible influence of "here and now" time dimension, an individual singularity of axiological choices concerning the future himself irrespective to the society's approval, vital and personal projects' concentration on narrowing development trends. The character of oncology patients' self-projecting is their interest in somatic practices and psychological stabilization techniques of negative emotional states around which lifelong plans are grouping.

Key words self-designing, identity, personal history, oncology.

Постановка проблеми. Самопроектування є процесом, який тяжіє до спонтанності та пов'язаної з цим певної хаотичності значно більшою мірою, ніж послідовної та покрокової технологічності. Особливо це актуально у випадках, коли зміни, які відбуваються, є суттєвими та несподіваними, коли у особистій історії з'являються такі вектори життя, що ставлять під загрозу майбутнє особистості, як це може відбуватися, наприклад, під час онкологічного захворювання. Саме таке, пов'язане з ризиком для життя, захворювання значною мірою стимулює ревізію власних ідентичностей особистості, її інтенсивність, появу нових Я-вимірів, відмінних від звичних, вкорінених Я-конструкцій. Під час важкого захворювання ідентичності людини ніби «спливають» на поверхню її свідомості, дотепер вона могла особливо не рефлексувати, хто вона, але зі змінами, які вносить важка хвороба, потенційна множинність її майбутнього досвіду звужується необхідністю вибору тих Я, які вона буде підживлювати, і які, у свою чергу, нададуть їй сили та снаги рухатися вперед. Процеси саморозуміння та дискурсивні практики самопроектування можуть відігравати особливу роль під час складних соматичних захворювань, впливаючи на власну стратегію взаємодії з хворобою. «Особистісний проект може втілюватися у різноманітних дискурсивних формах. Провідною з поміж них є наратив, але, крім нього, як такі форми можуть виступати міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні «версії себе потенційного», програмуючи таким чином власний особистісний розвиток. Інакше кажучи, людина у процесі творення особистісного проекту або «програє» себе, створюючи міфи та легенди про себе, або концептуалізує себе, створюючи особистісний гіпертекст, який базується на тезаурусному осмисленні життя» [8, 18]. Нами протягом тривалого часу були виконані дослідження футурологічних наративів онкологічних хворих [2; 3; 4] , а

також особливостей самопроектування під час онкологічних захворювань.

Мета статті: визначити та узагальнити особливості та специфіку технологій самопроектування в онкологічних хворих.

Основний виклад. Навіть у випадку, коли особистість свідомо прагне активізувати та технологізувати свій саморозвиток, вона стикається з тим, що рухаючись у напрямку змін власних ідентичностей, вона зазвичай робить «крок вперед, та два кроки назад». По-перше, життєві історії, наративи та їх кластери, у яких формуються ідентичності, є досить інертними утвореннями, і навіть коли особистість шукає змін – звичні фрейми є відчутно впливовими. По-друге, під час важкого захворювання зміна ідентичностей та їх потенційний арсенал має певні обмеження у зв'язку зі змінами фізичного стану особистості. Це є надзвичайно суттєвою обставиною, бо під час захворювань, які є небезпечними для життя, і особливо під час та одразу після складного лікування хворий мінімізує всі свої життєві та особистісні проекти до тих, які йому до снаги і, одночасно, хоч деяким чином – надають життєві ресурси. Можливо, про власне самозмінювання та самопроектування на певних етапах такого захворювання навіть не йдеться, «не до жиру, аби живу». Дослідження, які були виконані нами у попередні роки, показують, що отримуючи онкологічний діагноз, особистість досить тривалий час перебуває у стані втрати життєвих орієнтирів та зазнає відчутних емоційних розладів, які набувають розмаху генералізованого деструктивного емоційного «торнадо». Одним із засобів опанування таких розладів є дискурсивні практики, які допомагають структурувати досвід хвороби, інтегрувати у свою історію, транслювати його оточуючим, отримувати зворотній зв'язок, або ж долучатися до дискурсивних практик власного оточення, яке має такий досвід. Останніми роками досвід віртуальних спільнот, у яких відбувається обмін досвідом опанування хвороби, можна вважати суттєвим дискурсивним ресурсом для людей, що мають подібне захворювання.

Опиняючись на початку хвороби сам на сам з власними думками, страхами, тривогами, безпорадністю, панікою, пов'язаними з серйозним захворюванням, що досить часто суб'єктивно відчувається як кораблегин, з почуттям покинутості напризволяще та самотності, особистість робить самостійні спроби впоратися з отриманим «вироком». «Про те, як життя зненацька дає крен, твій корабель зачерпує бортом воду – і в одну мить змінюється вся картина світу, весь

твій звичний побут, уся твоя історія.... Змінюється не тільки розпорядок дня і обсяг фізичної активності, змінюються пріоритети, коло спілкування, самооцінка, соціальна активність, розподіл ресурсів, ставлення до планування ... Радість більше не виникає сама по собі. Її доводиться вирощувати, культивувати, добувати, як забійник з найглибших куточків своєї волі і розсудливості» (Левченко Ольга [olmyshanych]: Живой Журнал. (повідомлення) https://olmyshanych.livejournal.com/ (2012–). URL: https://olmyshanych.livejournal.com/515768.html (01.09.18)). У досвіді немає подібних ситуацій (або вони поодинокі), коли власне життя під загрозою, і шанси на одужання є непевними – дотепер майбутнє мало обриси, було потенційно аксіоматично ймовірним, серйозна ж хвороба ставить на майбутньому великий знак запитання. Наративи, які пишуть онкологічні хворі на даному етапі захворювання, бувають переобтяжені екзистенційними запитаннями, завдяки яким хворий прагне свою життєву історію узгоджувати з поточним розвитком подій.

На цьому етапі є декілька базових стратегій ревізії життєвого досвіду та ставлення до власних ідентичностей:

- Хвороба не сприймається як суттєва зміна життєвого фарватеру. Хворий, не зважаючи на відчутні зміни у житті, прагне утримати звичний спосіб життя, закриваючи очі на те, що зміни є невідворотними. Стратегія: ігнорувати зміни. Питання про необхідність зміни ідентичностей не виникає.
- Захворювання сприймається як вимушена перерва у самореалізації, історія ніби переривається на «антракт», але сформовані ідентичності не втрачають впливовості у ціннісному просторі особистості. Стратегія: утримати набуте, зберегти ідентичності, хвороба сприймається як виклик зміни константності ціннісної сфери.
- Історія, що передує хворобі, сприймається як «неправильна», події якої призвели до захворювання, а власні ідентичності (принаймні деякі) тавруються як такі, що стали причиною життєвої кризи та захворювання. Стратегія: «перекреслити» незадовільне, «виправитися», почати «з чистого аркуша», стати іншим.
- Історія життя до хвороби сприймається як вияв пасивної самореалізації. Особистість вважає, що її досвід був обмежений певними життєвими проектами, які були значною мірою ініційовані зовнішніми факторами, «нав'язані» їй. Під час хвороби та ремісії

вона «інвентаризує» свої ідентичності, що інколи призводить до відчутно «генерального» прибирання у ціннісному просторі. Стратегія: позбутися зайвого, залишите «своє».

Процес самопроектування значною мірою залежить власне від того, з якою стратегією усвідомлення життєвого досвіду до хвороби «стартує» особистість, і її ставлення до ідентичностей, які вже є в її арсеналі. Тут, власне, може відбуватися поява варіантів дальшого алгоритму самопроектування з відчутною різницею у змістовних характеристиках.

Крім того, ще одним важливим фактором, який буде впливати на стратегії проектування майбутнього та себе у майбутньому, є характер взаємодії хворого з його значущим оточенням, яке також може відчутно коректувати вектор спрямування змін особистості. Дуже важливо те, що коли у хворого є наратив про розвиток подій, які відбуваються власне після отриманого діагнозу – чи є у нього «слухачі» або «читачі», від яких він може отримати зворотній зв'язок щодо цих нових сторінок його історії. Наратив може бути емоційно забарвлений, або такий, у якому автор скупо утримується від того, щоб «емоціонувати», може бути різний «жанр» його оповіді, але від того, як сприймають його історію оточуючі – залежить певним чином і те, як буде розвиватися така історія. Наприклад, якщо оточення починає «ойкати» та бідкатися, то воно таким самим спонукає хворого акцентуватися на своїй слабкості, уразливості, або ж, навпаки, заперечувати власну «безнадійність». Якщо «слухачі» наполягають, що хвороба – це лише випробування, яке «зробить тебе сильнішим», то у хворого може виникнути спокуса приховати власну безпорадність, відчуття надмірності випробування, та почати бравувати «так, я Кощій Безсмертний», або ж наратив набуває форми героїчного епосу. «Тримайся», «ти сильна», «ти впораєшся», «все буде добре», – тобі напишуть це десятки разів, сотні разів, тисячі разів!» [6], але інколи таке «тримайся» і спонукання до «боротьби» з раком викликає у хворих й роздратування. «Занадто багато людей надмірно шанобливо торочать: «Ти така хоробра!»... Що такого мужнього в тому, щоб мати рак? Одного разу отримавши це, який у нас вибір? Але найгірше – це безглузді розмови про мужню боротьбу пацієнта з раком, що найчастіше закінчується поразкою. Скільки некрологів ви бачите, де написано, що такий-то і такий-то зазнав поразки в мужній боротьбі з раком! Я ненавиджу це! Я абсолютно ненавиджу це! Якби хтось написав таке в моєму некролозі, я б повернулася і вбила його!» [9, 183]

Може бути і так, що зворотній зв'язок звучить поліфонічно, і хворий чує з різних боків те, що може викликати у нього когнітивний дисонанс, а може – з іншого боку – спонукати поглянути на власну історію у новому ракурсі.

Отже, у хворого є історія щодо особистого минулого, наратив про події, які відбуваються з ним після отримання діагнозу, після чого виникає питання: чи до снаги йому планувати майбутнє? У більшості онкологічних хворих з'являється декілька тенденцій, які суттєвими чином відрізняють їх ставлення до майбутнього від вибірки здорових людей:

- Вимір «тут і тепер» є відчутно впливовішим, ніж «колись» та «можливо». Звичайно, майбутнє також фігурує у наративах онкологічних хворих, але потенційно ймовірне поступається реальності здійсненного найближчим часом. І зміна ідентичностей також відбувається з урахуванням того, наскільки реальною вона є у гіпотетично стислі строки. «І тепер у мене є ЗАРАЗ (*виділено автором*) – дивовижний час, коли кожен момент в кайф, коли кожна подія має особливе значення, коли кожна людина посланник Творця. Коли кожен день іде за місяць. Коли кожен місяць ціною в рік. А рік – це ціле Життя. Коли кожне слово, почуте і не почуте, на вагу золота».

(Реутова Людмила, 9 червня 2017 р. Facebook : соціальна мережа (повідомлення). URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid= 1438723312852804 &id=100001454465997 (01.09.18))

- Ціннісні пріоритети щодо проектів майбутнього хворого можуть бути досить незвичними, іноді навіть дивними з точки зору оточення. Це, звичайно, не завжди так, але онкологічні хворі відчутним чином, у порівнянні з вибіркою здорових людей, не зважають на те, наскільки їх планування майбутнього та, відповідно, себе-майбутнього, викликає схвалення соціуму. Тому інколи особистість планує такі зміни власних якостей, що можуть символізувати особливі тенденції, мотивація яких не є очевидною для оточення даної людини. «Відповідно до певного життєвого етапу процес особистісного конструювання може спрямовуватися, наприклад, на посилення індивідуальної своєрідності, що потребує активнішого ідентифікування. Подібні самовизначальні періоди, спровоковані життєвими кризами, зазвичай змінюються на

протилежні, спрямовані на посилення власної соціальності…» [7, 43]

- Якщо хворий планує зміни щодо себе-майбутнього, то вони досить часто є чітко визначеними, й нова ідентичність, яку він вважає принадною, як правило концентрує на собі увагу, зусилля, енергію хворого, при цьому багато потенційно можливих варіантів Я фільтруються як такі, на які бракує часу та зусиль.

Людина, яка має досвід важкої хвороби, фактично змушена приділяти багато уваги власному тілу. Це позначається і на тому, що проектуючи себе-майбутнього, хворий не «літає у хмарах», а відчуває, від яких буденних речей залежать його плани, і тканина такого буденного – це фізичний стан. Більшість онкологічних хворих шукають способи стабілізувати, зміцнити своє тіло, і навколо цієї мети часто обертаються решта їх проектів. Особливе значення має не лише власне процес змін, у який занурюється хворий, а збільшення його чутливості до свого тіла та його потреб. На початку це формується як здатність на постійній основі дослухатися до нюансів власного самопочуття, а потім – методом проб та помилок – шукати можливість нейтралізувати проблемні стани, знаходити ресурси для зміцнення вразливих місць. У контексті самопроектування плани щодо себе майбутнього формулюються у хворих з онкологічним захворюванням як бажання трансформувати себе тілесно, стати більш витривалим, навчитися стабілізувати роботу організму. Більшість хворих шукає інтуїтивно власні варіанти тілесного зцілення, які інколи бувають відчутно ризикованими, але для онкологічного хворого ризик – зазвичай це фактично образ життя. Інша частина – з великою зацікавленістю вбирає досвід тих, хто знаходиться у ремісії завдяки певним практикам: тілесним, харчовим, психологічним, але при цьому критичність у сприйманні такого досвіду інших теж є досить високою. Обмін досвідом таких практик зараз є більш поширеним завдяки збільшенню популярності спільнот у віртуальному просторі. Такі спільноти надають можливість хворому обирати варіанти життєвих проектів, які резонують з його ціннісною системою, і рухатися у напрямку таких само-трансформацій, які йому імпонують.

З іншого боку – тілесними практиками самопроектування під час онкологічного захворювання не обмежується, суттєвим чином змінюються й психологічні опції. «Кожному доведеться здійснити глибоку «інвентаризацію» свого психічного, особистісного, життєвого «спорядження», перевірити його на міцність, усвідомити всі сильні і

слабкі сторони, зважити надійність своїх життєвих, людських опор, побудувати ці опори, щоб знову встояти» [1, 214].

Індикатором та каталізатором психологічних змін під час захворювання є емоційні стани особистості, які вона намагається вербалізувати або іншим способом когнітивно означити. Емоції та почуття – це «точка доступу» до ціннісного простору та ідентичностей, які, подібно атлантам, тримають ці конструкції на своїх «плечах». Емоційний дисонанс, яких нерідко є супутником онкологічного захворювання, не є лише поточною реакцією, він вбирає у себе і попередній досвід, у якому були схожі ситуації, які нашаровуються на актуальні переживання. Наприклад, онкологічне захворювання активує певну негативну емоцію, наприклад страх. Це не означає, що він є лише локально викликаним поточними подіями, головним чином страх (смерті, втрати працездатності, тощо) резонує з певним досвідом, який вже мав місце у минулому, можливо під час втрати близьких або значущих інших, життєвих поразок у двобої з обставинами, невдалих спроб змінювати власне життя, і емоційний досвід, який був набутий у таких ситуаціях, зазвичай залишається у вигляді «емоційних консервів», або «бомб уповільненої дії», які починають вибухати після того, як актуалізується страх, викликаний поточною ситуацією. Ідентичності, які можуть актуалізуватися після такого масового вибуху, мають здатність паралізувати хворого, позбавляти його відчуття здатності упоратися з власними проблемами. Водночас ця «вибухова хвиля» піднімає на поверхню багато ціннісних конструкцій, які зберігалися у внутрішньому просторі «мертвим вантажем», непомітно обтяжуючи особистість власними несвідомими настановами, і власне факт їх виявлення, «coming out» дозволяє хворому ідентифікувати власні вразливі місця, і почати щось з ними робити. Дуже часто під час хвороби процес самозмінювання починається саме з усвідомлення певних установок та пов'язаних з ними ідентичностей, які хворим сприймаються як «те, яким я не хочу бути».

Водночас, поринувши у відтінки чорного та сірого палітри негативних почуттів, особистість шукає і ресурсні емоційні стани. Онкологічні хворі надзвичайно винахідливі у пошуках того, що допомагає «схопитися за соломинку» у складній ситуації, чинячи опір безнадії та розпачу. Якщо позитивна емоція навіть ледь жевріє, хворий здатен відкопати її під руїнами відчаю та зневіри, та «роздмухати» з неї такі ціннісні вогнища, які дозволяють йому мобілізуватися та концентруватися у напрямку одужання. Знову ж таки, й позитивна

емоція є індикатором існування певної ціннісної зони, вона може бути не лише пов'язаною з поточними обставинами, які її викликали, а скоріше означує активність певного Я, ідентичності, яка має прецеденти у попередньому досвіді. Наприклад, у певних життєвих декораціях у хворого виникає стан глибокого душевного спокою, і яким би швидкоплинним він не був, зрозуміло, що є дещо, що викликало цей стан завдяки резонансу з внутрішніми ціннісними елементами. Рухатися у цьому напрямку, розширювати його фарватер хворий може шляхом рефлексії та усвідомлення того, що саме послугувало поштовхом для позитивного емоційного стану. Якщо досвід такої рефлексії у нього/неї є, або ж поряд є фасилітатор, то з великою вірогідністю особистість знайде у своєму досвіді маркери таких станів, і може культивувати їх пошуком відповідних життєвих стимулів. Це перший крок до зародження нової ідентичності, або «реанімації» тих, які вже з'являлися у життєвому досвіді, але за певних обставин не мали можливості повноцінно розгорнутися.

Балансуючи між певними ідентичностями, які актуалізуються під час важкого захворювання, хворий інколи робить своєрідне відкриття про те, що він/вона може вибірковим та дозованим чином «живити» власні Я. Інколи це є абсолютно не очевидним під час тривалих періодів «звичайного життя», коли його подієвість формується головним чином інерцією звичних амплуа. Хвороба викидає з буденних фреймів, натомість робить очевиднішим, що реалії життя відчутним чином залежать від того, що саме власне особистість буде «активувати», які ідентичності вирушать на лаву запасних, а які будуть навіть утилізовані.

Наративи щодо майбутнього (футурологічні наративи) були детально досліджені нами у попередні роки, як і особливості таких наративів у онкологічних хворих [2] Зараз нас детальніше цікавить те, які особливості наративів про майбутнє та себе-майбутнього онкохворих відрізняють їх від уявлень людей, які не мають серйозних проблем зі здоров'ям.

Однією з ключових особливостей є те, що фантазуючі «жанри» футурологічного наративу онкохворі продукують статистично рідко, і головним чином реалістично бачать себе-майбутнього, не передбачаючи кардинальні зміни. Фантазія – це провокативно нереальний наратив, у певній мірі фарс, гра у можливість неможливого, яка може перетворити автора на особистість з протилежними якостями, що здійснює вчинки, абсолютно не властиві автору наративу, але з тієї

чи іншої причини є для неї значущими, це перевтілення наратора, його вихід за межі власної ідентичності. Онкологічні хворі уникають гротеску та нездійсненного.

Ще одним різновидом футурологічного наративу є мрії, у яких особистість вже балансує між своїми наявними (можливо зародково) ідентичностями та такими, які є потенційно здійсненними, між ними можна відшукати спадкові риси, принаймні з «унікальнми епізодами», що мали місце в особистому досвіді. Мріючи та означуючи мрії дискурсивно, хворий чіткіше для себе формулює свої життєві проекти, й ті «Я», які потрібні для того, щоб проект став досяжним – окреслюються, «матеріалізуються», стають відчутно предметнішими. Мрія відрізняється також можливістю рухатися у напрямку ідеального Я, але, на відміну від фантазії, вона відображає намір реалізувати потенційно здійсненне.

Арсенал футурологічних наративів є досить багатокомпонентним, але особливого значення у онкологічних хворих відіграє така їх складова, як надія.

Надія є ціннісним орієнтиром щодо майбутнього та тих його вимірів, які приваблюють особистість, але не можуть бути освоєні лише її волею, її бажанням. Вона є одним з дороговказів щодо значущого для особистості сюжету, життєвої історії. У надії величезний позитивний емоційний ресурс, тому вона може бути повноцінною альтернативою для численних негативних очікувань та життєвих установок. Коли ми аналізуємо наратив з акцентом на надії хворого на позитивних розвиток подій, важливо виокремити ті фактори, які він вважає істотними з точки зору впливу на ситуацію – ці фактори можуть бути проекціями його зародкових ідентичностей.

Висновки. Ми контурно окреслили особливості технологій самопроектування у онкологічних хворих. Важливо зазначити, що саме процес самопроектування є надзвичайно ресурсним блоком психологічної реабілітації під час важкої хвороби. Інвентаризація ціннісного простору, перевизначення смислових акцентів, утилізація застарілих ідентичностей відчутно покращують процес одужання, стабілізують хворого, надають йому орієнтири щодо особистого майбутнього, допомагають подолати проблемні емоційні стани.

Література

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности. Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности: избранные

психологические труды / К.А.Абульханова. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.

2. Березко І.В. Особливості футурологічного наративу у жінок, що мають досвід онкологічного захворювання. / І. В. Березко // Наук. студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2012. – С.22– 24.

3. Березко І.В. Футурологічний наратив як засіб реінтерпретації життєвого досвіду //Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості. Монографія /за ред. Н.В. Чепелєвої. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 59– 74.

4. Березко І.В. Самопроектування у складних життєвих ситуаціях / І. В. Березко // ІІІ Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі». Ч.2. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство» 2015. – С.101– 103

5. Березко І.В. Технології самопроектування особистості під час онкологічних захворювань /І.В.Березко // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика. Том ІІ. Випуск 10. – Київ: 2017. – С.94– 109.

6. Касьян Е. Занимайся жизнью или занимайся смертью»: как жить с четвертой стадией рака / Е.Касьян //Cosmopolitan (русская редакция). 21 Ноября 2017. –Режим доступа : https://www.cosmo.ru/psychology/psychology/zanimaysya-zhiznyu-ili-zanimaysya-smertyu-kak-zhit-s-4-stadiey-raka/#part3

7. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної реальності: монографія / Т.М.Титаренко, К.О.Кочубейник, К.О. Черемних; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.

8. Чепелєва Н.В. Самопроектування особистості в дискурсивному просторі / Н.В.Чепелева // Наукові студії із соціальної та політичної психології; зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [ред.рада: М.М.Слюсаревський (голова), В.Г.Кремінь, С.Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2012 – Вип.31. – С.12– 20

9. Ялом И. Все мы творения на день и другие истории = Creatures of a Day and Other Tales of Psychotherapy / Московский институт психоанализа ; пер. с англ.: Вульфсон Е., Кондратьева Т.,

Львов Б. — М.: Московский институт психоанализа – Зебра Е, 2014. – 240 с.

References

1. Abul'hanova, K.A. (1999) *Psihologija i soznanie lichnosti. Problemy metodologii, teorii i issledovanija real'noj lichnosti: izbrannye psihologicheskie trudy* [Psychology and consciousness of personality. Problems of methodology, theory and research of the real person: selected psychological works]. Moscow.: Moscow Psychological and Social Institute; Voronezh: NGO "MODEC"[in Russian].

2. Berezko, I.V. (2012) Osoblivosti futurologichnogo narativu u zhinok, shho majut' dosvid onkologichnogo zahvorjuvannja. [Features of the futurological narrative in women with an oncological disease experience]. *Naukovi studiï iz social'noï ta politichnoï psihologiï. - Scientific studies on social and political psychology: Scientific studies on social and political psychology: a collection of articles.* M. M. Sljusarevs'kij, T. M. Titarenko (Eds.). 31. (pp.156-165). Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

3. Berezko, I.V. (2013) Futurologichnij narativ jak zasib reinterpretaciï zhittєvogo dosvidu [Futurological narrative as a means of reinterpreting life experiences] In *Rozuminnja ta interpretacija zhittєvogo dosvidu jak chinnik rozvitku osobistosti. Monografija* [Understanding and interpreting life experience as a factor in the development of personality Research on the topic]. N.V. Chepeleva (Ed.) {pp.59-74). Kirovograd: Imeks-LTD. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/1564/ [in Ukrainian].

4. Berezko, I.V. (2015) Samoproektuvannja u skladnih zhittevyh situacijah [Technologies of self-designing of a person during oncological diseases] In *III Vseukraïns'kij psihologichnij kongres z mizhnarodnoju uchastju «Osobistist' u suchasnomu sviti»* [III All-Ukrainian psychological congress with international participation "Personality in the modern world".]. Ch.2. (Issue 2, pp.101-103). Kyiv: DP «Informacijno-analitichne agentstvo» 2015 [in Ukrainian].

5. Berezko, I.V. (2017) Tehnolohii samoproektuvannja osobistosti pid chas onkologichnyh zahvorjuvan' [Technologies of self-designing of a person during oncological diseases].*Aktualni problemy psiholohii- Actual problems of psychology*. 2 (10), 94 – 109 [in Ukrainian].

6. Kas'jan, E. (21 nov 2017) Zanimajsja zhizn'ju ili zanimajsja smert'ju»: kak zhit' s chetvertoj stadiej raka [Be engaged in life or engage in death: how to live with the fourth stage of cancer] //*Cosmopolitan (Russian*

edition). Retrieved from: https://www.cosmo.ru/psychology/psychology/zanimaysya-zhiznyu-ili-zanimaysya-smertyu-kak-zhit-s-4-stadiey-raka/#part3 [in Russian].

7. *Psiholohichni praktiki konstrujuvannja zhittja v umovah postmodernoi real'nosti: monografija* (2014) [Psychological practices of constructing life in a postmodern reality: a monograph] / Titarenko, T.M., Kochubejnik, K.O., Cheremnih, K.O.; Institute of Social and Political Psychology of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Milenium, 2014 [in Ukrainian].

8. Chepeleva, N. V. (2012). Samoproektuvannja osobistosti v diskursivnomu prostor [Self-design of the personality in the discursive space]. *Naukovi studii iz social'noi ta politichnoi psihologii. - Scientific studies on social and political psychology: Scientific studies on social and political psychology: a collection of articles*. M. M. Sljusarevs'kij, T. M. Titarenko (Eds.). 31 (pp.12-20). Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

9. Yalom, I. (2014) *Vse my tvorenija na den' i drugie istorii* [Creatures of a Day and Other Tales of Psychotherapy]. Moscow: Moscow Institute of Psychoanalysis; Zebra E [in Russian].

УДК 159.923.2

Гудінова І.Л.

ВЗІРЦЕВИЙ ТЕКСТ У КОНТЕКСТІ САМОПРОЕКТУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ ІНТЕРНЕТУ

Анотація. *Статтю присвячено визначенню ролі та значення мемів як взірцевих текстів у процесі самопроектування користувачів Інтернету. Показано, що меми як готові соціокультурні зразки, які поширені в Інтернет-середовищі, стають ціннісно-смисловими основами конструювання досвіду особистості. Визначено, що інформаційна ресурсність мемів пов'язана з їхньою лаконічністю. Мотиваційні міні-історії розглядаються як такі, що можуть відбутися в житті людини тому, що у взірцевому тексті закладені мотиви, тема, способи дії, які спрямовуються особистістю на те, що «все може піти інакше», а проектування нових життєвих реалій означає процес досягнення «кращого життя». Зазначається, що взірцевий текст може сприйматися і як «чужий смисл», що викликає в особистості реакцію неприйняття чи опору. У цій ситуації він буде виконувати провокаційну функцію, стимулюючи людину надати власну реплікаційну відповідь на «чужі» смислові послання (звернення) взірцевого тексту. Показано, що саме це смислове напруження і відкриває перед особистістю можливості пошуку власних шляхів розв'язання життєвих задач і вибудовування проектів власного життя та самої себе. Отже, в обох випадках відбувається вихід на новий щабель «імовірнісно-можливо значимого», що містить ресурси для розвитку особистості та її самопроектування. Спираючись на трирівневу модель особистості, здатної до самопроектування (Н.В. Чепелєвої і С.Ю. Рудницької), схарактеризовано особливості перебігу процесу самопроектування особистості в Інтернет-просторі на рівнях «плагіатора», «читача» та «автора».*

Ключові слова: *взірцевий текст, соціокультурний зразок, мем, смисл, ціннісно-смисловий ресурс, самопроектування особистості.*

Гудинова И.Л. Образцовый текст в контексте самопроектирования пользователей интернета.

Аннотация. *Статья посвящена определению роли и определению мема, как текстов-образцов в процессе*

самопроектирования пользователями Интернета. Показано, что мемы получают статус готовых социокультурных образцов, распространённых в Интернет-среде, которые становятся ценностно-смысловыми основами конструирования опыта личности. Определено, что информационная ресурсность мемов связана с их лаконичностью. Мотивационные мини-истории рассматриваются как такие, что могут состояться в жизни человека поскольку, в тексте-образце заложены мотивы, цели, способы действий, которые направлены на то, что «всё может пойти иначе», а проектирование новых жизненных реалий означает процесс достижения «лучшей жизни».Заметим, что текст-образец воспринимается иногда как «чужой смысл», что вызывает у личности реакцию непринятия и отторжения. В этой ситуации он будет выполнять провокационную функцию, стимулируя человека дать личный репликационный ответ на «чужие» смысловые посылы (обращения) текста-образца. Показано, что именно это смысловое напряжение и открывает перед личностью возможности поиска личных путей развязки жизненных задач и построение проектов личной жизни и самого себя. Таким образом, в обоих случаях осуществляется выход на новый уровень «вероятностно-возможного значимого», который содержит ресурсы для развития личности и её самопроектирования. Основываясь на трёхуровневой модели личности, способной к самопроектированию (Н.В. Чепелевой и С.Ю. Рудницкой), охарактеризованы особенности процесса самопроектирования личности в Интернет—пространстве на уровнях «плагиатора», «читателя» и «автора».

Ключевые слова*: *текст-образец, социокультурный образец, мем, смысл, ценностно-смысловой ресурс, самопроектирование личности.

Gudinova I.L. Model texts in the context of Internet users' self-designing.

Annotation. *The article determines the role and meaning of memes as model texts in the process of Internet users' self-designing. It shows that memes, as ready-made social-cultural models existing in the Internet, can become the value-semantic foundations of a person's experience. Informational resources of memes are related with their laconism. Motivational mini-stories are considered as such ones that can occur in human life, because the model text contains motives, themes, ways of actions leading a person to the idea that "everything can go in another way" and "a*

better life" can be achieved with designing of new life realities. Also, model texts can be perceived as "one's other meaning", causing a reaction of rejection or resistance. In this situation, they will perform a provocative function, stimulating a person to give his/her own replica-response to "one's other" semantic messages (appeals) of the model text. Namely this semantic tension opens up for a person different possibilities to find his/her own ways of vital task resolution and designing of his/her own life and him/herself. Consequently, in both cases, there is a way to a new level of "probabilistic-possible significant matters" with resources for personal development and self-design. Based on the three-level model of a self-designing person (proposed by N.V.Chepeleva and S.Yu. Rudnitska), the peculiarities of self-designing in the Internet at the levels of "a plagiarist", "a reader" and "an author" are characterized.

Key words: *model text, social-cultural model, meme, sense, value-semantic resource, personal self-designing.*

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день величезний вплив на розвиток особистості, її самореалізацію, самоконструювання, самопроектування справляє симбіотично вплетене в її життя віртуальне середовище. Сучасна людина занурена в Інтернет-дискурс, який стає невід'ємною частиною загального дискурсу культури. Комунікації в Інтернет-середовищі мають певну специфіку, тенденцію до максимальної ущільненості інформації, збільшення кількості взірцевих текстів, зростання рівня емоційної насиченості та експресивності повідомлень у соціальних мережах.

Останнім часом науковці приділяють значну увагу осмисленню впливу віртуального дискурсу на розвиток особистості користувача Інтернету. Актуальності набуває проблема ролі і місця взірцевих Інтернет-текстів у процесі самопроектування особистості.

Метою статті є визначення ролі і місця взірцевих Інтернет-текстів у контексті самопроектування користувачів Інтернету.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Лаконічні за формою взірцеві Інтернет-тексти (афоризми, цитати, крилаті вислови), що на сьогоднішній день поширені в соціальних мережах, швидко запам'ятовуються та можуть ставати мемами для широкого вжитку.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що меми як ціннісно-смислові утворення можуть виконувати роль стартової платформи для процесу самопроектування особистості і призвести «до змін у всіх

підструктурах: людина/всесвіт, людина/людина, людина/текст, людина/сукупність текстів» [2].

Зазначимо, що взірцевим текстом стає будь який текст у разі його емоційної та смислової співзвучності з реципієнтом. У процесі самопроектування «у міру розвитку особистість бере на себе відповідальність за власне життя, стаючи, по суті творцем самої себе. Авторство, яке ґрунтується на процесах інтерпретації і реінтерпретації свого життєвого досвіду, передбачає створення проекту «Я» і постійне його відображення, перевизначення, добудовування в дискурсі» [1]. Авторство і є показником зрілої особистості, яка осмислила себе, свій життєвий досвід, що створила свій особистий проект, проект «Я» і здатна розвиватися в напрямі реалізації цього проекту. Особистий проект — це осмислена версія людського буття і, будучи такою, яка обрала певні слова і створила певні образи, дії і речі, побут, вона стає самоусвідомлюючим дискурсом, в якому людина є доступною власному усвідомленню, виступає як об'єкт самозбагнення, розкриття власних сенсів [1].

Реалізація створеного внутрішнього проекту спрямована на впорядкування і визначення самого себе для самого себе, а не тільки для існування в соціальному світі. Інакше кажучи, процеси самопроектування дозволяють постійно «добудовувати» власну онтологію в тому напрямі, в якому вона здається особистості на даний момент життя істинною, правильною, гідною.

Згідно концепції Н.В. Чепелєвої, самопроектування характеризує здатність людини діяти на підставі особистого задуму, який, у свою чергу, базується як на інтерпретації власного емпіричного досвіду, так і на засвоєнні ззовні «готових» соціокультурних зразків. На її думку, до взірцевих текстів можуть належати родинні наративи та оповіді знайомих, твори художньої літератури, кінофільми, тексти ЗМІ, Інтернет-блоґи (мережеві журнали чи щоденники подій), сторінки соціальних мереж, тощо. [1].

Пошук і віднайдення для себе мемів, що описують стан певної проблемної ситуації, мету, способи дії допомагають сконцентруватися на їхньому смислі, вплести їх у контекст власного життя і майбутніх подій.

Меми, за своєю суттю, є чітко означеною «точкою зору» автора з певного приводу чи факту, що часто стоїть осторонь від цілісного образу світосприйняття, а інколи вливається в динамічний потік

«константних» життєвих ухвалень. Завдяки точці зору відбувається перспективне бачення об'єктів, які інакше не могли б бути сприйняті.

Спільність цінностей поєднує людей у соціальних мережах, які залишають коментарі до певних мемів, надихаючись певною мотиваційною темою, вони надають підтримку один одному. Смисл мему — це лаконічна думка, споріднена з цитатною думкою, це, як правило, «текст в тексті», «слова-ключі», «смисли-ключі», які можуть закладати цеглини в фундамент майбутніх проектів особистості, провокуючи відповіді на запитання «Ким/яким мені бути в майбутньому для… ?». Мем як взірцевий текст становить «мінімальний наратив», для якого характерним є редукованість наративних компонентів і принципів, як літературна мікроформа, що має подієво-просторову часову організацію. У ньому відбувається розкриття певної поді, що може відображатись у таких формах: початок-середина-кінцівка; зав'язка-розв'язка; постановка проблеми-рішення; очікування-задоволення, питання-відповідь до події. Мем містить не лише тематичну спрямованість, а і поетичну. У них закладені певні концептуальні позиції, наприклад: «Псує людину не бідність чи багатство, а заздрість і жадібність», «Невдача – це просто можливість почати спочатку, але вже більш мудро», «І немає величі там, де немає простоти, доброти і правди», «Іноді своєчасно зроблені кроки змінюють ходу всього життя». Взірцеві тексти – це хронотопи попередніх епох. У них визначено шість типів дихотомій (за Д. Рашкоффом), а саме: істина-брехня, персонаж-подія, традиція-інновація, (тло-фігура чи персонаж є основними смисловими домінантами), зображення-текст, задум-дія. У кожної історії є свій сюжет, своя динаміка і свій смисл. Новий інформаційний соціум здатен переінакшити та змінити зміст і смисл таких фундаментальних категорій як самопізнання, самоусвідомлення, самопроектування та самореалізація. За таких умов взірцевий текст стає структурною опорою, призводить до розширення інтерпретаційних рамок особистості. Отже, мем як взірцевий текст задає певну просторово-часову структуру і певну систему цінностей.

І. Ужаревич наголошує, що «літературні мікроформи слід відрізняти від простих форм, бо літературні мікроформи є хоч і максимально короткими, але семантично, естетично, структурованими та функціонально є повними складними текстами, які утворюють розповідальну матрицю» [3]. Також мем відображає ретро- та перспективну динаміку породження інтерпретацій, прогнозованих соціокультурними комунікаційними процесами.

Отже, лаконічна смислова форма «Інтернет-мем» є відображенням світогляду, системи певних цінностей людини. Попередні життєві історії, до яких повертається людина в наслідок інтерпретації мему, можуть «виправлятися» у майбутньому. «Непрожиті до кінця» життєві історії стають для особистості поштовхом для пошуку змін у власному житті та в самій собі. Людина яка знає «навіщо», подолає будь які «як».

Присвоєні особистістю мотиваційні взірцеві тексти з Інтернету, які окреслюють коло «вибірково-значимого» в житті людини (сюжети, персонажі, архетипи, причини), можуть визначати стратегії само осмислення особистості. Це «персонально-значиме» спонукає до рефлексії власного досвіду та його трансформації.

Мотиваційні міні історії розглядаються як такі, що можуть відбутися в житті людини тому, що у взірцевому тексті закладені мотиви, тема, способи дії, які спрямовуються особистістю на те, що «все може піти інакше», а проектування нових життєвих реалій означає процес досягнення «кращого життя».

Проте взірцевий текст може сприйматися і як «чужий смисл», що викликає в особистості реакцію неприйняття чи опору. У цій ситуації він буде виконувати провокаційну функцію, стимулюючи людину надати власну реплікаційну відповідь на «чужі» смислові послання (звернення) взірцевого тексту. Саме це смислове напруження і відкриває перед особистістю можливості пошуку власних шляхів розв'язання життєвих задач і вибудовування проектів власного життя та самої себе. Отже, в обох випадках відбувається вихід на новий щабель «імовірнісно-можливо значимого», що містить ресурси для розвитку особистості та її самопроектування.

В Інтернеті відбувається віднайдення готового смислу, який є співзвучним незавершеній історії з минулого чи пов'язаний з пошуком ресурсів для «старту в майбутнє». За таких обставин людина може швидко проаналізувати особистісні чи соціальні причини невдалого завершення життєвої ситуації. Нове віднайдене ціннісно-смислове настановлення для людини дає не тільки новий поштовх, а й нові варіації досягнення, розуміння того, що з даними труднощами чи ситуаціями зітнулася не вона одна. Отже, отримуючи готовий соціокультурний смисловий взірець для подальшого застосування в життєвих обставинах, Інтернет-користувач відчуває себе причетним до колективного соціокультурного досвіду і його співучасником «не

гіршим за інших». Тут відбувається пошук особистісних ресурсів для реінтерпретації ситуації та її завершення.

Особистість продумує шляхи виправлення ситуації для продуктивного завершення історії, або проектує перспективу власного розвитку. Проте для повернення до минулих подій з метою їхньої реінтерпретації щодо актуального запиту сьогодення потрібно мати достатньо мужності. Зазвичай людина в Інтернеті шукає необхідні ресурси під актуалізовані цілі.

«Розгортаючи» меми, особистість може поставити нову мету, осмислити причини повернення до певних подій минулого, визначити їхню значимість, продумати нові ситуативні варіанти досягнення бажаного результату. Як правило один мем може нагадати декілька споріднених за смислом ситуацій з власного минулого та інших людей. Отже, новий проект може передбачати розширення подієвих варіацій особистості та її досвіду в цілому.

У межах трирівневої моделі особистості, що спрямована на процес самопроектування («плагіатор», «читач», «автор»), запропонованої Н.В. Чепелєвою та С.Ю. Рудницькою [4], ми вбачаємо певні особливості побудови особистісних проектів користувачами соціальних мереж за допомогою лаконічних взірцевих Інтернет-текстів (мемів).

Так, на рівні «плагіатора» особистість копіює меми, не породжуючи власних смислів. Тут Інтернет-користувач стикається із взірцевими текстами, що є близькими йому особисто за смислом та копіює їх собі на сторінку в соціальних мережах з метою запам'ятати і використати при подібній нагоді. При наявності великої кількості запозичених мотиваторів людина не здатна утримати їх у пам'яті і використати в майбутньому. Цією кількістю мотиваторів на сторінці людина лише показує, які саме життєві смисли її турбують. Для психологів палітра «перепощених» мотиваторів може слугувати матеріалом для розуміння, яких ресурсів не вистачає людині для повноцінного життя. На цьому рівні ще не з'являється зацікавленість у зміні певної ситуації. Іноді в поле зору Інтернет-користувача потрапляють «смисли колапси», (наприклад, «магія духовності, і біблія заможного життя») так вони певною мірою демонструють дифузність власної смислової системи.

На рівні «читача» для особистості характерним є інтерпретація соціокультурного матеріалу та її співвіднесення з власним досвідом. Інтернет-користувач виділяє з безлічі мотиваційних текстів декілька чи

один для більш глибокої інтерпретації, осмислення, порівняння з власним досвідом. Людина намагається підібрати свої влучні слова, створити власні наративи. На цьому рівні може відбуватись вивільнення від зразкових схем і використання своїх інтерпретаційних варіантів. Меми тут розгортаються в наративи.

На рівні «автора» особистість створює власну смислову систему, встановлює власні відношення (зв'язки) між окремими смисловими вузлами її карти світу, стає автором себе і власного життя. На цьому рівні Інтернет користувач, визначивши для себе певне завдання на пошук смислових зв'язків, розуміє, що не можна рухатись у різних «смислових напрямках» одночасно. В наслідок інтеграції смислового простору особистості, через смисловий діалог із Собою та Іншим, конструюється власний смисловий концепт (зокрема у формі мему) як лейтмотив власного життя, що може слугувати надалі взірцевим текстом для Інших, провокувати їх на відкриття своїх власних смислів.

Висновки. Меми як лаконічні Інтернет-тексти, що розповсюджені в соціальних мережах, містять у собі «базові пакети» концептів (цілей, мотивів, способів дій тощо), які визначають способи прийняття життєвих рішень особистістю, вибудовування нею ієрархій смислових пріоритетів.

У разі, коли смисли «мотиваційних міні історій» сприймаються особистістю як близькі (власні, справжні), меми можуть слугувати поштовхом для самопроектування особистості. Проте взірцевий текст може сприйматися і як «чужий смисл», що викликає в особистості реакцію неприйняття чи опору. У цій ситуації він буде виконувати провокаційну функцію, стимулюючи людину надати власну реплікаційну відповідь на «чужі» смислові послання (звернення) взірцевого тексту. Саме це смислове напруження і відкриває перед особистістю можливості пошуку власних шляхів розв'язання життєвих задач і вибудовування проектів власного життя та самої себе. В обох випадках відбувається вихід на новий щабель «імовірнісно-можливо значимого», що містить ресурси для розвитку особистості та її самопроектування.

Отже, меми як взірцеві Інтернет-тексти можуть слугувати стартовою основою для самопроектування користувачів Інтернету.

Література

1. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелєва, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.]; за ред. Н. В. Чепелєвої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/704560/

2.Свойкин К.Б. Смысловая диалогическая конвергенция текста в научной коммуникации. / К.Б. Свойкин. – Саранск, 1998. – С.148.

3.Ужаревич Й. Протонариат и повествование- пословица и шутка [Электронный ресурс] / Й. Ужаревич. – Режим доступа: http://www.hrvatskiplus.org/artikle.php?id=1885&naslov=protonarativ-i-poslovica-i-vic

4.Чепелєва Н.В. Нормативна модель дискурсивного самопроектування особистості [Електронний ресурс] / Н.В.Чепелєва, С.Ю. Рудницька // Наука і освіта. – 2017. – №11. – с. 105– 113. – Режим доступу http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/ articles/2017-11-doc/2017-11-st14

References

1. Chepeleva, N. V., Smulson, M. L., Zazimko, O. V., … & Gutsol, S. Yu. (2016). *Samoproektuvannja osobistosti u diskursivnomu prostori* [Personality Self-Projecting in the Discursive Space: Monograph]. Kyiv: Pedagogical Thought, 232. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

2. Svoikin, K. B. (1998). *Smyslovaia dialogicheskaia konvergentciia teksta v nauchnoi kommunikatcii* [Semantic Dialogic Convergention of a Text in Scientific Communication] (p.148). Saransk. [in Russian].

3. Uzharevich, I. (n.d.) *Protonariat i povestvovanie – poslovitca i shutka* [Protonariat and Narrative – a Proverb and a Joke]. Retrieved from: http://www.hrvatskiplus.org/artikle.php?id=1885&naslov=protonarativ-i-poslovica-i-vic [in Russian].

4. Chepeleva, N.V., & Rudnytska, S.Y. (2017) Normatyvna model dyskursyvnogo samoproektuvannya osobystosti. // *Nauka i osvita- Science and education*. 11. 105-113. Retrieved from: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/articles/2017-11-doc/2017-11-st14 [in Ukrainian].

УДК 159.923.2

Гуцол К.В.

НАРАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО САМОПРОЕКТУВАННЯ

Аннотація. *У статті представлено обґрунтування наративної компетентності особистості як чинника розвитку її здатності до самопроектування, визначено критерії і рівні її сформованості в особистості. Здатність особистості до самопроектування розглядається як багаторівневе утворення, що впродовж життя може становити різні змістовні конфігурації, а її ядерна складова визначається інтегральним корпусом таких психологічних характеристик особистості, як прагнення до саморозвитку, самодетермінація, продуктивна рефлексія, толерантність до невизначеності, прогресивний характер смисложиттєвих орієнтацій та перспективна орієнтованість індивідуального досвіду. Виокремлено три групи чинників розвитку здатності особистості до самопроектування: мотиваційні, метакогнітивні та комунікативні. У цьому контексті, наративну компетентність особистості проблематизовано як комунікативний чинник. У структурі наративної компетентності виділено передсмисловий, смисловий та метасмисловий рівні. Визначено критеріальні ознаки сформованості наративної компетентності особистості на кожному з цих рівнів. На першому – вміння виділяти окремі текстові елементи; виокремлювати певні ситуації, що експлікуються в текстових висловлюваннях; уміння стисло переказувати зміст тексту наративу; складати його розгорнутий план; ставити запитання за змістом тексту. На другому – вміння визначати в тексті наративу тему; формулювати основну думку; виділяти проблему, до розв'язання якої прагне автор; висувати власні припущення щодо подальшого розвитку змісту наративу; ставити питання до автора. На третьому – вміння припускати, що саме спонукало автора до створення певного наративу, та вміння йому відповідати, виходячи з цього припущення; рефлексувати підстави власних інтерпретаційних процесів; прогнозувати ефект (наслідки) від*

знайомства з певним наративом; аналізувати труднощі, що виникають при розумінні тексту.

Ключові слова: *самопроектування, здатність до самопроектування, чинники розвитку здатності до самопроектування, наративна компетентність, рівні розвитку наративної компетентності, критерії сформованості наративної компетентності.*

Гуцол К.В. Нарративная компетентность как фактор развития способности личности к самопроектированию.

Аннотация. *В статье представлено обоснование нарративной компетентности личности как фактора развития её способности к самопроектированию, определены критерии и уровни её сформированности у личности. Способность личности к самопроектированию рассматривается как многоуровневое образование, которое в течение жизни может представлять разные содержательные конфигурации, а её ядерная составляющая определяется интегральным корпусом таких психологических характеристик личности, как стремление к саморазвитию, самодетерминация, продуктивная рефлексия, толерантность к неопределённости, прогрессивный характер смысложизненных ориентаций и перспективная направленность индивидуального опыта. Выделены три группы факторов развития способности личности к самопроектированию: мотивационные, метакогнитивные и коммуникативные. В этом контексте, нарративная компетентность личности проблематизирована как коммуникативный фактор. В структуре нарративной компетентности выделены предсмысловой, смысловой и метасмысловой уровни. Определены критериальные признаки сформированности нарративной компетентности личности на каждом из этих уровней. На первом – умение вычленять отдельные текстовые элементы; выделять определенные ситуации, которые эксплицируются в текстовых высказываниях; умение сжато пересказывать содержание текста нарратива; составлять его развёрнутый план; задавать вопросы по содержанию текста. На втором – умение определять в тексте нарратива тему; формулировать основную мысль; выделять проблему, к решению которой стремится автор; выдвигать собственные допущения относительно дальнейшего развития содержания нарратива; ставить вопросы автору. На третьем – умение предполагать, что именно*

побуждало автора к созданию определённого нарратива, и умение ему отвечать, исходя из этого предположения; рефлексировать основания собственных интерпретационных процессов; прогнозировать эффект (следствия) от знакомства с определённым нарративом; анализировать трудности, которые возникают в процессе понимании текста.

Ключевые слова: *самопроектирование, способность к самопроектированию, факторы развития способности к самопроектированию, нарративная компетентность, уровни развития нарративной компетентности, критерии сформированности нарративной компетентности.*

Guutsol K. Narrative competence as a development factor of a person's ability to self-designing.

Abstracts. *The article concerns the substantiation of a person's narrative competence as a development factor of his ability to self-designing, defines criteria and levels of its completion in a person. The ability of a person to self-designing is considered as a multi-level formation that throughout life can form various content configurations; its nuclear component is determined by integral body of such psychological characteristics of a person as aspiration for self-development, self-determination, productive reflection, tolerance to uncertainty, progressive character of sense-of-life orientations and perspective orientation of individual experience. There are three groups of development factors of a person's ability to self-designing described: motivational, metacognitive and communicative. In this context the person's narrative competence is problematized as a communicative factor. Pre-semantic, semantic and meta-semantic levels are allocated in the structure of narrative competence. Criterion features of completion of a person's narrative competence at each of these levels are determined. Such features at the first level are abilities to allocate certain text elements, distinguish certain situations explicated in text statements, briefly summarize content of narrative's text, draw up its comprehensive plan, ask questions according to text's content. The features at the second level are abilities to define a subject in narrative's text, formulate a principle idea, highlight a problem an author tries to solve, create own assumptions as for further development of a narrative's content, ask questions to an author. The features at the third level are abilities to assume a reason which prompted an author to create a certain narrative, answer to an author based on such assumption, reflect grounds of own*

interpretational processes, foresee effect (consequences) of acquaintance with a certain narrative, analyze difficulties which arise when understanding a text.

Key words: *self-designing, ability to self-designing, development factors of ability to self-designing, narrative competence, development levels of narrative competence, criteria for completion of narrative competence.*

Постановка проблеми. В умовах тотальної кризи системи глобалізму серед згубних тенденцій розвитку сучасної особистості можна виділити спрощення та примітивізацію її смислової сфери, інфантилізацію, поширення ідеології вседозволеності, кітчу, розповсюдження настанов на безвольність, пасивний гедонізм та формування, відповідно до цих ідей, пасивно-рекреаційних життєвих практик. Проте цивілізаційні виклики сучасності формують принципово інші вимоги до особистості, прогресивне суспільство потребує соціальних лідерів, спрямованих на саморозвиток, самореалізацію, здатних відповідально вибудовувати себе, власне життя та світ навколо себе. Останнє зумовлює актуальність звернення психологічних досліджень до проблеми самопроектування особистості, проблеми розвитку здатності особистості до самопроектування та провідних чинників цього розвитку.

У межах психолого-герменевтичного підходу, що становить методологічну основу нашого дослідження, самопроектування особистості передбачає формування її здатності до самоосмислення та осмислення навколишнього світу через засвоєння ключових соціокультурних дискурсів, розуміння й інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння реінтерпретувати, переосмислювати, трансформувати цей досвід залежно від зовнішніх впливів, а також задумів, завдань, планів та перспектив особистості.

На сьогоднішній день проблема здатності особистості до самопроектування залишається недостатньо розробленою. У вітчизняній психології існують лише поодинокі приклади досліджень здатності особистості створювати проекти власного життя і самої себе (О.В. Зазимко, О.О. Зарецька, С.Ю. Рудницька, М.Л. Смульсон, Н.В. Чепелєва, О.М. Шиловська тощо).

Згідно поглядів Н.В. Чепелєвої, **здатність** до **самопроектування** становить показник психологічно зрілої особистості і складається з таких характеристик, як:

– контекстуальність, чуттєвість до соціокультурних впливів, зануреність у соціокультурний контекст;

– відкритість світу, довіра до нього, яка є результатом осмислення минулого досвіду та його спрямованості на майбутнє;

– гнучкість, динамічність ментальної моделі світу, здатність її відгукуватися на зовнішні впливи й перебудовуватися відповідно до змін соціокультурного контексту;

– усвідомлення унікальності, своєрідності власного життя, розгляду його як неповторної особистої історії, вписаної при цьому в соціокультурний та історичний контексти;

– відносна незалежність від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій та усвідомленні свого включення у соціокультурний контекст;

– вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний відкритий особистісний твір [2].

Здатність до самопроектування та психологічні особливості самопроектування в юнацькому віці становлять предмет психологічних досліджень О.В. Зазимко. До чинників формування здатності особистості до самопроектування автор відносить:

– розширення контекстуальності проекту особистості;

– осягнення смислів самовизначення;

– осягнення етики відповідальності;

– перспективна орієнтованість індивідуального досвіду;

– особливості збагачення просторово-часової розмірності досвіду [2].

Узагальнюючи вищевикладене, ми вважаємо, що здатність до самопроектування є системним багаторівневим утворенням, що впродовж життя набуває різних змістовних конфігурацій, проте, її ядерна складова визначається відносно сталим інтегральним корпусом психологічних характеристик особистості, серед яких провідними є:

– прагнення до саморозвитку,

– самодетермінація;

– продуктивна рефлексія;

– толерантність до невизначеності;

– прогресивний характер смисложиттєвих орієнтацій;

– перспективна орієнтованість індивідуального досвіду особистості.

Не зважаючи на актуальність дослідження здатності особистості до самопроектування, проблема визначення чинників її розвитку (як

провідних домінант цього розвитку) залишається малоопрацьованою в психологічній науці.

Метою статті є обґрунтування наративної компетентності особистості як чинника розвитку її здатності до самопроектування, визначення її змістових та структурних особливостей, критеріїв і рівнів сформованості в особистості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Чинники розвитку здатності особистості до самопроектування можна поєднати в три групи: мотиваційні, комунікативні та метакогнітивні, виокремлення яких носить умовний характер та становить суто дослідницький прийом у контексті досягнення мети нашого дослідження.

Так, до мотиваційного блоку ми вважаємо за доцільне віднести такі спрямованості особистості, як:

– прагнення до самоактуалізації;
– прагнення до самореалізації;
– спрямованість до успіху;
– бажання задовольнити вимоги соціуму.

Самопроектування, як і будь-яка людська діяльність, є полімотивованим утворенням, тобто детермінується низкою різноспрямованих прагнень особистості. В загальній структурі мотивації до самопроектування можуть домінувати один або декілька основних мотивів, які й визначають особливості спрямованості мотиваційного вектору в цілому.

Другий блок складають метакогнітивні чинники, завдяки яким здійснюється регуляція процесуальних та результативних аспектів когнітивної активності людини; оволодіваючи ними, особистість значною мірою й стає «сама Собою». Згідно концепції М.Л. Смульсон, серед метакогнітивних процесів (метакогніцій, метакогнітивних інтеграторів) провідними є:

– інтелектуальна ініціація (здатність до самостійної постановки задач);
– стратегічність;
– рефлексія;
– децентрація (здатність подивитися на проблему з точки зору Іншого) [3].

У контексті самопроектування, метакогнітивні процеси відіграють важливу роль у процесах саморегуляції і самодетермініції особистості [4].

Третій блок чинників складають комунікативні компетентності особистості. У межах зазначеного підходу компетентність нами проблематизується як інтегральне динамічне особистісне утворення, що формується та розвивається в процесі вибудовування особистісного досвіду, та забезпечує продуктивність життєздійснень особистості шляхом успішного розв'язання актуальних життєвих задач, що постають перед нею.

Саме до комунікативних компетентностей, з нашої точки зору, доцільно віднести наративну, що становить предмет нашого дослідження. Серед комунікативних чинників розвитку здатності особистості до самопроектування доречно виділити:

- загальну мовленнєву компетентність;
- діалогічну компетентність;
- інтерактивну компетентність;
- наративну компетентність.

Ще раз підкреслюючи умовний характер вищенаведеного виокремлення чинників розвитку здатності особистості до самопроектування, зауважимо, що кожний з них за принципом голограми – «все в кожній частині» – становить багатокомпонентне утворення з множинними багаторівневими зв'язками як всередині самих себе, так і з іншими компонентами системи, що зумовлює її об'ємність, процесуальність і принципову відкритість. Такий погляд на систему чинників розвитку здатності особистості до самопроектування уможливлює проблематизувати кожний з них як інтегральну компетентність особистості.

Проте деякі з цих здатностей функціонують на периферії системи, а деякі носять ядерний характер, формуються та розвиваються як метакомпетентності [5]. Згідно поглядів Ф. Деламера та Д. Вінтертона, метакомпетентності відіграють провідну роль у процесі оволодіння іншими компетентностями, у певному сенсі, вони становлять надструктурний вхід, який полегшує їхнє надбання та засвоєння [8]. І якщо компетентність характеризує спрямованість особистості на вирішення завдань на основі вже відомих способів дій у відносно стабільних умовах, має специфічний характер та орієнтованість на завдання, то метакомпетентність, у свою чергу, виражає спрямованість на вирішення нових завдань в умовах, що постійно змінюються, має більш узагальнений характер, орієнтованість на особистість [1].

Узагальнюючи вищевикладене, у контексті дослідження чинників самопроектування, ми пропонуємо розглядати наративну компетентність особистості як метакомпетентність – у широкому значенні, системну властивість особистості набувати і відтворювати власну ідентичність, у більш вузькому – особистісне утворення, що характеризує якість організації та впорядкування людиною власного особистого досвіду.

Концептуальні основи дослідження наративної компетентності становлять положення наративної психології (Р. Барт, Й. Брокмейєр, К. Ґерґен, М. Ґотдінер, Ф. Джеймісон, Т.М. Титаренко, Х. Уайт, Дж. Уард, Р. Харре, Н.В. Чепелєва, Дж. Шоттер). Поняття наративної компетентності залишається малоопрацьованим у психології і на сьогоднішній день скоріше є полемічним, ніж аналітичним (Ст. Добсон, Т.Г. Здоровець, Л. Йоуні, Л. Каппс, А.В. Конишева, А.Ц. Кюнтай, Є.С. Міхайлова, А. Петеркін, Ґ. Райнманн, Г.К. Улатовська, В.П. Федорова, Д.Д. Хатто, Р. Чарон, Н.В. Чепелєва).

У контексті самопроектування, під наративною компетентністю особистості ми розуміємо сформованість у неї здатності виокремлювати та інтерпретувати наративні висловлення Іншого, тобто, виявляти наративи в соціокультурних текстах (за текстом бачити наратив) та вибудовувати на цій основі власні наративні конструкти.

При цьому здатність людини продукувати власні наративи припускає володіння всіма елементами наративної структури (тобто сформованість у неї наративу як фрейму), а також володіння «набором» базових соціокультурних наративів, уміння на їх основі розгортати наративні структури у зв'язну розповідь. Здатність виявляти та інтерпретувати наративні висловлення адресанта передбачає вміння особистості побачити за розповіддю Іншого його індивідуальний наратив, «Я-Текст».

На сьогоднішній день змістові та структурні особливості наративної компетентності є малодослідженими в психології, що становить перешкоду для розробки ефективних методів діагностики та розвитку її сформованості в особистості. У структурі наративної компетентності ми пропонуємо виділити передсмисловий, смисловий та метасмисловий рівні, що співвідносяться із значеннєвим та смисловим рівнями розуміння тексту за Н.В. Чепелєвою [6].

1. Основною характеристикою передсмислового (значеннєвого) рівня є відновлення змісту, закладеного в текст його автором. Основними механізмами цього процесу є когнітивні операції:

структурування і переструктурування текстової інформації, її стиснення і семантичне зважування [7].

До критеріальних ознак сформованості наративної компетентності особистості на цьому рівні можна віднести вміння виділяти окремі текстові елементи, складові частини тексту наративу, виокремлювати певні ситуації, що експлікуються в текстових висловленнях, уміння стисло переказувати зміст тексту наративу, складати розгорнутий його план, ставити запитання за змістом тексту.

2. На смисловому рівні відбувається процес трансформації змісту тексту в іншу знаково-смислову систему, тобто переосмислення тексту реципієнтом. У випадку смислового розуміння, яке досягається в результаті діалогічної взаємодії з текстом, основним критерієм є синтез, породження нового смислу, що базується на «смисловій основі» вихідного повідомлення. Основним механізмом цього процесу є інтерпретація, яку Н.В. Чепелєва розглядає як «накидання смислу на текст», що призводить до відкриття в повідомленні смислу, відсутнього у вихідному тексті [6].

Серед критеріальних ознак сформованості наративної компетентності особистості на цьому рівні доцільно віднести вміння визначати в тексті наративу його тему (предмет, сутність), формулювати основну думку (ідею), виділяти проблему, до розв'язання якої прагне автор, висувати власні припущення щодо подальшого розвитку змісту тексту наративу, ставити питання до автора (питання-здивування, питання-роздуми, питання-заперечення тощо).

3. На наш погляд, третім рівнем розуміння тексту і, відповідно, третім рівнем сформованості наративної компетентності особистості є метасмисловий рівень, на якому здійснюється рефлексія підстав інтерпретаційних процесів, що відбуваються на попередньому, смисловому рівні.

Основним механізмом тут, на наш погляд, виступає процес тлумачення, який Н.В. Чепелєва визначає як розгорнуту рефлексію не тільки сприйманого повідомлення, але й власних інтерпретаційних процесів та роз'яснення їх Іншому [7]. Феномен «присутності Іншого» є характерною рисою діалогу на цьому рівні, у процесі якого відбувається саморозкриття для Іншого – смислова презентація особистості. Отже, третій рівень розуміння тексту передбачає сформованість у особистості смислової рефлексії, що становить основу її саморегуляції.

До критеріальних ознак сформованості наративної компетентності особистості на цьому рівні вважаємо за доцільне віднести вміння індивіда припускати, що саме спонукало автора до створення певного наративу, та вміння йому відповідати, виходячи з цього припущення, рефлексувати підстави власних інтерпретаційних процесів, прогнозувати ефект (наслідки) від знайомства з певним наративом, аналізувати труднощі, що виникають при розуміння тексту наративу.

Висновки. Результати теоретичного аналізу проблеми наративної компетентності особистості як чинника розвитку її здатності до самопроектування свідчать про її актуальність та малоопрацьованість у сучасній психологічній науці.

Здатність особистості до самопроектування становить багаторівневе утворення, що впродовж життя може становити різні змістовні конфігурації, а її ядерна складова визначається інтегральним корпусом таких психологічних характеристик особистості, як прагнення до саморозвитку, самодетермінація, продуктивна рефлексія, толерантність до невизначеності, прогресивний характер смисложиттєвих орієнтацій та перспективна орієнтованість індивідуального досвіду.

Чинники розвитку здатності особистості до самопроектування можна об'єднати в три групи: мотиваційні, метакогнітивні та комунікативні. До останніх належіть наративна компетентність, яку, в цьому контексті, доцільно проблематизувати як сформованість у особистості здатності виокремлювати та інтерпретувати наративні висловлення Іншого, тобто, виявляти наративи в соціокультурних текстах (за текстом бачити наратив) та вибудовувати на цій основі власні наративні конструкти. У структурі наративної компетентності виділено передсмисловий, смисловий та метасмисловий рівні та критеріальні ознаки її сформованості на кожному з них.

Перспективи дослідження наративної компетентності ми пов'язуємо з розробкою психологічного інструментарію діагностики та розвитку її сформованості в особистості в контексті її здатності до самопроектування.

Література

1. Межкультурная коммуникация : аспекты дидактики : материалы межвуз. метод. семинара, 24 марта 2011 г. / М-во

образования и науки Рос. Федерации, Бурят. гос. ун-т, Центр стратег. востоковед. исслед. – Улан-Удэ : Изд-во Бурят. госун-та, 2011. – Вып. 3. / Ц. Д. Бидагаева, Л. М. Ордобоева, А. В. Коногорова ; ред. Г. С. Доржиева]. – 2011. – 148 с.

2. Самопроектування особистості у дискурсивному просторі : монографія / Н. В. Чепелєва, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелєвої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с.

3. Смульсон М. Л. Інтелект і ментальні моделі світу / М. Л.Смульсон // Наукові записки. Сер. «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Сучасні дослідження когнітивної психології» – Острог : Вид-во Національного університету «Острог», 2009. – Вип. 12. – С. 38–49.

4. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М. Л. Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.

5. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. / М. А. Холодная. – СПб : Питер, 2002. – 272 с.

6. Чепелєва Н. В. Розуміння – Інтерпретація – Тлумачення / Н. В. Чепелєва // Технології розвитку інтелекту. – 2017. – Т.2. – Вип. 6 (17). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/ article/view/301

7. Чепелєва Н. В. Текст і читач : посібник / Н. В. Чепелєва. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 124 с.

8. Winterton J. Typology of knowledge, skills and competences: clarification of the concept and prototype / J. Winterton, F. Delamare // Research report elaborated on behalf of Cedefop / Thessaloniki Final draft (CEDEFOP Project No RP/B/BS/Credit Transfer/005/04). – Thessaloniki, 2005. – 131 p.

References

1. Bidagaeva, C. D., Ordoboeva, L. M., Konogorova, A. V. et. al…., G. S. Dorzhieva (ed.). (2011) *Mezhkul'turnaja kommunikacija: aspekty didaktiki : materialy mezhvuz. metod. seminara, 24 marta 2011 g.* [Intercultural communication: aspects of didactics: materials of interuniversity. method. Workshop, March 24, 2011. Buryat State University, Center for Strategic Oriental Studies] Issue 3. Ulan-Udje : Izd-vo Burjat. gosun-ta (Buryat State University Publ.). 148. [in Russian].

2. Chepeleva, N. V., Smul'son, M. L., Zazymko, O. V., … & Gutsol, S.Yu.; Chepeleva,. N.V. (Ed.) (2016). Samoproektuvannja osobistosti u diskursivnomu prostori [Self-design of a person in a discursive space]. Kyiv: Pedahohichna dumka. 232. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/704560/ [in Ukrainian].

3. Smulson, M. L. (2009) Intelekt i mentalni modeli svitu [Intellect and mental models of the world]. *Naukovi zapysky. Ser. «Psykholohiia i pedahohika». Tematychnyi vypusk «Suchasni doslidzhennia kohnityvnoi psykholohii» - Proceedings. Series "Psychology and Pedagogy". Thematic issue "Contemporary Studies of Cognitive Psychology"*. Ostroh : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostroh» (Ostroh uiniv. Publ.). *12*. 38-49 [in Ukrainian].

4. Smulson, M. L. (2003) *Psykholohiia rozvytku intelektu* [Psychology of the development of intelligence]. Kyiv: Nora-Druk [in Ukrainian].

5. Holodnaja, M. A. (2002) Psihologija intellekta: paradoksy issledovanija [Psychology of intelligence is a paradox of research]. 2nd ed. St. Petersburg: Piter [in Russian].

6. Chepeleva, N. V. (2017) Rozuminnia – Interpretatsiia – Tlumachennia [Understanding - Interpretation - Interpretation]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu - Technologies of intellect development*. *2*. Issue 6(17). Retrieved from: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/301 [in Ukrainian].

7. Chepeleva, N. V. (2015) *Tekst i chytach* [Text and reader]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka (Franko univ. publ.) [in Ukrainian].

8. Winterton, J. & Delamare, F. (2005) *Typology of knowledge, skills and competences: clarification of the concept and prototype. Research report elaborated on behalf of Cedefop* [Thessaloniki Final draft (CEDEFOP Project No RP/B/BS/Credit Transfer/005/04)]. Thessaloniki : Cedefop.131.

УДК 159. 923.2

Галунзовский И.С.

ПРОБЛЕМА САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ГУМАНИТАРНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ

Аннотация. *Статья посвящена проблеме самопроектирования личности как вида гуманитарного проектирования. Понятие проектирования проартикулировано как процесс продуцирования ресурсов, необходимых для создания ещё не существующего в различных сферах жизнеосуществлений человека. Представлены различные подходы к исследованию обозначенной проблемы. Очерчена тенденция смещения акцентов с традиционного проектирования к гуманитарному, характерная для современного общества. В контексте гуманитарного проектирования определено понятие самопроектирования личности как её способности ставить задачи и действовать, исходя из замысла своей будущей жизни и себя самой. Охарактеризованы психологические особенности этого процесса. Показано, что в русле исследования проблемы проектирования личности широкие перспективы открывает психолого-герменевтический подход, внутри которого самопроектирование рассматривается как проектирование дискурсивное, предполагающее создание личностью «Я текста», своей нарративной идентичности. Акцентируется внимание на том, что в зависимости от степени развития способности индивида к самопроектированию, его «Я текста» будут присущи различные формосодержательные характеристики как способы текстовой объективации его личного опыта. Предполагается, что выделение этих текстовых параметров может быть положено в основу разработки диагностического инструментария для определения готовности личности к дискурсивному самопроектированию.*

Ключевые слова: *проектирование, проект, гуманитарное проектирование, самопроектирование личности, дискурсивное самопроектирование личности.*

Галунзовський І.С. Проблема самопроектування особистості в контексті гуманітарного проектування.

Анотація. *Стаття присвячена проблемі самопроектування особистості як виду гуманітарного проектування. Поняття проектування проартикульовано як процес продукування ресурсів, необхідних для створення ще не існуючого в різних сферах життєздійснень людини. Представлено різні підходи щодо дослідження зазначеної проблеми. Окреслено тенденцію зміщення акцентів з традиційного проектування до гуманітарного, характерного для сучасного суспільства. У контексті гуманітарного проектування визначено поняття самопроектування особистості як її здатності ставити завдання та діяти, виходячи із задуму свого майбутнього життя і себе самої. Охарактеризовані психологічні особливості цього процесу. Показано, що в руслі дослідження проблеми проектування особистості широкі перспективи відкриває психолого-герменевтичний підхід, усередині якого самопроектування розглядається як проектування дискурсивне, що припускає створення особистістю «Я тексту», власної наративної ідентичності. Акцентується увага на тому, що в залежності від ступеня розвитку здатності індивіда до самопроектування, його «Я тексту» притаманні різні формозмістовні характеристики як способи текстової об'єктивації його особистого досвіду. Передбачається, що виділення цих текстових параметрів може бути покладено в основу розробки діагностичного інструментарію для визначення готовності особистості до дискурсивного самопроектування.*

Ключові слова: *проектування, проект, гуманітарне проектування, самопроектування особистості, дискурсивне самопроектування особистості.*

Galunzovsky I.S. The problem of identity self-designing in the context of humanitarian design.

Abstracts. *The article deals with the problem of identity self-designing as a form of humanitarian design. The concept of design is construed as a process of producing the resources required to create currently nonexistent categories in various spheres of life accomplishments. Different approaches to the study of the indicated problem are presented. The trend of shifting the emphasis from traditional design to humanitarian one being an intrinsic feature of modern society is outlined. In the context of humanitarian design, the concept of identity self-designing as its ability to set*

goals and act with recourse to its future life and itself is defined. The psychological peculiarities of this process are characterized. It is shown that in the course of dealing with the problem of identity designing, the psychological hermeneutic approach opens wide perspectives, within which self-designing is viewed as a discursive design that assumes the creation of the "I text" by the personality, formation of its narrative identity. It is stressed that, depending on the degree of development of the individual's ability to self-designing, his "I text" will have various form-containing characteristics as ways of textual objectification of his/her personal experience. It is assumed that the extraction of these text parameters can be taken as a basis for developing a diagnostic tool to determine the individual's readiness for discursive self-designing.

Key words: *self-designing, design, humanitarian designing, identity self-designing, discursive self-designing of identity.*

Постановка проблемы. Проектирование является необходимой составляющей научно-технического, экономического и социального развития любого современного государства, так как оно обладает прогностическим характером, позволяет заранее предопределять цели достижения определенных результатов, имеющих для общества стратегическое значение. На сегодняшний день институт проектирования является одним из ведущих социальных институтов в системе общественного воспроизводства, чем и обусловлено появление многочисленных исследований в различных отраслях научного знания, посвященных методологии проектирования, методам и методикам его проведения.

В широком смысле под проектированием понимают процесс создания образов, которые понадобятся для создания ещё не существующих объектов в различных сферах жизнедеятельности человека. Ряд авторов (В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов и другие) проектирование (от лат. projectus – брошенный вперёд) проблематизируют как деятельность с конкретной целью, которой является формулирование и моделирование представлений о будущем производственном и/или непроизводственном процессе, который направлен на удовлетворение общественных и личных потребностей; о будущем ожидаемом результате; о благополучных и неблагополучных последствиях, с которыми придется столкнуться в результате создания и внедрения в работу полученного продукта. Как подчеркивает И.С. Казаков, термином «проектирование» обозначается процесс

«создания прообраза предполагаемого или возможного объекта, состояния; специфическая деятельность, результатом которой является научно-теоретически и практически обоснованное определение вариантов прогнозируемого и планового развития новых процессов и явлений» [4].

Проектирование исторически сформировалось внутри сферы изготовления и строительства. В особый вид инженерной деятельности оно оформилось в начале XX века. Обособление проектирования и его экспансия на смежные сферы, внедрение данного понятия в более широкий круг человеческой деятельности, необходимость решения социотехнических задач, послужило развитию существующих и созданию новых форм проектной культуры.

В связи с этим В.М. Розин выделяет два вида проектирования: традиционное и нетрадиционное. С его точки зрения, традиционному проектированию присущи такие принципы, как:

- независимость;
- реализуемость, на данном этапе развития науки и наличие средств и ресурсов;
- соответствие составляющих проекта друг другу;
- завершённость, подразумевается не столько невозможность его улучшения на данном этапе, сколько соответствие критериям заказчика, таким как цена-качество и т.п.;
- конструктивная целостность;
- оптимальность [8].

В последние десятилетия под влиянием процессов гуманитаризации традиционное проектирование приобретает статус социотехнического, которое направлено не столько на разработку конкретного продукта, сколько на реорганизацию самой человеческой деятельности. «В социотехническом проектировании объектом проектирования становится коллективная человеческая деятельность, поэтому оно с необходимостью должно ориентироваться на социальную проблематику как на определяющую» [9].

Очевидно, что прямое перенесение вышеперечисленных принципов традиционного проектирования в новые области проектной деятельности не является корректным, что в свою очередь и приводит к постановке актуальной проблемы – определение содержания проектирования различных видов деятельности человека, в частности,

проектирования человеком своего жизненного пути и себя самого. Таким образом, на повестку дня выходят проблема самопроектирования личности, для которого, с точки зрения В.М. Розина, характерными являются процедуры замышления, конструктивизации, реализации, проектной онтологизации [8].

На сегодняшний день, само понятие «проектирование», употребляющееся не только в инженерно-технической сфере, не является чётко определенным и в ряде научных публикаций его содержание практически совпадает со значением таких терминов, как «планирование», «моделирование», «конструирование», «прогнозирование». При этом в англоязычных источниках до сих пор термин «design» чаще употребляется для обозначения технического проектирования, а «project», как правило, используется применительно к социуму и человеку.

Внутри гуманитарного (социотехнического) проектирования еще не разработан методический инструментарий, качественно отличающийся от созданного в инженерной сфере, что и обусловило его подчинённое положение по отношению к техническому проектированию.

Цель статьи: определить понятия самопроектирования личности как вида гуманитарного проектирования, охарактеризовать психологические особенности этого процесса.

Результаты теоретического анализа проблемы. С.В. Дидковский, анализируя процесс развития концептуальных схем социально-психологического проектирования, выделяет три основные исследовательские подходы: системотехнический, системо-деятельностный и системо-мыследеятельностный. Согласно взглядам автора, первый поход сводит содержание проектирования к оптимизации действий; второй – проблематизирует проектирование как реконструкцию норм культуры, выполняющих функции прототипов, или протопроектов; третий поход заключается в развитии форм схем проектного мышления [3].

К.В. Сосновская определяет проектное мышление как специфический вид отношения к окружающей действительности и способ взаимодействия с ней, служащим для изменения определенной части реальности, на которое человек имеет воздействие, следуя выполнению некоего заранее сконструированного плана идеи, что на тот момент представляется идеалом.

С точки зрения К.В. Сосновской основными критериями для существования проектного мышления является следующее:

- нахождение, осознание и экзистенциальное отрицание несовершенства в существующем бытии;
- создание образа желанного, совершенного будущего;
- конструирование плана воплощения в жизнь задуманного;
- корректировка и доработка плана уже непосредственно в процессе его выполнения;
- осмысление и критический взгляд на результат воплощения проекта в жизнь [11].

Так же, следуя данной концепции, автор акцентирует внимание на актуализации и развитии у субъекта: осознания необходимости создавать проект бытия и следовать ему; переосмысления иерархии ценностей прошлого, настоящего и будущего и перевес в сторону последнего; сознания себя одновременно творцом своего бытия и результатом творчества кого-либо или чего-либо другого; взаимодействия с проектами других субъектов, что приводит к восприятию мира в мозаичном, неупорядоченном виде. Вышеприведенное заставляет воспринимать собственное и настоящее бытие как неподлинное и незавершённое, что вызывает недовольство действительным и способствует стремлению к чему-то другому.

Исходя из анализа процесса эволюции проектной деятельности К.В. Сосновской предлагается выделение двух парадигм проектного мышления: субъект-объектную и субъект-субъектную. В первой парадигме ставится конкретная цель, средства её достижения и субъект следует её воплощению с четко заданным неизменяющимся инструментарием и ресурсами. Другие субъекты, принимающие прямое или косвенное участие в достижении желаемого, воспринимаются как статичные переменные. Ключевое отличие второй парадигмы заключается в рассмотрении субъектом других субъектов, принимающих участие в его замысле, как имеющих свои собственные планы будущности, что могут видоизменяться, разрастаться или замедляться, менять суть, цель и средства. Субъект-субъектная парадигма, в какой-то мере, подразумевает отказ от эгоцентрического восприятия мира и осознание себя не только творцом, но и частью, участником. Происходит перенацеливание, перепрогнозирование, перепроектирование, корректировка образа своей будущности и

средств, путей её достижения, что достигается осознанием неизбежности изменений этого образа в процессе его воплощения [11].

За последние десятилетия возникли и вошли в научное употребление такие термины как будущетворение (А.И. Суббето), самофутурирование (Н.С. Глуханюк), автопроектирование (Г.Л. Тульчинский), самопроектирование (В.И. Клейман, С.Ю. Рудницкая, Е.Е. Сапогова, А.Н. Счастливцев, М.А. Щукина, Н.В. Чепелева, и др.). Все это свидетельствует о возрастающем научном интересе к рассмотрению вопросов об актуализации, конструированию, прогнозированию, проектированию личности, в частности, о возможности человека проектировать себя, что позволяет поставить приставку «само», позволяет человеку быть творцом себя самого и своей жизни.

Как известно приставка «само» говорит о принадлежности результата деятельности субъекту деятельности, благодарю чему субъекта подобной деятельности мы называем автором. Д.А. Леонтьев связывает понятие авторства с автономией и детерминацией личности, которые необходимы для ориентирования своего поведения в пространстве допустимого и возможного [5].

Сегодня весьма активно происходит внедрения понятия самопроектирование в различные научные сферы, оно рассматривается в психологии, социологии, педагогике, менеджменте и пр. Но во всех этих направлениях просматриваются общие ключевые положения – осознание личностью себя и, на основе приобретённого опыта, развитие себя. Рассмотрим подробнее интерпретацию термина «самопроектирование» в различных научных течениях.

Ю.С. Тюнников видит самопроектирование важным условием социализации человека, способом перехода от воспитания к самовоспитанию и от обучения к самообучению. Автором выделяются как ключевое и основополагающее положение – стремление к самостоятельному поведению. На основе которого формируется личностный выбор и несение ответственности за него, создание Я-концепции и мировоззрения в целом [12].

Г.К. Селевко, рассматривая самопроектирование в контексте проблемы культурного самоопределения в социуме, подчеркивает, что: «проблема современного поколения в том, что его самопроектирование происходит с опережением, чувство самости предшествует реальному культурному воплощению («мы есть вопреки тому, что нас ещё нет»)» [12].

В рамках педагогики В.С. Безрукова определяет самопроектирование как основывающееся на мечтах, самообещаниях, самообязательствах, программах личного роста создание образа будущего специалиста и следование его воплощению в жизнь [1]. И.С. Казаков называет проектирование личностью своего развития одним из видов психолого-педагогического проектирования [4].

В менеджменте Л.Д. Гительман даёт лаконичное определение самопроектированию как обучение действием, из которого следует деятельностный характер этого процесса [2].

В русле вышесказанного, одной из основных задач самопроектирования личности является способность адаптироваться к неустанно изменяющимся условиям жизни. Но при более глубоком рассмотрении и анализе данной фразы можно заключить, что помимо непрекращающегося процесса приспосабливания к уже имеющимся жизненным условиям личность единовременно с этим и сама выстраивает и вводит новые условия, критерии и факторы в жизнь окружающих и свою собственную. Человек является одновременно и автором и персонажем произведения под названием «жизнь». В жизнях других людей конкретная личность является больше персонажем, чем автором, так как его влияние на формирование сценария в большинстве случаев минимально. Для себя же личность всегда является персонажем, но не всегда становится автором. На способность личности быть творцом своего бытия влияют сознание, самосознание, рефлексия, самопознание, саморазвитие, создание плана своих действий, конструирование проекта своей жизни и прорисовывание образа «себя» в этом проекте – самопроектирование. Проектирование себя неразрывно связано с саморазвитием и является показателем личностных, духовных, интеллектуальных достижений, позволяет человеку состояться как личность, быть частью мира, его непосредственным участником и одновременно автором.

В контексте исследования проблем самопроектирования личности, широкие перспективы открывает психолого-герменевтический подход, внутри которого самопроектирование рассматривается как проектирование дискурсивное.

В своих работах Н.В. Чепелева и С.Ю. Рудницкая характеризуют самопроектирование как фактор, влияющий на достижение личностью своих замыслов, целей и жизненных планов, которые авторы называют проектом жизни и личностным проектом. С их точки зрения, самопроектирование основывается на процессе

осознания, интерпретации и осмысления личностью своего жизненного опыта и опыта предоставленного социокультурной средой, погружение в неё и дальнейшее выстраивание на её основе собственного смыслового пространства. В какой-то степени личностный проект является компромиссом между выбранным, желанным путём личностного развития и заданными социокультурным окружением жизненными условиями [14].

Проект создается на основе социокультурных шаблонов, наложенных на уже существующее «Я», что создает основу для проекта и обрисовывает его рамки, границы которых зависят от возможностей и желаний личности. По мнению Н.В. Чепелевой, личностный проект предусматривает:

– создание образа себя: «Я-идеального», или «Я-желаемого», или «Я-будущего»;

– создание плана дальнейшей жизни и определение себя в нём;

– реализация выбранного жизненного плана и выстраивание соответствующей ему собственной идентичности [13].

Разделяя идеи Д.А. Леонтьева об уровнях развития личности (биологическом, социальном и личностном) [5], Н.В. Чепелевой выделено три вида личностных проектов:

– социально-ориентированный проект;

– личностно-ориентированный проект;

– альтернативный проект (связан с творческой частью личности и жизни, именно в нем формируются пути саморазвития, способы самореализации, подготавливается площадка для достижения «Я-желаемого») [13].

Самопроектирование, прежде всего, понимается нами как преодоление человеком самого себя, фактической данности, прорыв во что-либо новое, в пространство возможного. Условием для приобретения личностью совершенно нового опыта, по мнению М.К. Мамардашвили, является открытость и готовность выходить за границы привычного для человека опыта, т. е. выход из своей зоны комфорта [6].

Выход за границы привычного, готовность принять новый опыт требует определенной смелости от личности. Но перед этим нам необходимо знать, куда мы идём, куда мы хотим попасть. Перед личностью становится не всегда простая задача – обрисовать, создать образ желаемого будущего и выстроить пути его достижения. Самопроектирование сопряжено с понятием авторства, а жизненный и

личностный проекты – с понятием нарратива, который выстраивает человек в своей жизни.

По мнению Н.В. Чепелевой, самопроектированием является процесс воплощения в жизнь авторской идеи, сюжета, которые достигаются путём постановки личностью собственных задач на смыслы с дальнейшим их решением. Происходит выстраивание личностного смыслового пространства со своей уникальной ментальной моделью, в которой отражается как внешний, окружающий мир, так и сама личность. Одним из ключевых аспектов самопроектирования является способность к осмыслению и рефлексированию личностью себя [13].

Н.В. Чепелева рассматривает самопроектирование как способность личности действовать, отталкиваясь от проекта своего будущего и собственной личности, т. е. жизненного и личностного проектов. Создание собственного смыслового пространства средствами воспроизведения и анализа предыдущего опыта, личностного и социокультурного, является важным фактором развития личности. На открытости новому опыту основывается создание нового контекста жизни. Конструирование на его основе жизненного проекта и следование по пути его достижения и есть показатель зрелой личности, авторства своей жизни и творца себя самого [13].

Подобных взглядов на процесс самопроектирования придерживается М.Л. Смульсон, выделяющая важные аспекты этого процесса: связь проекта с идеальным будущим, осмысление, когнитивную и метакогнитивную деятельность, связанную с составлением проекта и обеспечивающую его воплощение [13].

Результаты анализа проблемы самопроектирования дают возможность выделить следующие характеристики личности, активизирующие её способность проектировать себя:

– способность личности к рефлексии;

– способность брать ответственность за принятые решения и осознание необходимости их принимать;

– способность проецировать временную перспективу;

– толерантность к неопределенности и готовность к изменениям.

Каждая из них в отдельности не приносит желаемого эффекта, но в совокупности они являются показателем личностной зрелости и способствуют развитию способности индивида к самопроектированию.

Дискурсивное самопроектирование предполагает конструирование индивидом своей нарративной идентичности, «Я-текста» личности, который, с точки зрения Н.В. Чепелевой и С.Ю. Рудницкой, приобретает различные формосодержательные характеристики на каждом из предложенных авторами к рассмотрению уровней процесса самопроектирования личности: «плагиатора», «читателя» и «автора». На уровне «плагиатора» основным способом текстообразования является высказывание, на уровне «читателя» – способом текстовой объективации опыта личности выступает нарратив, на уровне «автора» личность создает собственные автонарративы, применяя максимально широкую палитру способов текстообразования, которые интегрируются в целостное произведение [15].

Выводы. Под проектированием мы понимаем процесс продуцирования ресурсов, необходимых для создания еще не существующего в различных областях жизнеосуществлений личности. В современном обществе прослеживается очевидная тенденция смещения акцентов с традиционного проектирования, получившего свое развитие в инженерной сфере, к гуманитарному. В контексте гуманитарного проектирования под самопроектированием личности понимают её умения ставить задачи и действовать, исходя из замысла своей будущей жизни и себя самой. Широкие перспективы для исследования этих процессов открывает психолого-герменевтический подход, внутри которого самопроектирование рассматривается как проектирование дискурсивное, предполагающее конструирование индивидом своей нарративной идентичности, «Я-текста» личности, который, приобретает различные формосодержательные характеристики как способы текстовой объективации его личного опыта на каждом из уровней процесса самопроектирования личности.

Перспективу дальнейшего исследования этой проблемы мы видим в разработке диагностического инструментария для определения готовности личности к дискурсивному самопроектированию.

Литература

1. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1996. – 344 с.

2. Гительман Л. Д. Преобразующий менеджмент. Лидерам реорганизации и консультантам по управлению: учебное пособие / Л. Д. Гительман. – М. : Дело, 1999. – 496 с.

3. Дідковський С. В. Розвиток теоретичних концепцій соціально-психологічного проектування / С. В. Дідковський // Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання / За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Міленіум, 2007. – Т. 8. – Вип. 4. – С. 58–64.

4. Казаков И. С. Самопроектирование – анализ понятия / И. С. Казаков // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 2 (16). – С. 130–133.

5. Леонтьев Д. А. Личностное измерение человеческого развития / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2013. – № 3. – С. 67–80.

6. Мамардашвили М. К. Психологическая топология пути / М. К. Мамардашвили. − СПб : РХГИ, 1997. − 378 с.

7. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения / Е. И. Машбиц. – М. : Педагогика, 1988. – 192 с.

8. Розин В. М. Можем ли мы проектировать сами себя? / В. М. Розин // Философские науки. − 2009. − № 12. − С. 8−26.

9. Розин В. М. Проектирование и программирование: Методологическое исследование. Замысел. Разработка. Реализация. Исторический и социальный контекст / В. М. Розин. – М. : Ленанд, 2016. – 158 с.

10. Селевко Г. К. Что такое технология саморазвития школьников? / Г. К. Селевко // Воспитание в семье и школе. – 2000. – № 9. – С. 210–214.

11. Сосновская К. В. Проектное мышление в бытии человека: автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Философская антропология, философия культуры» / К. В. Сосновская. − Омск, 2013. − 24 с.

12. Тюнников Ю. С. Социокультурное и педагогическое проектирование: проблемы взаимодействия / Ю. С. Тюнников // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – 2000. – № 1. – С. 100.

13. Чепелєва Н. В. Дискурсивні практики самопроектування особистості : монографія / Н. В. Чепелєва. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 67–72.

14. Чепелєва Н. В. Нормативна модель самопроектування особистості / Н. В. Чепелєва, С. Ю. Рудницька // Наука і освіта. – 2017 – № 11. – С. 105–113.

15. Чепелєва Н. В. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроектування / Н. В. Чепелєва, С. Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 1. – С. 71–77.

References

1. Bezrukova, B. C. (1996) *Pedagogika. Proektivnaja pedagogika* [Pedagogy. Projective pedagogy]. Ekaterinburg : Delovaja kniga, 344[in Russian].

2. Gitel'man, L. D. (1999) *Preobrazujushhij menedzhment. Lideram reorganizacii i konsul'tantam po upravleniju: uchebnoe posobie* [Transformative management. Leaders of reorganization and management consultants: a tutorial]. Moscow : Delo [in Russian].

3. Didkovs'kij, S. V. (2007) Rozvytok teoretychnyh koncepcij social'no-psiholohichnogo proektuvannja [Development of theoretical concepts of socio-psychological design]. *Aktual'ni problemi psihologii: Psihologychna teorija i tehnologija navchannja - Actual Problems of Psychology: Psychological Theory and Technology of Learning*. S. D. Maksymenka, M. L. Smul'son (eds.). Kyiv : Milenium. *8*. 4. 58-64[in Ukrainian]. .

4. Kazakov, I. S. (2011) Samoproektirovanie – analiz ponjatija [Self-design is an analysis of the concept]. *Vestnik SGUTiKD- Bulletin of the Sochi State University of Tourism and Resort Business*.2 (16). 130-133[in Russian].

5. Leont'ev, D. A. (2013) Lichnostnoe izmerenie chelovecheskogo razvitija [Personality measurement of human development]. *Voprosy psihologii- Psychology issues*. *3*, 67–80 [in Russian].

6. Mamardashvili, M. K. (1997) *Psihologicheskaja topologija puti* [The psychological topology of the path]. Saint-Petersburg : RHGI [in Russian].

7. Mashbic, E. I. (1988) *Psihologo-pedagogicheskie problemy komp'juterizacii obuchenija* [Psychological and pedagogical problems of learning computerization]. Moscow : Pedagogika [in Russian].

8. Rozin, V. M. (2009) Mozhem li my proektirovat' sami sebja? [Can we design ourselves?]. *Filosofskie nauki- Philosophical Sciences*. *12*. 8-26 [in Russian].

9. Rozin, V. M. (2016) Proektirovanie i programmirovanie: Metodologicheskoe issledovanie. Zamysel. Razrabotka. Realizacija. Istoricheskij i social'nyj kontekst [Design and programming: Methodological research. The idea. Development. Implementation. Historical and social context]. Moscow : Lenand [in Russian].

10. Selevko, G. K. (2000) Chto takoe tehnologija samorazvitija shkol'nikov? [What is schoolchildren self-development technology?]. *Vospitanie v sem'e i shkole - Parenting in the family and school*. *9*, 210-214 [in Russian].

11. Sosnovskaja, K. V. (2013) *Proektnoe myshlenie v bytii cheloveka* [Project thinking in human existence]. *Extended abstract of candidate's thesis* [philosophy]. Omsk, 2013. 24 [in Russian].

12. Tjunnikov, Ju. S. (2000) Sociokul'turnoe i pedagogicheskoe proektirovanie: problemy vzaimodejstvija [Socio-cultural and pedagogical design: problems of interaction]. *Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Severo-Kavkazskij region. Obshhestvennye nauki - Proceedings of higher educational institutions. North Caucasus region. Social Sciences*. *1*, 100 [in Russian].

13. Chepeleva, N. V. (2016) *Diskursyvni praktyki samoproektuvannja osobystosti : monografija* [Discursive practices of self-design of a person: a monograph] (pp.67-72). Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

14. Chepeleva, N. V., & Rudnic'ka S. Ju. (2017) Normatyvna model' samoproektuvannja osobystosti [Normative model of self-design of personality]. *Nauka i osvita- Science and education*. *11*, 105-113 . [in Ukrainian].

15. Chepeleva, N. V., & Rudnic'ka, S. Ju. (2018) Psiholohichna harakterystyka osobystosti, zdatnoï do samoproektuvannja [Psychological characteristic of a person capable of self-design]. *Pedahohika i psiholohija - Pedagogy and psychology*. *1*, 71-77 [in Ukrainian].

УДК 159.9

Колярова А.О.

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ РЕФЛЕКСІЇ ТІЛЕСНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЇЇ САМОПРОЕКТУВАННЯ

Анотація. *Статтю присвячено проблемі рефлексії тілесного досвіду в контексті самопроектування. У руслі психолого-герменевтичного підходу рефлексію проблематизовано як здатність особистості забезпечувати управління процесами формування системи особистого, зокрема тілесного досвіду. Запропоновано трирівневу модель розвитку рефлексії тілесного досвіду особистості як засобу її самопроектування, що передбачає: рівень передрефлексії та первинної ідентифікації тілесного досвіду; інтерпретаційний рівень рефлексії тілесного досвіду; смисловий (метасмисловий) рівень рефлексії тілесного досвіду, що співвідносяться з основними вимірами дискурсивного самопроектування особистості: «плагіатором», «читачем» та «автором» (за Н.В. Чепелєвою, С.Ю. Рудницькою) та мають свою певну специфіку, зумовлену способами організації тілесного досвіду, його текстової об'єктивації, способами і процедурами його розуміння. Показано, що рівні рефлексії тілесного досвіду співвідносяться з рефлексивними стилями особистості. Так, на нижньому рівні передрефлексії та первинної ідентифікації тілесного досвіду особистість демонструє переважно неконструктивний рефлексивний стиль, що блокує її розвиток здатності до самопроектування. Вищий рівень рефлексії тілесного досвіду характеризується як смисловий (метасмисловий) і співвідноситься з конструктивним рефлексивним стилем особистості, що має актуалізуючий, спонукальний вплив на розвиток її здатності до самопроектування. На середньому – інтерпретаційному рівні рефлексії тілесного досвіду для особистості властивим є як конструктивний, так і неконструктивний рефлексивний стиль. Висунуто припущення щодо взаємовідношень між рефлексією тілесного досвіду особистості та її здатністю до самопроектування.*

Ключові слова: *рефлексія, тілесний досвід особистості, рівні рефлексії тілесного досвіду, конструктивний рефлексивний стиль, неконструктивний рефлексивний стиль.*

Колярова А.О. Проблематизация рефлексии телесного опыта личности в процессе её самопроектирования.

Аннотация. *Статья посвящена проблеме рефлексии телесного опыта в контексте самопроектирования. В русле психолого-герменевтичного подхода рефлексию проблематизировано как способность личности обеспечивать управление процессами формирования системы личного, в частности телесного опыта. Предложена трехуровневая модель развития рефлексии телесного опыта личности как средства её самопроектирования, которая предусматривает: уровень предрефлексии и первичной идентификации телесного опыта, интерпретационный уровень рефлексии телесного опыта, смысловой (метасмысловой) уровень рефлексии телесного опыта, которые соотносятся с основными измерениями дискурсивного самопроектирования личности: «плагиатором», «читателем» и «автором» (согласно Н.В. Чепелєвой и С.Ю. Рудницкой) и имеют свою определенную специфику, обусловленную способами организации телесного опыта, его текстовой объективации, способами и процедурами его понимания. Показано, что уровни рефлексии телесного опыта соотносятся с рефлексивными стилями личности. Так, на нижнем уровне предрефлексии и первичной идентификации телесного опыта личность демонстрирует преимущественно неконструктивный рефлексивный стиль, который блокирует развитие её способности к самопроектированию. Высший уровень рефлексии телесного опыта характеризуется как смысловой (метасмысловой) и соотносится с конструктивным рефлексивным стилем личности, который оказывает актуализующее, побудительное влияние на развитие её способности к самопроектированию. На среднем – интерпретационном уровне рефлексии телесного опыта – личности свойственны как конструктивный, так и неконструктивный рефлексивный стили. Выдвинуто предположение относительно взаимосвязей между рефлексией телесного опыта личности и её способностью к самопроектированию.*

Ключевые слова: *рефлексия, телесный опыт личности, уровни рефлексии телесного опыта, конструктивный рефлексивный стиль, неконструктивный рефлексивный стиль.*

Kolyarova A.O. Problematization of the reflection of the bodily experience of a person in the process of its self-designing.

Abstracts. *The article is devoted to the problem of the reflection of bodily experience in the context of self-designing. According to the psycho-hermeneutic approach, reflection is problematized as an ability of a person to provide control over the processes of forming a system of personal, in particular, bodily experience. The three-level model of the development of the reflection of the bodily experience of a person as a means of self-designing is proposed. The model includes: the level of pre-reflection and primary identification of bodily experience; interpretive level of reflection of bodily experience; semantic (metasemantic) level of reflection of bodily experience. These levels relate to the basic dimensions of discursive self-designing of the individual: "plagiarist", "reader" and "author" (N.V. Chepeleva, S.Yu. Rudnitskaya) and have their own specifics, due to the methods of organization of bodily experience, its text objectification, the methods and procedures for its understanding. It is shown that the levels of reflection of bodily experience correspond with reflexive personality styles. Thus, at the lower level of pre-reflection and primary identification of bodily experience, the person shows a predominantly non-constructive reflexive style, which blocks its development of the ability to self-design. The higher level of reflection of bodily experience is characterized as semantic (metasemantic) and correlates with the constructive reflexive personality style, which has an actualizing, inducing influence on the development of its ability to self-designing. On the average - the interpretive level of reflection of bodily experience - the personality is characterized by both constructive and non-constructive reflexive styles. The assumption is made about the relationship between the reflection of bodily experience of the individual and his ability to self-designing.*

Key words: *reflection, bodily experience of a person, levels of reflection of bodily experience, constructive reflexive style, non-constructive reflexive style.*

Постановка проблеми. У межах постнекласичної психології в центрі уваги сучасних досліджень знаходиться особистість, що здатна до самоорганізації, самодетермінації, саморозвитку, самопроектування. Серед ключових властивостей такої особистості надзвичайно важливу роль відіграє рефлексія, що характеризує здатність людини займати як позицію спостерігача (Ф.Є. Василюк, Я.Л. Коломинський, Д. Хартман) і контролера по відношенню до самої себе та власного досвіду (У. Брюер,

Ю.М. Кулюткін), так і «конструктора» (В.О. Лефевр, М.П. Туровцев) можливих особистісних та життєвих трансформацій.

Зосередивши увагу на різноплановості підходів до розуміння феномену рефлексії, Г.П. Щедровицький визначив три ключових напрямки її вивчення, що, у свою чергу, пов'язують рефлексію з:

– процесами визначення нових смислів;

– процесами об'єктивації смислів у формі знань, об'єктів діяльності;

– специфічним функціонуванням знань у практичній діяльності [12].

У руслі психолого-герменевтичного підходу, який становить методологічну базу нашого дослідження, під рефлексією ми будемо розуміти здатність особистості забезпечувати управління процесами формування системи власного досвіду. Сутність цього поняття може бути проблематизовано через два принципових його аспекти:

– механізм довільного оперування ідеальними змістами на мисленнєвому плані, що заснований на переживанні дистанції між власною свідомістю і його інтенціональним об'єктом [3];

– спрямованість процесу на самого себе як на об'єкт рефлексії.

Підкреслимо, що величезна роль С.Л. Рубінштейна в дослідженні рефлексії полягає в тому, що він уперше артикулює її не як гносеологічну, а як онтологічну проблему, що, у свою чергу, зумовило можливості подальших досліджень цього феномену в контексті самодетермінації та саморегуляції життєдіяльності, зокрема вивчення її місця в процесах самопроектування особистості [8].

Принципове значення має виокремлення С.Л. Рубінштейном двох способів існування людини. «Перший – життя, що не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина (...). Тут людина цілком знаходиться всередині життя, будь-яке її ставлення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя в цілому. Відсутність такого ставлення до життя в цілому пов'язане з тим, що людина (...) не може зайняти позицію поза ним для рефлексії над ним (...). Таке життя виступає майже як природний процес» [12, 79]. Інший спосіб існування людини автор пов'язує з рефлексією, що як би припиняє, перериває цей безперервний процес життя і виводить людину мисленнєво за його межі. Людина начебто займає позицію поза ним [8].

Така позиція певною мірою визначається смисловим простором особистості, а внутрішня природа рефлексії розглядається як «смисловий центр всієї людської діяльності», зокрема «смисловий

центр» особистісного досвіду індивіда. Важливою умовою генерації смислів у процесі вибудовування особистісного досвіду виступають узагальнення соціокультурного досвіду особистості.

У цьому контексті, доцільно навести погляди Ж.–Л. Нансі, згідно з якими людське тіло та тілесний досвід становить найважливіше джерело смислу. У своїй науковій праці про тіло та тілесний досвід «Корпус» автор підкреслює, що в нашій культурі тіло становить вмістище (корпус) певних знань, зокрема лінгвістичного характеру [6]. Наприклад, основні часові та просторові категоризації навколишнього світу ґрунтуються саме на тілесній організації.

Людина досліджує й освоює власне тіло і переносить його параметри на інші об'єкти та їхні функції, створюючи в такий спосіб «ментальну проекцію навколишнього світу» (М.М. Болдирєв) або «спроектований світ» (згідно Р. Джакендофу). Наприклад, способи вимірювання й освоєння просторових відношень: лікоть, фут, лицьова сторона (обкладинки), у підніжжя (гори), позаду тощо.

Дійсно, багато номінацій мають прив'язку до людського тіла, у зв'язку із проекцією знань про себе на навколишню дійсність, з реалізацією значимих змістів, які передаються соматизмами. Як відзначає Є.В. Рахиліна, «практично в усіх мовах людина моделює орієнтацію предметів у просторі, можна сказати, по собі» [7, 14]. Багато найменувань знаходять реалізацію в метонімічних переносах: ніжка стола, кулькова або дверна ручка, коліно в сантехніці, спинка стільця, дверне вічко, плече в механізмах тощо.

Тілесний досвід переноситься людиною на різні соціальні практики як каталізатор посилення, доступності та яскравості їхньої експлікації. При артикуляції певних дій та подій життя людина залучає метафори, що наочно демонструють співвіднесеність тілесного досвіду людину з її лінгвокреативною діяльністю: «іти в ногу», «пліч-о-пліч», «око за око» або «зуб за зуб», «сердечна розмова».

Людина включається в соціокультурне середовище завдяки тілесності, більш того тілесна організація людини задає параметри та механізми існування культури в усіх її проявах. Останнім часом відносини між мовою і «тілесністю» стають центральними в межах когнітивної психології, і знаходять своє відображення в різноманітних теоріях «тілесного пізнання» або «когнітивної науки другого покоління» [15].

Так, багато в чому нові параметри розвитку когнітивної лінгвістики було закладено Дж. Лакоффом, який протиставив

об'єктивістському підходу, відповідно до якого, думка є маніпуляцією абстрактними символами, – експеріенціалізм. У своєму розумінні природи розумових процесів Дж. Лакофф ґрунтується на тезі про генетичний зв'язок мислення з досвідом тіла. Людська думка, згідно поглядів автора, зумовлена природою організму, що забезпечує її функціонування, і всіма тими чинниками, які сприяють розширенню, осмисленню та релевантному застосуванню як індивідуального, так і колективного досвіду. До таких чинників Дж. Лакофф відносить генетичну спадковість, оточення людини та спосіб її існування в ньому, соціальне функціонування тощо. Таким чином, у запропонованому підході помітне місце в осмисленні дійсності займають біологічно-соціальні аспекти людської життєдіяльності [14].

А ще раніше, засновник феноменологічної методології, Е. Гуссерль, аналізуючи кризу сучасної західноєвропейської науки, вбачав її головну причину в невмінні та небажанні академічної науки повертатися до проблем ціннісного виміру людському життя. Виступаючи проти об'єктивізму, він вводить поняття «життєвого світу», світу живого тілесного досвіду, що радикально відрізняється від науково-інтерпретованого світу. «Життєвий світ» становить собою сферу дорефлексивних фундаментальних очевидностей повсякденної свідомості, які кореняться в тілесному досвіді людини та виступають передумовою будь-якого наукового знання в принципі. А властивості та структури, які наука приписує «об'єктивному» світу, є, згідно поглядів Е. Гуссерля, результатом процесів категоризації життєвого світу [2].

У своєму повсякденному житті людина значною мірою спирається на, так зване, «тілесне» знання. Спілкування зі світом починається з пізнання власного тіла і реалізації базового тілесного досвіду, з функціонально-почуттєвого пізнання світу. Фізичні якості є не тільки проявами здатності індивіда до виконання «практичної роботи», вони також виступають компонентом людської потреби «помітити себе», виявити свою власну присутність у світі, визначити своє місце в ньому, а також тілесним способом «розповісти» про культуру, до якої належить індивід.

Ідея тіла у філософії відсилає до природних основ людського буття. Проте тіло ще є продуктом соціокультурної еволюції (від професійних навичок, що змінюють тіло, до силіконових органів). Отже, тіло є носієм природного (природженого) та штучного (придбаного).

Тіло і тілесність осягаються самосвідомістю людини та рефлексією над власними уявленнями про інших людей. Тіло виступає єдиним носієм як суто індивідуального, так і загального в людині. Тілесний, зокрема безпосередньо-почуттєвий, досвід розглядається як основа розвитку досвіду суб'єктивності. Його розширення дозволяє людині збільшити можливості опосередкованого освоєння дійсності, розширити її творчі можливості в опануванні життєвих обставин. Крім того, розвиток безпосередньо-почуттєвого досвіду є однією з найважливіших умов особистісного розвитку та формування суб'єктивного ставлення до власних можливостей і завдань, що висуває перед нами оточення; дозволяє розширити можливості нашого сприйняття, кращого орієнтування в мінливому світі.

Аналіз різноманітних підходів до вивчення рефлексії тілесного досвіду уможливлює виокремлення трьох її функцій у контексті самопроектування особистості:

– відображувальну функцію, спрямовану на аналіз власного досвіду, що базується на процесах самопізнання та самоусвідомлення;

– регулятивну функцію, спрямовану на врегулювання розумової активності суб'єкта та реалізацію саморегуляції власно рефлексивної активності, яку здійснюють здебільше метакогнітивні форми рефлексії, засновані на координації та оптимізації суб'єктом різних форм власної активності;

– перетворювальну функцію, спрямовану на здійснення самоорганізації, самомобілізації власного потенціалу та саморозвитку особистості, яку реалізують переважно особистісні форми рефлексії, сформовані на підставі самодослідження системи власних цінностей та смислів.

Тілесний досвід є своєрідною запорукою конвенціональної картини людського існування в цілому. Хиткість внутрішньої картини світу особистості, відсутність її внутрішньої узгодженості через зміщення акценту в навчанні і вихованні в бік вербально-логічних форм та способів призводять до невиправдано зайвих витрат енергії (як психічної, так і тілесної) і, як наслідок, – до астенізації процесів життєдіяльності [1].

Здатність рефлексувати тілесний досвід переноситься індивідом і на інші соціальні практики, стає каталізатором посилення, доступності й яскравості вираження різних видів особистого досвіду. Як підкреслює І.Г. Малкіна-Пих, тілесний досвід і тілесна рефлексія становлять додаткову «модальність» самопізнання, не менш важливу, ніж інші.

Більшість людей соромляться свого фізичного начала та погано знають, як працює їхнє тіло і як саме особливості його функціонування співвідносяться з особливостями особистості [5].

Утруднення при дослідженні особливостей рефлексії тілесного досвіду особистості зумовлені різноманіттям видів рефлексивних задач, що постають перед людиною протягом життя. Рефлексивні процеси можуть виступати як

– когнітивні процеси відображення інформації особистістю;

– метакогнітивні процеси, які регулюють пізнавальну активність особистості;

– інтегративні процеси, що забезпечують самовизначення та самоздійснення особистості.

Звернення до дослідження тілесного досвіду може сприяти серйозному просуванню психологічної герменевтики в розумінні особливостей його рефлексії в процесі самопроектування особистості. Так, в контексті самопроектування, ми розглядаємо рефлексивні процеси саме як інтегративні, такі, що уможливлюють самодетермінацію особистості. У свою чергу, рефлексія тілесного досвіду проблематизується нами як процес, який інтегрує різноманітні «тілесні реагування» особистості і формування способів власної тілесної саморегуляції впродовж її життєвого шляху, а також здатність оперувати тілесними переживаннями.

Спираючись на позицію Д.О. Леонтьєва, дослідження рефлексії тілесного досвіду можуть містити в собі такі принципові аспекти:

– механізми довільного маніпулювання ідеальними змістами на ментальному плані, який заснований на переживанні дистанції між свідомістю і тілесним досвідом як її інтенціональним об'єктом;

– спрямованість цього процесу на власний тілесний досвід як на об'єкт рефлексії [3].

Тут, згідно поглядів автора, важливо розрізняти два можливих варіанти спрямованості свідомості: на себе і зовні. Аналізуючи механізми свідомості, Д.О. Леонтьєв виокремлює дистанцію між «Я» та об'єктом – тобто, рефлексію як пізнавальне ставлення, та відсутність диференціації «Я» та світу – не рефлексивне відображення (самовідчуття). Саме завдяки диз'юнкції цих двох аспектів, людина здатна утворювати «повноцінне рефлексивне ставлення» (у вузькому розумінні), з яким пов'язано перехід особистості на рівень самодетермінації в процесі самопроектування. Отже, на думку Д.О.

Леонтьєва, структура рефлексивного ставлення може задаватися різними варіантами комбінацій вищезазначених складових.

У руслі вищезазначеного, автор виокремлює арефлексію – повну відсутність самоконтролю, зосередженість лише на зовнішньому інтенціональному об'єкті та протиставляє її трьом якісно різним рефлексивним процесам таким, як:

– інтроспекція, при якій фокусом уваги стає власне внутрішнє переживання, стан;

– системна рефлексія, що заснована на самодистанціюванні та погляді на себе зі сторони, що, у свою чергу, зумовлює одночасне бачення полюсу суб'єкта та полюсу об'єкта;

– квазірефлексія, яка спрямована на інший об'єкт, тобто відхід, відхилення від полюсів, занурення в сторонні міркування про минуле, майбутнє, про те, що «було б, якби…» [4].

З точки зору Ю. Куля, інтроспекція, як і арефлексія, має односторонній характер. У процесі практичної діяльності інтроспективна «орієнтація на стан» «програє» арефлексивній «орієнтації на дію», проте за певних умов, у контексті психологічного супроводу, інтроспекція може набувати продуктивний характер [13].

Квазірефлексія, у певному сенсі, призводить до резонерських спекуляцій та необґрунтованих фантазій, стає формою психологічного захисту через уникнення неприємної ситуації, проблеми, реальне вирішення якої не проглядається.

Системна рефлексія становить об'ємне та багатогранне утворення. Згідно поглядів Д.О. Леонтьєва, розвиток системної рефлексії відбувається на особистісному етапі розвитку людини. Саме системна рефлексія дозволяє індивіду бачити як саму ситуацію взаємодії у всіх її аспектах, включаючи як полюс суб'єкта, так і полюс об'єкта, а також і альтернативні можливості. Для успішного розв'язання певних завдань, треба бачити максимальну кількість їхніх елементів [4].

Отже, виокремлення чотирьох зазначених видів рефлексивних процесів, спрямованих на власний тілесний досвід, спирається на розрізнення Д.О. Леонтьєвим чотирьох можливих векторів спрямованості особистості:

– на зовнішній інтенціональний об'єкт (арефлексія);

– на самого суб'єкта (інтроспекція);

– на себе і на об’єкт одночасно, що припускає самодистанціювання, здатність подивитися на себе зі сторони (системна рефлексія);

– на сторонні об’єкти за межами актуальної ситуації (квазірефлексія) [4].

З нашої точки зору, рефлексія тілесного досвіду поєднує чотири взаємозалежні виміри тілесної усвідомленості та тілесних переживань:

– тілесні відчуття, що усвідомлює людина;

– якість її уваги до власного тілесного досвіду;

– спрямованість тілесної усвідомленості та тілесних переживань;

– інтеграційні процеси в системі «тіло – свідомість».

Кожне із цих вимірів, у свою чергу, містить низку складових. Так, тілесні відчуття людини маркірують її здатність реєструвати зміни у власних тілесних процесах, наприклад, ідентифікувати напруження м’язів, утому, температуру, біль, а також виокремлювати різноманітні «тонкі» тілесні сигнали, що свідчать про певні функціональні стани організму. На рівні суб’єктивного переживання це відбивається в таких висловлюваннях, як «Я усвідомлюю напругу в м’язах» (у певних ситуаціях це може бути вербалізацією дискомфортного досвіду), «Я відчуваю, як мої стопи теплішають у той час, як я розслаблююся» (приємні відчуття), «Я зауважую, що моє тіло відчуває себе по-іншому» (нейтральні або суперечливі відчуття). Цей вимір становить первинний сенсорний аспект усвідомленості, коли відчуття виникають без участі свідомості й часто супроводжуються емоційним забарвленням.

Якість уваги до власного тілесного досвіду містить принаймні три складові:

– інтенсивність уваги під час «реєстрації» певних аспектів тілесного досвіду як активна відповідь на їхнє сприйняття (наприклад, надмірна увага, коли людина не в змозі дистанціюватися від власних настирливих відчуттів та переживань);

– ефективність керування увагою як здатність переміщувати фокус уваги на різні складові тілесного досвіду;

– характер уваги до тілесного досвіду (як міркування, аналіз, безоціночне прийняття тощо). Даний аспект характеризує процесуальний компонент тілесної усвідомленості: активна увага фільтрує або трансформує різноманітні тілесні сигнали.

Спрямованість тілесної усвідомленості та тілесних переживань відсилає нас до двох способів перебігу цих процесів: сприймати їх з

довірою, як таких, що допомагають, або таких, що носять небезпечний характер для людини.

Інтеграційні процеси в системі «тіло – свідомість» можуть усвідомлюватися як певні зв'язки між тілесною та емоційною сферою або як загальне почуття «втіленості себе», взаємозв'язки ментальних, емоційних і фізичних процесів, які переживаються як «почуття себе в своєму тілі».

Індивідуально-смислова зумовленість стає центральним при розумінні механізму рефлексії як переосмислення та перебудови суб'єктом смислів своєї свідомості, своєї діяльності, спілкування, тобто власної поведінки, як цілісного ставлення до навколишнього світу. І.М. Семенов та С.Ю. Степанов виділяють у процесі переосмислення п'ять етапів:

– актуалізація смислових структур «Я» при входженні суб'єкта в проблемно-конфліктну ситуацію та при подальшому її розумінні;

– вичерпання цих змістів, що були раніше актуальними, при апробації різних стереотипів досвіду та шаблонів дій;

– їхня дискредитація (до повного «обезсмислювання») в контексті виявлених суб'єктом протиріч;

– інновація принципів конструктивного подолання цих протиріч через осмислення проблемно-конфліктної ситуації та самого себе в ній «як би» заново – фаза «переосмислення»;

– реалізація цього заново знайденого цілісного смислу через наступну реорганізацію смислів особистого досвіду й продуктивне подолання протиріч проблемно-конфліктної ситуації [9].

Узагальнюючи вищезазначене, сформулюємо припущення щодо взаємовідношень між рефлексією тілесного досвіду особистості та її здатністю до самопроектування:

– рефлексія тілесного досвіду особистості становить передумову продуктивності її самопроектування;

– рефлексія тілесного досвіду особистості є важливим засобом самопроектування особистості;

– у процесі самопроектування в особистості поступово формується потреба в рефлексії тілесного досвіду;

– низький рівень рефлексії тілесного досвіду стає перешкодою для реалізації проектів особистості щодо власного майбутнього (життєвих проектів) та проектів власної особистості (особистісних проектів).

Розвиток рефлексії тілесного досвіду як засобу самопроектування особистості, на нашу думку, може бути описаний за допомогою трьохрівневої моделі, що складається з предрефлексії, ідентифікаційного, інтерпретаційного та смислового (метасмислового) рівнів, що співвідносяться з основними вимірами дискурсивного самопроектування особистості за Н.В. Чепелєвою та С.Ю. Рудницькою: «плагіатором», «читачем» та «автором» [10].

Так, на рівні «плагіатора» смисли, які притаманні особистості, є заданими, тобто набутими із соціуму та культури. У межах цього виміру розвитку повсякденність для людини становить вмістилище рутинних, зокрема тілесних практик, «арену невідрефлексованих дій». Принциповою особливістю організації тілесного досвіду тут виступає деконтекстуалізація практичної дії як такої. Отже, рефлексія тілесного досвіду відбувається на нижчому рівні – предрефлексії та первинної його ідентифікації. Основним механізмом рефлексивних процесів на цьому рівні є когнітивні операції, насамперед, структурування та переструктурування особистістю власного тілесного досвіду.

На рівні «читача» смисли, які використовує особистість, вже стають привласненими. Засобом організації тілесного досвіду тут постають фрейми як смислові рамки, які застосовує особистість для його розуміння, а також фрагменти тілесного досвіду людини, що знаходиться в межах цього розуміння [10]. І, відповідно, рефлексія тілесного досвіду відбувається на рівні його інтерпретації.

Спираючись на погляди Н.В. Чепелєвої, інтерпретацію тілесного досвіду можна розглядається як його осмислення, «накидання смислу» на цей досвід, що призводить до вбачання певного смислу, відсутнього в самому досвіді. Отже, інтерпретація тілесного досвіду є механізмом його смислового збагачення, що здійснюється завдяки зануренню в певний контекст – особистісний, діяльнісний, культурний. Саме контексті задає ті чи інші інтерпретаційні рамки, котрі, з одного боку, обмежують смисловий простір досвіду, дозволяючи відкинути нерелевантні смисли, а з іншого – розширюють його, збагачуючи новим розумінням його змісту, сприяючи тим самим породженню, синтезу нових смислів [11].

На рівні «автора», особистість переходить до створення власних смислових систем. Рефлексія тілесного досвіду відбувається на смисловому та метасмисловому рівнях. Основним механізмом рефлексії на третьому рівні є діалог як взаємодія, зіткнення смислових позицій Себе та Іншого [10]. Рефлексія тілесного досвіду передбачає розгорнуте

осмислення не лише самого досвіду, а й власних інтерпретаційних процесів. Особистість конструює власну смислову систему, в яку вбудовує свій тілесний досвід, що знаходить своє відображення в ментальній моделі особистості, яка стає основою для створення особистістю власних особистісних та життєвих проектів.

Запропонована модель рефлексії тілесного досвіду особистості та виділені її структурно-функціональні характеристики самопроектування потребують перевірки в запланованому нами емпіричному дослідженні.

Література

1.Баскаков В. Ю. Свободное тело. Хрестоматия по телесно-ориентированной психотерапии и психотехнике / В. Ю. Баскаков. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 224 с.

2.Гуссерль Е. Криза європейського людства і філософія / Е. Гуссерль // Сучасна зарубіжна філософія. Течії та напрямки. – К. : Ваклер, 1996. – С. 69–83.

3.Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности ; 2-е изд., испр. / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 488 с. – (Сер. «Фундаментальная психология»).

4.Леонтьев Д. А. Рефлексия «хорошая» и «дурная» : от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 4. – С. 110–135.

5. Малкина-Пых И. Г. Телесная терапия. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2005. – 435 с. – (Сер. «Справочник практического психолога»).

6.Нанси Ж.−Л. Corpus / Ж.−Л. Нанси. –М. : Ad Marginem, 1999. – 255 с.

7.Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен : семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. −М. : Рус. словари, 2000. − 416 с.

8. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Питер, 2003. – 512 с. – (Сер. «Мастера психологи»).

9.Семенов И. Н. Проблема предмета и метода психологического изучения рефлексии / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Исследование проблем психологии творчества. – М. : Наука, 1983. – С. 154–182.

10.Чепелєва Н. В. Психологічна характеристика особистості, здатної до самопроектування / Н. В. Чепелєва, С. Ю. Рудницька // Педагогіка і психологія. – 2018. – № 1. –С. 71–77.

11.Чепелєва Н. В. Розуміння та інтерпретація особистого досвіду у контексті психологічної герменевтики / Н. В. Чепелєва Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка". Тематичний випуск: "Сучасні дослідження когнітивної психології". – Острог: Вид-во Національного університету "Ост- розька академія", 2009. – Вип. 12. С. 8–21.

12.Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М. : Шк. культ. полит., 1995. – 800 с.

13. Kuhl J**.** Action Control : The maintenance of motivational states / J**.** Kuhl // Motivation, Intention, and Volition ; F.Halisch, J.Kuhl (Eds.). – Berlin ; Heidelbe rg : Springer-Verl, 1987. – P. 279–291.

14.Lakoff G. Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought / G. Lakoff, M. Johnson. – NY : Basic Books, 1999. – 321 p.

15. Lindblom J. Embo diment and Social Interaction. A Cognitive Science Perspective / J. Lindblom, T. Ziemke //Body, Language and Mind Vol.1. ; Ziemke, Zlatev and Frank (eds.) ; Embodiment. Berlin : Morton de Gruyter, 2007. – P. 129–162.

References

1. Baskakov, V. Yu. (2004) *Svobodnoye telo. Khrestomatiya po telesno-oriyentirovannoy psikhoterapii i psikhotekhnike* [Free body. Readings on body-oriented psychotherapy and psychotechnics]. Moscow : Institute of Humanitarian Studies [in Russian].

2. Husserl, E. (1994) Kryza yevropeyskoho lyudstva i filosofiya [Crisis of European Humanity and Philosophy] In *Suchasna zarubizhna filosofiya. Techiyi ta napryamky* [Modern foreign philosophy. Currents and directions] (pp. 69-83). Kyiv : Wackler [in Ukrainian].

3. Leontiev, D. A. (2003) *Psikhologiya smysla. Priroda, stroyeniye i dinamika smyslovoy real'nosti* [Psychology of meaning. Nature, structure and dynamics of semantic reality]; 2nd ed. Moscow : Smysl [in Russian].

4. Leontiev, D. A., E.N. Osin (2014) Refleksiya «khoroshaya» i «durnaya» : ot ob"yasnitel'noy modeli k differentsial'noy diagnostike Psikhologiya. *Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki- Psychology. Journal of Higher School of Economics*. 11 (4).110-135 [in Russian].

5. Malkina-Pykh, I. G. (2005) *Telesnaya terapiya. Spravochnik prakticheskogo psikhologa* [Body therapy. Reference book of practical psychologist]. Moscow: Eksmo [in Russian].

6. Nancy, J. –L. (1999) Corpus. Moscow: Ad Marginem [in Russian].

7. Rakhilina, E. V. (2000) *Kognitivnyy analiz predmetnykh imen : semantika i sochetayemost* [Cognitive analysis of subject names: semantics and compatibility]. Moscow: Rus. Slovari.- Rus. Dictionaries [in Russian].

8. Rubinshteyn, S. L. (2003) *Chelovek i mir* [Man and the world] . St. Petersburg: Piter [in Russian].

9. Semenov, I. N., Stepanov S. Yu. (1983) Problema predmeta i metoda psikhologicheskogo izucheniya refleksii [The problem of the subject and method of psychological study of reflection] In *Issledovaniye problem psikhologii tvorchestva* [Study of the problems of the psychology of creativity] (pp. 154-182). Moscow: Science [in Russian].

10. Chepeleva, N. V., & Rudnytska S. Yu. (2018) Psykholohichna kharakterystyka osobystosti, zdatnoyi do samoproektuvannya [Psychological characteristic of a person capable of self-design]. *Pedahohika i psykholohiya - Pedagogy and psychology. 1*. 71-77 [in Ukrainian].

11. Chepeleva, N.V. (2009) [Understanding and interpretation of personal experience in the context of psychological hermeneutics]. Naukovi zapysky. Seriya "Psykholohiya i pedahohika". Tematychnyy vypusk: "Suchasni doslidzhennya kohnityvnoyi psykholohiyi"- *Scientific notes. Series "Psychology and Pedagogy". Thematic issue: "Modern studies of cognitive psychology"*. Ostroh: National University of Ostrog Academy Publ., 2009. *12*. 8-21 [in Ukrainian].

12. Shhedrovicky, G. P. (1995) *Izbrannye trudy* [Selected works]. Moscow: School of Cultural Policy, Publishing House [in Russian].

13. Kuhl, J**.** (1987) Action Control : The maintenance of motivational states. In *Motivation, Intention, and Volition.* F.Halisch, J.Kuhl (Eds.) (pp. 279-291). Berlin : Heidelbe rg : Springer-Verl.

14. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999) *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. NY : Basic Books. 321.

Наші автори

Чепелева Наталія Василівна – дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, заступник директора з науково-дослідної наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Смульсон Марина Лазарівна – дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, зав. лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання, головний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Рудницька Світлана Юріївна – доктор психологічних наук, доцент, зав. лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Зазимко Оксана Володимирівна – кандидат психол. наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Зарецька Ольга Олександрівна – кандидат філол. наук, провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Шиловська Олена Миколаївна – кандидат психол. наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Березко Іванна Василівна – науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Гудінова Ірина Леонідівна – науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Гуцол Кирил Віталійович – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Галунзовський Ілля Сергійович – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Колярова Анастасія Олегівна – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Наукове видання
Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Том ІІ
ПСИХОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА

Випуск 11

Підписано до друку 09.11.18. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різографічний.
Ум. друк. арк.. Обл. вид. арк.. Наклад 300. Зам. 86.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Житомирського державного університету імені
Івана Франка
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua